

UNIVERSITAT DE BARCELONA

**LA METAMORFOSI DEL CENTRE
A LES CAPITALS COMARCALS:
ENTRE TRADICIÓ
I POSTMODERNITAT**

Març de 2011

LLUÍS FRAGO I CLOLS

**LA METAMORFOSI DEL CENTRE A LES CAPITALS
COMARCALS: ENTRE TRADICIÓ I POSTMODERNITAT**

Autor: Lluís Frago i Clois

Departament de Geografia Humana

Universitat de Barcelona

Dinàmiques Urbanes i Organització del Territori (Bienni 2004/2006)

Vist i plau del director, Dr. Carles Carreras i Verdager

11 de març de 2011

Als meus pares

AGRAÏMENTS

Aquesta recerca no hauria estat possible si no hagués disposat del mestratge del director de tesi, el Dr. Carles Carreras i Verdaguer. Durant aquest període formatiu, a ell li ha tocat aguantar la complicada formació d'un impacient investigador novell. Juntament amb ell, mostrar la meua estima per la Dra. Mercedes Marín Ramos per la seva empenta i acollida durant aquests anys. Amb ells he après que dos són més que un.

Vull donar les gràcies a la resta de companys del grup d'investigació, en especial, al Sergio Moreno, company de feina i amic, amb qui he compartit durant aquests anys l'aventura de la tesi doctoral, aguantant les meves hores bones i dolentes. Amb ell, agrair al Dr. Sergi Martínez, pel camí investigador obert que m'ha permès endinsar-me amb major seguretat en aquesta investigació. Amb tots ells he après que era la coherència i l'empenta, el treball i la felicitat, la raó i l'emoció.

Agrair al Ministeri d'Educació i Ciència d'Espanya pel finançament de part de la recerca a partir del programa de Postgrau de Formació del personal Universitari (2005-2009). Agrair a la Universitat de Barcelona el contracte de professor associat d'aquests dos últims anys.

Al llarg d'aquest temps de recerca agrair a les professores que em van acollir i formar durant la meua estada a São Paulo, sobretot, a la Dra. Amália Inés Geriages de Lemos. També donar les gràcies a la Dra. Maria Laura Silveira i la Dra. M.A. Aparecida de Souza per la formació en la teoria de Milton Santos.

Agrair també a totes aquelles persones de la universitat que en un moment o altre m'han aconsellat, captivat o indicat maneres per millorar la meua recerca. En especial a la Dra. Aurora García Ballesteros, per la seva energia i el Dr. Joaquín Bosque Maurel, pel seu cor, els dos de la Universidad Complutense de Madrid. A la Dra. Libera d'Alessandro i al Dr. Rosario Sommella de la universitat L'Orientale de Nàpols. Al Dr. Jordi Domingo, de la Universitat de Lleida i gran coneixedor de les ciutats petites de Catalunya, pels seus consells. Al Dr. Santiago Roquer i al Dr. Josep Sánchez Cervelló, de la Universitat Rovira i Virgili, per la seva confiança atorgada. A la Dra. M. E. B. Sposito de la Universidade de Presidente Prudente (Brasil) i al Dr. Samarone Carvalho Marinho de la Universidade de Sao Paulo. Als companys i companyes internacionals que ens vam trobar als cursos de doctorat, especialment a Gerardo Sánchez de la Universidad de

Nariño, a la Dra. Silvia Infusino de la universitat Politecnico di Torino. I als companys i amics de la Universitat de Barcelona amb qui vam començar l'aventura del doctorat, en especial el Carlos Vico, la Meritxell Puig, el Dr. Jordi Nofre i el Dr. Marc Oliva.

Donar les gràcies a aquelles persones que de manera totalment desinteressada m'han fet veure noves coses importants durant el cercle virtuós de la recerca: els politicòlegs Dr. Jesús Rodés i Dr. Gabriel Colomer, i l'editor Josep Maria Ferrer.

En referència a la recerca empírica agrair l'atenció prestada per l'Oficina de Barris de la Generalitat de Catalunya que se n'encarrega de gestionar la *Llei de Barris*. Agrair a l'Institut Cartogràfic de Catalunya, a l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT), a l'Associació de Polígons Industrials de Catalunya (APIC), a Fomento de la Producción, a Centrals i Infraestructures per a la Mobilitat i els Activitats Logístiques (CIMALSA) i a l'Institut Català del Sòl (INCASOL).

A nivell particular agrair al Dr. Oriol Nel·lo, entre 2005-2010 secretari per a la Planificació Territorial del Departament de Política territorial i Obres Públiques. Agrair també a l'alcalde de Balaguer, Miquel Aguilà. També destacar l'ajuda prestada per Josep Cullell, tècnic d'urbanisme de l'Ajuntament de Vic. Recordar la bona acollida de Xavier Rollán durant el meu treball de camp a Tortosa. Donar les gràcies a l'arquitecte Sebastià Jornet per la informació subministrada del Pla Integral del Casc antic de Tortosa i a Ferran Navarro per la referent al Pla de Millora Urbana de Valls.

En la confecció tècnica de la tesi agrair a la feina feta per l'Andreu i la Núria, de NUhProjecte en el moment de millorar-me alguns mapes de l'estructura comercial. Agrair a l'Andreu i a U50:000 per l'ajuda prestada en l'elaboració dels mapes de l'evolució urbana i la seva predisposició en ajudar-me en tot allò que fes falta. A la Marta pels consells en el disseny de la tesi. Al Francesc per la portada. A l'Enric per les seves correccions desinteressades. Al Filipe pels problemes informàtics. A la Rosana pel bon humor i el seu cor durant les hores que em compartit el despatx. A l'Araceli i el Francesc per les seves correccions.

Aquesta investigació tampoc s'hauria pogut dur a terme sense el granet de sorra que un bon nombre de professors del Departament de Geografia Humana, Física i Anàlisi Geogràfica Regional ha deixat en mi. Agrair especialment, al Dr. Jaume Font de qui vaig aprendre la necessitat d'anar a picar pedra i amb qui vaig disposar d'una beca

durant l'últim any de carrera. Al Dr. Francesc López Palomeque, per les seves classes de geografia d'Europa que m'empenyeren a viatjar cap a l'est. Al Dr. Luis Urteaga que em va empènyer a investigar indústries locals. A la Dra. Rosa Castejón per les seves entretingudes sortides al País Basc i la passió per les fotografies. Al Dr. Romà Pujades per fer despertar la curiositat dels llocs més recòndits. Al Dr. Josep Maria Rabella, per la passió per la cartografia. Al Dr. Antonio Gómez per la seva invitació a anar a Sierra Nevada durant el penúltim any de carrera. Al Dr. Xavier Úbeda, per la seva proximitat i les experiències d'anar a buscar aigües a torrents contaminats. Al Dr. Javier Martín Vide i la climatologia, el detonant inicial d'emigrar cap a Barcelona. A la Dra. Graziana Ramazzini per la cartografia temàtica i la seva ajuda en el moment de preparar classes. A la Dra. Elisabet Rosa per les seves ajudes desinteressades en coses de SIG. A la Dra. Lurdes García Lanceta per l'hàbit de la recerca en hemeroteca.

Més enllà de tota aquesta ajuda, aquesta recerca no hauria estat possible sense l'ajuda del cercle més íntim que m'ha ajudat a trobar el meu lloc. Sobretot agrair a la meua família. Primer de tot, agrair als meus pares que sempre han deixat fluir les inquietuds i passions sense oblidar els valors. La meua mare m'ha transmès l'esperit del treball i de l'autosuperació, així com l'emoció per les coses. El meu pare m'ha transmès l'esperit de la curiositat, la raó i preuats principis transmesos a base de la pràctica. Gràcies al meu germà, l'Enric, la carrera investigadora ha semblat més fàcil i menys solitària a la família. Del germà gran, el Francesc, he après l'esperit dels ulls oberts, tot és possible. Dins el cercle familiar, no puc deixar d'oblidar a la meua padrina, la Ramona Serra, infermera orfe durant la República, d'ella m'impresiona la fortalesa, vitalitat i amor que transmet el seu cor. De tots ells n'he tret alguna cosa que ha arribat al meu interior i que m'han fet enfocar aquesta recerca d'una manera concreta.

He de donar les gràcies a la Marta, ella ha estat la millor ajuda per acabar aquesta recerca, fent-me créixer la seguretat necessària per poder avançar en el camí assenyalat.

Donar les gràcies a la Paloma, amb ella van començar les primeres preguntes, just quan encara érem dos nens que ens passejàvem pels carrers del centre. He crescut molts anys al seu costat fins que Barcelona ens ha fet dues persones diferents.

Vull donar les gràcies a tots els meus amics i amigues que han escoltat amb interès les meves històries durant aquests anys. Sobretot als meus companys d'escola que encara

seguim plegats, i als geògrafs que seguim trobant-nos tot parlant de geografia freqüentment.

També he d'agrair a tots aquells llocs que m'han inspirat. En especial, el tren de Barcelona a Segur de Calafell, el Carmel amb Barcelona als teus peus, el Tomb del Balcó o un simple terrat mentre estens la roba. Tampoc puc oblidar el paisatge sonor que durant hores m'ha acompanyat tot fent fluir les idees.

SUMARI

CAPÍTOL 0- INTRODUCCIÓ	1
<i>L'aflorament del problema</i>	3
<i>Presentació</i>	11
CAPÍTOL 1- CONCEPTE, MÈTODE I FONTS	17
1.1- El marc teòric	19
1.1.1- <i>L'escola de Chicago i la ciutat com un model de creixement atemporal</i>	19
1.1.2- <i>Dels models a la complexitat dels llocs</i>	21
1.1.3- <i>La perspectiva cultural</i>	29
1.2- El marc conceptual	31
1.2.1- <i>La ciutat</i>	31
1.2.2- <i>El centre</i>	39
1.2.3- <i>Les ciutats petites i mitjanes</i>	43
1.2.4- <i>El temps</i>	59
1.3- Hipòtesis de treball metodologia i fonts	63
1.3.1- <i>Hipòtesis de treball</i>	63
1.3.2- <i>La metodologia i les fonts d'informació</i>	64
1.3.3- <i>El cas de la geografia comercial</i>	68
1.4- Les tècniques emprades en la investigació	80
1.4.1- <i>La cartografia comercial</i>	80
1.4.2- <i>Els Treballs en fotointerpretació</i>	83
CAPÍTOL 2- LES LÒGIQUES DE LA COMPLEXITAT DE L'ESPAI URBÀ	87
2.1- Les lògiques d'integració políticoadministrativa	91
2.1.1- <i>La divisió provincial</i>	92
2.1.2- <i>La lògica d'integració nacional</i>	97
2.2- Les lògiques de la complexitat del territori	123
2.2.1- <i>L'escala global</i>	123
2.2.2- <i>L'escala regional-catalana</i>	125
2.2.3- <i>Les lògiques d'integració locals</i>	135
2.3- Cap a un sistema urbà català cara al futur	144
CAPÍTOL 3. GLOBALITZACIÓ I METROPOLINITZACIÓ COMARCAL: PERIFÈRIA METROPOLITANA O CIUTAT MITJANA O PETITA?	149
3.1- La metròpoli a Catalunya: un anàlisi territorial	154
3.1.1- <i>Indicadors de la metròpoli barcelonina fora de l'AMB</i>	158
3.1.2- <i>Autometropolitització: el Camp de Tarragona</i>	165
3.1.3- <i>Una Catalunya menys metropolitana</i>	173
3.2- La desconcentració metropolitana: la funció logística a les capitals comarcals	176

3.3- El paper del govern català en el desenvolupament logístic de Catalunya: l'aposta per una metropolitanització en detriment de les ciutats mitjanes?	188
3.3.1- <i>Anàlisi territorial de les compres i vendes realitzades per l'INCASOL.</i>	188
3.3.2- <i>Capital local i desenvolupament econòmic autòcton</i>	191
3.4- Avançant cap a una classificació de les ciutats	197
CAPÍTOL 4- LES FUNCIONS URBANES	205
4.1- La metamorfosi de la funció comercial	207
4.1.1- <i>Anàlisi de l'estructura comercial del centre simbòlic de Vic</i>	209
4.1.2- <i>Anàlisi de l'estructura comercial del centre simbòlic de Balaguer</i>	221
4.1.3- <i>Anàlisi de l'estructura comercial del centre simbòlic de Vilafranca del Penedès</i>	228
4.1.4- <i>Anàlisi de l'estructura comercial del centre simbòlic de Valls</i>	240
4.1.5- <i>Anàlisi de l'estructura comercial del centre històric de Tortosa</i>	253
4.2- Indicadors qualitius a partir de l'anàlisi de les estructures comercials	263
4.2.1- <i>Les franquícies de marques conegudes: modernitat i centralitat en algunes capitals comarcals</i>	264
4.2.3- <i>Establiments per a turistes</i>	271
4.2.4- <i>El comerç ètnic: globalització i pèrdua de centralitat comercial tradicional</i>	272
4.2.5- <i>Botigues tancades: la pèrdua de centralitat</i>	276
4.2.6- <i>Els Mercadals: entre la pèrdua de dinamisme i la funció turística</i>	281
4.2.7- <i>Entitats financeres: la centralitat terciària per excel·lència</i>	284
4.2.8- <i>Policentrització postmoderna a les capitals comarcals</i>	287
4.3- Noves funcions urbanes: les universitats	290
4.3.1- <i>La implantació territorial de les universitats a Catalunya</i>	290
4.3.2- <i>Les universitats i el vincle amb el lloc</i>	294
4.4- La funció comercial d'una capital comarcal durant el període tradicional	297
4.4.1- <i>Un centre polifuncional</i>	300
4.4.2- <i>Una segregació funcional a gran escala</i>	301
4.4.3- <i>El centre de tota una comarca</i>	303
4.5- Conclusions	306
CAPÍTOL 5- LES FORMES URBANES DE LES CAPITALS COMARCALS	309
5.1- Les àrees suburbanes	312
5.1.1- <i>L'urbanisme ruralista del franquisme: utopia o realitat?</i>	313
5.1.2- <i>Polígons de blocs d'habitatge oberts perifèrics</i>	322
5.1.3- <i>Les cases adossades i aïllades del període postmodern</i>	326
5.1.4- <i>Masets, boscos, masies i barracons</i>	330
5.1.5- <i>De polígons industrials a polígons terciaris i el canvi d'escala</i>	335
5.2- Els eixamples	342
5.3- Conclusions	350

CAPÍTOL 6- CENTRE I CENTRALITAT CONTEMPORÀNIA A LES CAPITALS COMARCALS	355
6.1- El patrimoni de les capitals comarcals	359
6.1.1- <i>El patrimoni monumental del centre de les capitals comarcals</i>	359
6.1.2- <i>El patrimoni no monumental del centre de les capitals comarcals</i>	368
6.1.3- <i>El patrimoni immaterial del centre de les capitals comarcals</i>	373
6.1.4- <i>Per un concepte de patrimoni entès com ambient</i>	376
6.2- La protecció i la conservació del centre de les capitals comarcals com a patrimoni material	378
6.2.1- <i>La protecció i la conservació del patrimoni monumental</i>	378
6.2.2- <i>La conservació del patrimoni no monumental</i>	393
6.2.3- <i>La Llei de Barris de Catalunya i la regeneració dels centres de les capitals comarcals</i>	394
6.2.4- <i>El planejament estratègic</i>	410
6.2.5- <i>Variables objectives que intervenen en la conservació del centre com a patrimoni material</i>	412
6.3- La centralitat de les capitals comarcals com a patrimoni immaterial	417
6.3.1- <i>La funció políticoadministrativa: una centralitat molt inferior que a les ciutats grans</i>	418
6.3.2- <i>La funció residencial: un model similar al de les grans ciutats</i>	421
6.3.3- <i>La funció comercial: entre la desintegració, la profundització i la centrificació</i>	427
6.3.4- <i>Funció religiosa: entre la pèrdua de centralitat i el poder d'algunes seus episcopals</i>	432
6.3.5- <i>Noves funcions urbanes</i>	435
6.4- Alguns aspectes implicats en el simbolisme del centre de les capitals comarcals	438
6.4.1- <i>La història escrita de la ciutat i la funció històrica del patrimoni</i>	438
6.4.2- <i>La baixa densitat i la mort de la ciutat en un context metropolità</i>	439
6.4.3- <i>Les capitals comarcals com a territoris especials del transport privat</i>	440
6.4.4- <i>Forces centrípetes i centrífugues a les capitals comarcals</i>	442
6.4.5- <i>Una modernització de les capitals comarcals inspirada en les grans ciutats</i>	443
6.4.6- <i>El reflex de les línies discursives de valoració patrimonial pròpies de la postmodernitat</i>	445
6.4.7- <i>El temps del suburbi vs el temps del centre: com posar-lo de moda?</i>	449
6.4.8- <i>Els temps del valor patrimonial del centre en les diferents escales</i>	451
6.5- Una tipologia de centres tradicionals	453
6.6- Conclusions	454

CAPÍTOL 7- LA IMATGE DE LES CAPITALS COMARCALS I LA POLÍTICA URBANA	459
7.1- La imatge de les capitals comarcals a partir de la literatura	461
7.2- El desenvolupament turístic	473
7.2.1- <i>El turisme internacional a les capitals comarcals</i>	473
7.2.2- <i>El turisme a les capitals comarcals a escala catalana</i>	474
7.2.3- <i>La promoció del turisme a les capitals comarcals des de l'escala local</i>	475
7.3- Les fires, les festes majors i les tradicions: una imatge de les capitals comarcals	479
7.3.1- <i>La representació de les capitals comarcals dins el catàleg del patrimoni festiu de Catalunya</i>	479
7.3.2- <i>L'escala de la imatge</i>	480
7.3.3- <i>Els esdeveniments culturals i el vincle amb el lloc</i>	481
7.3.4- <i>Fires rurals i mercats medievals: una mateixa estratègia per a les capitals comarcals</i>	486
7.4- La fuga de cervells	489
7.5- Conclusions	492
CAPÍTOL 8- CONCLUSIONS	493
8.1- Resum de la recerca	495
8.2- Sobre el mètode	498
8.3- Sobre la recerca	501
8.4- Conceptes	517
8.5- Comparatives internacionals	525
8.6- Futures línies d'investigació	527
BIBLIOGRAFIA	529

LLISTAT DE FIGURES

Figura 3.1: Esquema del projecte Gran Escala als Monegros. Font: elaboració pròpia a partir de International Leisure Development (2010).

Figura 3.2: Aspecte de les naus logístiques que diverses marques multinacionals i catalanes disposen a la tercera corona que estableix Atisreal. Font: elaboració pròpia (2009).

Figura 3.3: Edificis per usos logístics que l'empresa Coperfil promou a la sortida 11 de l'autopista AP-2. Font: elaboració pròpia (2010).

Figura 4.1: Aspecte del Mercadal de Vic amb les seves cafeteries. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 4.2: Perspectiva del carrer dels Argenters. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 4.3: La botiga de la marca Mango a l'avinguda Jacint Verdaguer de Vic. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 4.4: El carrer d'Avall de Balaguer, l'eix comercial principal del centre de la capital de la Noguera. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 4.5: El carrer Perellada de Vilafranca del Penedès, el més comercial de la ciutat. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 4.6: La plaça Constitució de Vilafranca del Penedès. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 4.7: El carrer de la Cort de la capital de l'Alt Camp. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 4.8: La plaça del Pati, el petit CBD de Valls, durant la construcció de l'aparcament subterrani l'any 2005. Font: elaboració pròpia (2005).

Figura 4.9: El carrer Monterols de Reus, l'eix comercial més important de la capital del Baix Camp. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 4.10: Establiment de la marca italiana Calzedonia i sucursal bancària al carrer Parellada de Vilafranca del Penedès. Font: elaboració pròpia (2007).

Figura 4.11: Parada del mercat de Vilafranca del Penedès on es venen imatges dels diversos elements folklòrics de la ciutat. Font: elaboració pròpia (2009).

Figura 4.12: Antiga drogueria reconvertida en restaurant al centre de Manresa. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 4.13: Aprofitament d'una antiga botiga per a ús residencial i comercial. Font: elaboració pròpia (2009).

Figura 4.14 i 4.15: El sector de l'antiga fàbrica del Sucre de Vic és una nova centralitat postmoderna situada a l'altra banda de la frontera tradicional de les vies del ferrocarril. Allà s'hi concentren diverses seus d'organismes públics i privats així com un centre comercial. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 4.16: Exemple de la portada d'una matrícula industrial (1933). Font: Arxiu Històric Municipal de Valls.

Figura 4.17: Anàlisi quantitativa de les diverses activitats econòmiques presents a Valls el 1885. Font: elaboració pròpia a partir de Matricula Industrial (2010).

Figura 4.18. Cartell promocional dels anys 70 del centre comercial tradicional de Valls.. Font: elaboració pròpia (2005).

Figura 4.19: Carruatges al carrer major un dia de Mercat a inicis del segle XX. Font: Fons Pere Català Roca, Arxiu Històric Comarcal de l'Alt Camp.

Figura 4.20: Propaganda d'una empresa de transports amb carruatge d'inicis del segle XX. Font: Arxiu Històric Comarcal de l'Alt Camp.

Figura 5.1: Aspecte de Tortosa després dels bombardejos de la Guerra Civil (1939). Font: Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.

Figura 5.2: Construcció de las cases barates de Ferreries a partir del 1943. Font: Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre.

Figura 5.3: Tampó del patronat religiós de Tarragona encarregat de construir diversos barris a ciutats com Tortosa o Valls. Font: elaboració pròpia a partir de l'Arxiu Municipal de Valls (2009).

Figura 5.4: Pla urbanístic del barri vallenc de la Xamora promogut pel patronat religiós (dècada dels 50 del segle XX). Font: Arxiu Històric Municipal de Valls.

Figura 5.5: Aspecte Dels habitatges balaguerins anomenats Grupo Santa Maria a la carretera que mena cap Alfarràs (2008). Font: elaboració pròpia.

Figura 5.6: Sector del barri de l'Espirall de Vilafranca del Penedès. Font: elaboració pròpia (2007).

Figura 5.7: Barri del Rremei de Vic construït a la dècada dels 50. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 5.8 i 5.9: Fotografies aèries de l'àrea suburbana de la carretera de la Simpàtica de Tortosa i el sector del Bon Sol de Valls (d'esquerra a dreta). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya (2009).

Figura 5.10: Sector suburbà del Camp dels Enginyers, situat al Sus-Est de Figueres. Font: Institut Cartogràfic de Catalunya (2009).

Figura 5.11: Quadre de La Masia de Joan Miró (1929). Font: Museu Nacional d'Art de Catalunya.

Figura 5.12: Aspecte d'un dels centres comercials de localització suburbana d'estil francès. Font: elaboració pròpia (2009).

Figura 5.13, 5.14 i 5.15: El mercat de la Carn de Vilafranca del Penedès (a dalt a l'esquerra), i el mercat central de Tortosa a un gravat d'inicis del segle XX (a baix a l'esquerra) i una fotografia actual (a baix a la dreta). Font: elaboració pròpia i La ilustración española y americana (1920).

Figura 6.1: Extensió aproximada dels recintes medievals murallats d'algunes capitals comarcals. Font: elaboració pròpia (2006) a partir d'hortofotomapes de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

Figura 6.2. Perspectiva de la plaça Major de Vic. Font: Espencat (2008).

Figura 6.3: Dues perspectives de la plaça major de Vic (dalt) i el mercadal de Balaguer (baix). Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 6.4: Dues perspectives de la rambla de Nostra Senyora de Vilafranca del Penedès, a dalt una dels anys 50, aproximadament, i a sota, una perspectiva actual. Font: l'actual és pròpia (2008) i les de blanc i negre del fotògraf Català Roca al llibre Belleses de Catalunya (1957).

Figura 6.5: El carrer de la Cort de Valls als anys 50 del segle XX exercia la centralitat de la ciutat. Font: Belleses de Catalunya (1957).

Figura 6.6: Una de les capelles que fins fa poc encara se n'encarregaven d'il·luminar els veïns de la plaça de la catedral de Tortosa. Font: elaboració pròpia (2005).

Figura 6.7: Porta entre mitgeres readaptada per a l'aparcament, a Vilafranca del Penedès. Font: pròpia (2008).

Figura 6.8: Façanes al carrer de la Banqueta de Balaguer. Font: Barris Antics de Catalunya (2005).

Figura 6.9: Paisatges de teules àrabs a Balaguer (esquerra) i Berga (dreta) Font: Barris Antics de Catalunya (2005).

Figura 6.10: Els rentadors públics del carrer de la Reguereta de Balaguer (esquerra) han perdut la seva funció original mentre a Tremp (dreta) encara perdura. Font: elaboració pròpia (2007 i 2008).

Figura 6.11: Celebració de mercats setmanals als carrers i places del centres històrics de capitals comarcals. D'esquerra a dreta i de dalt a baix: mercat de la Seu d'Urgell, de Vilafranca del Penedès, Balaguer, Vic, Granollers i Valls. Font: elaboració pròpia (2005-2010) .

Figura 6.12: Celebració de mercats setmanals als carrers i places fora dels centres històrics. D'esquerra a dreta i de dalt a baix: mercat d'Olot, de Mollerussa i Sort. Font: elaboració pròpia (2008 i 2009).

Figura 6.13: Esquema de les façanes del carrer de la Cort de Valls (dalt) i de l'eix del carrer Sant Domènec de Tortosa (baix). Font: Pla de Millora Urbana del Nucli antic de Valls (2007) i Pla Integral del Casc Antic de Tortosa (2005).

Figura 6.14: Elements patrimonials protegits del centre de Tortosa i Vilafranca del Penedès. Font: Pla Integral del casc Antic de Tortosa (2005), Pla d'Ordenació Urbanística Municipal de Vilafranca del Penedès (2002).

Figura 6.15: Cartell propagandístic de les inversions que es volen dur a terme a partir del finançament de la Llei de Barris a Solsona. Font:elaboració pròpia (2009).

Figura 6.16: Cartell promocional de l'empresa pública FORUM, adscrita a l'Ajuntament de . Manresa. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 6.17: Il·luminacions del carrer de la Cort durant les Festes Decennals de la Candela de Valls (febrer del 2011). Font: elaboració pròpia (2011).

Figura 6.18: Cartell de l'Associació de Veïns del Centre-Nucli antic de Tortosa demanant que el maquillatge que s'aplica a la ciutat durant els dies de al festa del Renaixement duri tot l'any. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 6.19: Aspecte del carrer Cervantes de Tortosa. Font: elaboració pròpia (2008).

Figura 6.20: Detall de la intervenció que es vol efectuar davant la catedral de Tortosa. Font: Pla Integral del Casc Antic de Tortosa (2005).

Figura 7.1: Logo de l'Oficina de Turisme de Vic (2009). Font: Ajuntament de Vic.

Figura 7.2: Logo de l'Oficina de Turisme de Vilafranca del Penedès (2009). Font: Ajuntament de Vilafranca del Penedès.

Figura 7.3: Encapçalament de la pàgina oficial de l'Ajuntament de Valls (2010). Font: Ajuntament de Valls.

Figura 7.4:Cartell propagandístic del turisme impulsat per l'Ajuntament vigatà (2010). Font: Ajuntament de Vic.

Figura 7.5: Perspectiva del Campus universitari de Cappont de Lleida. Font: Universitat Politècnica de Lleida.

Figura 7.6:Façana de l'Ajuntament de Vilafranca del Penedès amb la pancarta que reivindica una vegueria pròpia. Font: elaboració pròpia (2009).

LLISTAT DE QUADRES

Quadre 4.1: Total d'establiments comercials basats en l'oferta que es localitzen als centres simbòlics de Balaguer, Tortosa, Valls, Vic i Vilafranca del Penedès. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2005-2009).

Quadre 4.2: Quadre resum de les universitats catalanes. Font: Elaboració pròpia a partir de les diferents universitats (2009).

Quadre 6.1: Línies finançades dels projectes que afecten al centre de les capitals comarcals i provincials (2009). Font: Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya.

LLISTAT DE MAPES

Mapa 2.1: Mapa de Catalunya dividit en les quatre províncies (1833). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Mapa 2.2: Mapa de la divisió eclesiàstica de Catalunya en bisbats i arxiprestats (1919). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Mapa 2.3: Mapa de Catalunya en partits judicials (1833). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Mapa 2.4: La difusió de les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya (1915-1925). Font: elaboració pròpia a partir de Mañà (2005).

Mapa 2.5: Mapa de la divisió en Regions i Comarques realitzat durant l' octubre de 1936. Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Mapa 2.6: Mapa del Pla de distribució en zones del territori català (Regional Planning):corresponent a l'examen preliminar i solucions provisionals. Estudis fets segons Decret del Govern de la Generalitat de Catalunya per Nicolau Ma. Rubió i Tudurí (1932). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Mapa 2.7: Els mercats i el seu radi d'atracció durant els treballs previs de la Ponència (1931). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Mapa 2.8: Mapa comarcal resultant de l'enquesta feta als ajuntaments (1933). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Mapa 2.9: La xarxa elèctrica a Catalunya (1932). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Mapa 2.10 : Els llocs d'estiueig de Joan Maragall . Font: Carreras (2003).

Mapa 2.11: Fundació de les Cambres Oficials de Comerç i Indústria a Catalunya. Font: elaboració pròpia a partir de cadascuna de les Cambres de Comerç i Indústria a Catalunya.

Mapa 2.12: El sistema urbà de Catalunya a partir de la conservació i dinamisme del centre de les capitals comarcals. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2010).

Mapa 3.1: Sistema d'assentaments: segons el Pla. Font: elaboració pròpia a partir de Pla Territorial Metropolità de Barcelona, Memòria General (2008).

Mapa 3.2: Model Territorial segons l'Avantprojecte del Pla Territorial del Camp de Tarragona. Font: elaboració pròpia a partir del Model Territorial de l'Avantprojecte del Pla Territorial del Camp de Tarragona (2007).

Mapa 3.3: Les corones del mercat de les naus logístiques a Catalunya. Font: elaboració pròpia a partir de Atisreal (2010).

Mapa 3.4: Principals centres logístics promoguts pel Govern català. Font: elaboració pròpia a partir de CIMALSA (2010).

Mapa 3.5: Les capitals comarcals segons el tipus de desenvolupament econòmic. Font: elaboració pròpia (2010).

Mapa 4.1: Estructura comercial del centre simbòlic de Vic. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2007).

Mapa 4.2: Estructura comercial del centre simbòlic de Balaguer. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2007).

Mapa 4.3: Estructura comercial del centre simbòlic de Vilafranca del Penedès. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2008).

Mapa 4.4: Estructura comercial del centre simbòlic de Valls. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2005).

Mapa 4.5: Estructura comercial del centre simbòlic de Tortosa. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2007).

Mapa 4.7: Distribució dels centres universitaris a Catalunya per titularitat. Font: elaboració pròpia a partir de les diverses universitats (2010).

Mapa 4.7: Estructura aproximada de l'activitat econòmica de Valls al 1885. Font: elaboració pròpia a partir de la Matrícula Industrial d'aquell any i de treball de camp (2006).

Mapa 5.1: Fragment d'un plànol de Tortosa on s'hi observa el parc de Teodor González. Les formes del parc segueixen les línies estilístiques pròpies de la modernitat. Font: Geografia General de Catalunya (1913-1918).

Mapa 6.1: Principals elements monumentals del centre històric de Vic. Font: elaboració pròpia (2009) a partir de Geografia General de Catalunya (1991-1996).

Mapa 6.2: Principals elements monumentals del centre històric de Tortosa. Font: elaboració pròpia (2009) a partir de Geografia General de Catalunya (1991-1996).

Mapa 6.3: Els barris antics amb projectes de la Llei de Barris (2007). Font: elaboració pròpia (2007) a partir de Generalitat de Catalunya.

Mapa 7.1: Un mapa de pobles i ciutats de Catalunya. Font: elaboració pròpia (2008) a partir de Carles Soldevila (1956).

CAPÍTOL 0 INTRODUCCIÓ

L'aflorament del problema

A la Plaça del Pati es passeja una retroexcavadora. Aquest símbol del maquinisme es dedica, a cops de pala, a arrencar els lavabos públics que, des de feia quatre dècades, han estat espectadors de les pulsacions del lloc més cèntric de la ciutat. La màquina es mou per una plaça convertida, en les últimes dues setmanes, en terra de batre. A la plaça hi apareixen esteses pedres, rajoles, restes de formigó, muntanyes de pedra i troncs dels antics arbres que hi arrelaven. Tot i ser el moment i el dia més mort de tota la setmana, i potser de l'any, el matí d'un diumenge de juliol, alguns dels iaïos que, generació rere generació, s'han aixoplugat sota els arbres convertits en llenya es miren l'espectacle des de darrere de les tanques de seguretat, impassiblement. Destaca la gran soca d'un arbre.. Fa dies que rodola d'una banda a l'altra. És el passeig del trofeu pel camp de batalla. Commemora una victòria: la d'haver engegat definitivament l'aparcament subterrani al centre de la ciutat.

La construcció de l'aparcament és la inversió més elevada amb finançament públic que mai s'ha fet al centre i marca una de les efemèrides principals en el procés de metamorfosi del centre de la ciutat de Valls. La creació de places d'aparcament al centre ha de servir per retornar altre cop la centralitat al seu lloc més simbòlic. Escriure la història dels canvis és una cosa i explicar-ho quan ho has viscut, n'és una altra.

La construcció de l'aparcament en aquest lloc, punt neuràlgic del funcionament tradicional de la ciutat, coincideix amb el moment en que, aquesta, perd el seu valor simbòlic i es degrada físicament. Primer de tot es veu com, pas a pas, les portes de les cases veïnes tanquen definitivament per donar pas a la pols i als batecs dels porticons que repiquen durant els dies de mestral. Algunes llars tanquen perquè els avis que hi vivien moren o els fills els envien a la residència. Altres tanquen perquè la gent ha anat a viure a altres àrees de la ciutat tot aprofitant l'eufòria econòmica de la dècada dels 90 i inicis del segle XXI. Les hipoteques baixes i el boom immobiliari empenyen a les classes mitjanes a emigrar cap al suburbi de la perifèria. Per moltes famílies tradicionals, la casa del barri antic deixa de tenir valor: el prestigi social es troba a la perifèria. Després són les botigues les que tanquen, no tan sols perquè els pocs veïns que les freqüentaven tradicionalment ja no hi compren, sinó perquè aquelles més prestigioses, les que havien atret a multitud de compradors de la comarca, deixen de ser el mirall de la societat local.

*Un centre urbà en procés
d'abandonament és un paisatge
cridaner que recorda, amb nostàlgia,
un passat. Portes tancades, persianes
trencades, aparadors empolsegats i
parets descarnades el que un dia va
ser un lloc "millor".*

Paral·lel a aquest procés, nous residents habiten el barri, amb els seves pròpies botigues i noves formes de socialització. Són "els altres" que, molt difícilment, es barrejaran amb els "de sempre". Uns "altres" que, a les capitals comarcals, i també en molts altres llocs, passen a ser vistos amb recel en ser acusats injustament de ser la causa de la degradació del centre.

El vincle emocional amb el lloc ha estat un aspecte especialment important per al desenvolupament de la recerca. Aquest vincle emocional ve articulats per diversos aspectes. Per una banda un vincle residencial. I és que fins als 17 anys he viscut a la casa que la meua família té a la plaça del Pati de Valls, el centre simbòlic de la ciutat. Des del meu balcó any rere any sóc espectador dels principals esdeveniments folklòrics que periòdicament s'hi celebren. Tots els festejaments s'han celebrat en aquesta plaça, el cor de la ciutat. La meua escola, durant l'EGB, també es trobava situada al centre: l'Escola pública Enxaneta. És un antic convent que fou reformat com escola pública un cop arribà la democràcia. És així que cada matí i tarda he recorregut els carrers del centre amb la colla d'amics amb els que he anat a l'escola. La meua primera novia també era del centre, vivia a un parell de carrers de casa. Els carrers del centre són ara plens de nostàlgia d'aquells moments.

El vincle emocional amb l'objecte d'estudi també ve donat per la participació activa en diversos debats urbanístics que es feien en aquell moment a la ciutat. L'any 1998, uns quants joves del barri crearem "l'Associació de Joves del Barri Antic de Valls" que ens reuníem a Ca l'Adriana, un petit pis del barri antic, propietat d'un dels membres. Ràpidament la fundació de la petita associació de joves, bàsicament formada per fills de famílies "de sempre" del centre, va tenir les seves repercussions a les

portades de la premsa local. La fundació de l'associació coincidia amb el moment que s'iniciava el debat al voltant de la necessitat de redactar el PERI del barri antic. Poc temps més tard, al 2000, el petit local de l'Associació de Joves del barri antic es va convertir en la seu del Casal Popular la Turba, una entitat cultural i política fundada l'any 1997 de la que molts de nosaltres en formàvem part i que, amb aquella nova localització, es convertia en la primer aposta juvenil encarada a recuperar el simbolisme del centre.

Tot i que emigrat a Barcelona per estudiar, primer, i treballar, després, el meu vincle afectiu amb la ciutat va seguir. Vivia i treballava a Barcelona però tenia l'antena posada a Valls. Amb els retorns setmanals a la ciutat natal es van seguir succeint les reunions per debatre alguns dels temes que afectaven a la redacció del PERI i la futura Revisió del Pla General d'Ordenació Urbana de Valls. El debat al voltant del centre de Valls va ser especialment intens, ric i gratificant durant els anys 2002 i 2003, sobretot per la possibilitat de poder-hi incidir. El debat sobre la redacció del PERI, l'alimentava la societat civil, sobretot a partir de l'Associació de Veïns del Barri Antic i, el grup de debat que s'havia iniciat arran de la consolidació de l'Associació de Joves del Barri Antic, va anar arreplegant persones cada cop de generacions més diverses i de tendències polítiques més heterogènies. Juntament amb els mitjans de comunicació locals (el diari El Pati i el Vallenc), es va aconseguir posar el debat sobre el futur del centre, al bell mig de les preocupacions de la ciutat.

La meua particular mirada cap a la ciutat es va fer més complexa en el moment que vaig emigrar a Barcelona. L'anàlisi comparatiu entre ciutats molt diferents i la curiositat per aquells aspectes tradicionalment típics de les ciutats grans van ser un combustible preuat de la motivació.

Em vaig anar interessant progressivament pel que estava passant en altres centres de capitals comarcals de dimensions demogràfiques similars. És així que el meu

interès pel centre de la ciutat va canviar d'escala, des de la local a la regional. Malgrat que algunes centres mostraven processos similars als de Valls, la tendència d'altres era la contraposada. A l'any 2003, aprofitant la beca del Ministeri d'Educació i Ciència per col·laborar durant l'últim any de llicenciatura amb el Departament de Geografia Física i Anàlisi Geogràfica Regional de la Universitat de Barcelona vaig poder mantenir una entrevista amb el coordinador de l'àrea d'urbanisme de l'ajuntament de Vic. El contacte me'l va oferir el Dr. Jaume Font i Garolera, fill d'Osona i que, en aquella ocasió, em va coordinar la beca. En aquell moment vaig considerar les polítiques públiques vigatanes com la principal raó de la conservació d'aquell centre.

Coetàniament a la meva visita a Vic, l'Associació de Veïns del Barri Antic de Valls, també es va interessar pel que havien estat duent a terme els ajuntaments on el centre presentava una bona conservació, tal com també era el cas de Vilafranca del Penedès. L'anàlisi comparatiu i la curiositat va ser el que va alimentar les meves primeres preguntes sobre els centres de les capitals comarcals. Com podia ser que ciutats amb papers tradicionalment similars en el sistema urbà català fossin, a inicis del segle XXI, tan diferents?

En aquest context vaig cursar les assignatures de Geografia Urbana i Espai Intern de la Ciutat amb el Dr. Carles Carreras i Sociologia Urbana amb la Dra. Marisol García, la Dra. Anna Alabart i la Gemma Vilà. L'emoció despresa en algunes sessions d'Espai Intern de la Ciutat estimularen contínuament el cercle virtuos de la recerca, mantenint-me el cervell en estat d'alerta durant tot el curs, creant, elaborant i reelaborant moltes idees sobre les capitals comarcals i Barcelona. En aquell moment el treball de fotografies sobre polígons d'habitatge perifèrics i un sobre el barri antic de Valls em va permetre donar forma, a la meva manera, a alguns dels meus interrogants.

L'experiència barcelonina va ampliar les meves inquietuds intel·lectuals cap a aspectes més conceptuals, sobretot al voltant del concepte de ciutat petita, mitjana i gran. Moltes dinàmiques urbanes teoritzades a partir de les grans ciutats s'estaven donant a les petites i mitjanes, un fet que feia aflorar la inquietud metodològica sobre l'estudi dels temps en geografia. A la vegada, el cosmopolitisme del Dr. Carreras em va obrir la sensibilitat cap aquells aspectes més emocionals, desvetllant el meu interès per Barcelona, una realitat urbana que deu anys més tard encara observo encuriósit i

emocionat i que m'empeny a entrar i sortir de les construccions identitàries més heterogènies.

Intentar entendre el paper de Barcelona en la cultura de les capitals comarcals ha estat un aspecte especialment fèrtil. És des d'aquesta perspectiva que eclosiona un projecte de recerca de tesi doctoral singular: investigar les ciutats petites i mitjanes des de la gran ciutat quan majoritàriament l'estudi sobre aquest tipus de ciutats es realitza sobretot des de l'escala local sense tenir en compte el sistema urbà en el que s'incorporen. El moment en que aquesta tipologia de realitats urbanes passa a ser investigada des de la concepció d'un sistema urbà altament complex, l'estudi fa un salt qualitatiu.

El mètode va ser el que em va donar cohesió a l'empíria per tal de poder convertir la informació en coneixement científic. La clau han estat les ajudes i orientacions del meu director de tesi, el Dr. Carles Carreras, que amb el seu brillant, però dur mestratge, m'han servit per millorar l'abordatge personal del procés investigador. A la vegada, l'estada de formació científica a la Universidade de Sao Paulo, Brasil, durant set mesos, em va oferir la possibilitat de poder fer el salt qualitatiu que buscava. A la USP, durant el curs 2006-2007 vaig poder assistir als cursos de doctorat impartits per les doctores Maria Laura Silveira i Maria Adélia Aparecida de Souza, deixebles de Milton Santos. Amb elles vaig poder intercanviar útils impressions sobre la meva recerca que em van permetre millorar l'abordatge.

L'experiència brasilera però va ser quelcom més que una simple maduració intel·lectual acadèmica, va ser, com ja defensava Milton Santos, emoció. Si al emigrar a Barcelona des de Valls es va iniciar el meu incombustible apassionament per les grans ciutats quan vaig saltar l'Atlàntic va tornar a canviar d'escala i de punt de vista. Des del meu racó al pis 24 d'un bloc d'habitatges al Largo do Arouche, al bell mig del centre de Sao Paulo, observava emocionat des de darrere les vidrieres, la immensitat de la metròpoli que s'estenia als meus peus, un univers de gratacels que s'estenia des del centre fins on allargava la vista, a la perifèria. Des d'allà, mentre escoltava els sorolls dels helicòpters que a les sis de la tarda aixecaven el vol des dels terrats de les seus de les grans empreses o observava la llampegada d'una tarda d'estiu subtropical, feia córrer la imaginació tot intentant donar forma al què era una ciutat, i com aquesta es

diferenciava d'una petita o una gran. Les “meves ciutats” eren un barri de Barcelona, com a molt, però en comparació amb Sao Paulo, demogràficament eren un senzill bloc de pisos; estava al centre d'una metròpoli que a la vegada era gairebé 5 vegades més gran que Barcelona.

L'observació de la metròpoli de Sao Paulo des de darrere la vidriera del meu pis durant el 2006 em va alimentar la imaginació. La visió des d'un lloc elevat em va ajudar a articular multitud de lectures sobre la ciutat.

El treball de camp realitzat a les ciutats d'Alexandria i Sarajevo durant els anys 2006 i 2007, respectivament ha estat també un estímul important per a la recerca. La perspectiva internacional ha permès una millor comprensió de la complexitat de l'espai geogràfic. L'estada a Alexandria va servir per profunditzar en el paper de la mobilitat alhora de comprendre el concepte de centre de l'Escola sociològica de Chicago. El treball realitzat a Sarajevo va ser útil per reflexionar sobre el concepte de ciutat mitjana i d'escala geogràfica.

En la construcció de l'objecte d'estudi també s'han de destacar els seminaris realitzats dins el marc del Grup d'Investigacions en Geografia Urbana, del que es va ser coordinador fins que va deixar de ser operatiu l'any 2008. En aquests espai es va explicar en diverses ocasions la recerca, exercici útil per l'ordenament de les idees. A la vegada, es van debatre textos científics que van permetre la sedimentació dels conceptes. Des de la seva desaparició s'ha seguit la mateixa dinàmica formativa coordinant l'embrió d'un nou grup que, a part dels temes més lligats a la recerca, ha incorporat la docència en geografia com una de les seves principals preocupacions.

És a partir d'aquest camí que he creat la meua mirada híbrida de l'objecte d'estudi. La mirada d'una persona que es sent d'una capital comarcal, que ha viscut la

seva infantesa i adolescència al seu centre, mentre aquest experimentava una accelerada metamorfosi que trencava amb la seva tendència tradicional. Una mirada que inevitablement en algunes ocasions ha incorporat alguns tics nostàlgics. Una mirada a la vegada barcelonina fruit d'una persona que ha emigrat al centre de la metròpoli des del 1999, amb els conseqüents tocs "urbanites" que es dediquen a menystenir la petitesa de les capitals comarcals i a enarborar les oportunitats que ofereix la gran ciutat amb el seu cosmopolitisme. Una mirada a la vegada que cerca l'aplicació pràctica és a dir, política, d'una recerca de cara a solucionar els problemes que avui en dia viuen els centres de les ciutats. Una mirada catalana que creu que les capitals comarcals són peces claus del país, patrimoni irrenunciable, però que vol trobar les respostes als problemes a partir d'un anàlisi acurat del sistema urbà mundial al que s'incorporen.

Presentació

Aquesta recerca aposta per un concepte de ciutat mitjana basat en els temps dels processos urbans i que superi els criteris neopositivistes de les variables quantitatives com les dades demogràfiques que tant han marcat la conceptualització de les ciutats petites i mitjanes. La reflexió sobre els aspectes teòrics que permeten arribar a aquest punt es plantegen al capítol 1 d'aquesta recerca. En aquest capítol es presenta el marc conceptual i teòric, les hipòtesis, la metodologia i les tècniques amb les quals s'ha treballat. El marc teòric i conceptual presenta una visió àmplia sobre la temàtica, incorporant en la reflexió la producció científica nacional i internacional. Al voltant de la metodologia per investigar les ciutats mitjanes del Brasil, es va elaborar la comunicació titulada *Aproximación metodológica a las ciudades medias en Brasil* (Frago 2007) que va ser presentada a Lleida en el marc del *X Coloquio Internacional de Geocrítica. "Diez años de cambios en el mundo, en la geografía y en las ciencias sociales"* organitzat pel Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona, durant el maig del 2008.

En el capítol segon es mostren les dues lògiques d'integració urbana que operen en el territori: el mercat i les divisions políticoadministratives. Unes i altres permeten aproximar-se al funcionament del sistema urbà de Catalunya. En primer lloc, s'analitzen teòricament els plantejaments metodològics de Milton Santos sobre les condicions ofertes pel medi tècnic científic-informacional i la consolidació de nous models de ciutat postmoderna. A la vegada, es fa referència a com ha afectat, a les comarques, el procés de consolidació de la metròpoli industrial i la megalòpoli basada en els serveis. Aquesta anàlisi permet preguntar-se pel pes de Barcelona en el desenvolupament urbà de Catalunya, fent operatiu en aquesta ocasió el concepte de *synekism* (Jacobs 1969; Soja 2000).

S'analitzen les diverses lògiques d'integració urbana basades en divisions políticoadministratives. Es fa èmfasi, sobretot, en la divisió territorial en comarques que es va aprovar per un decret del govern de la Generalitat de Catalunya l'any 1936, seguit el projecte presentat per la ponència per a l'estudi de la Divisió Territorial de Catalunya, creada l'any 1931 i dirigida per Pau Vila. Es debat sobre el principi teòric de la proximitat que va permetre la determinació de les capitals comarcals en aquell moment, a l'estil de la teoria dels Llocs Centrals de Walther Christaller. Tant les lògiques del

mercat com les políticoadministratives permeten aproximar-se a la complexitat del fet urbà de Catalunya. La reflexió al voltant de les heterogeneïtats, densitats i oportunitats permet entendre'n algunes de les seves característiques.

S'analitzen algunes de les variables que Jane Jacobs i Milton Santos estableixen per tal de que una realitat urbana sigui considerada ciutat. En primer lloc, es descriuen alguns processos de naturalesa metropolitana que van més enllà de la mobilitat quotidiana, tan obligada com no, i que es donen més enllà dels límits corporatius de la Regió Metropolitana de Barcelona. El treball i la reflexió al voltant de les diverses figures de planejament es combina amb les observacions pròpies i les lectures que fan altres autors. Es descriuen processos metropolitans intensos justament al voltant de les quatre capitals provincials: al Camp de Tarragona, la plana de Lleida i comarques gironines, més minsos en aquest últim cas. Les dinàmiques descrites aproximen al territori de Catalunya a una megalòpoli postmoderna en fase de creixement i transformació contínua.

L'aproximació al procés metropolità basat en els serveis, es realitza a partir de la implantació de polígons d'activitat econòmica dedicats a usos logístics, actualment encara anomenats en moltes ocasions polígons industrials. Es comprova com a partir de noves formes i funcions basades en la connectivitat del territori s'està produint una ampliació del fenomen metropolità que supera amb escreix la metròpoli industrial.

Al voltant del paper que exerceixen els centres logístics i d'emmagatzematge en la reconfiguració de la metròpoli terciària es van presentar algunes línies futures d'investigació durant la comunicació titulada *Ciudad y logística: análisis multiescalar de las redes de distribución comercial* dins el marc del *Segundo Seminario Internacional sobre Comercio Urbano* que es va celebrar el desembre del 2009 i que organitzà l'Observatori del Comerç de la Universitat de Barcelona.

Es verifica el paper clau que exerceix el govern de la Generalitat de Catalunya en l'expansió de la metròpoli barcelonina a partir de la promoció de polígons d'escala metropolitana dedicats a la logística i l'emmagatzematge en territoris situats fora dels límits corporatius de la Regió Metropolitana de Barcelona. Aquest fet, juntament amb l'existència o no de capital econòmic local a les capitals comarcals, permet classificar les ciutats en diverses tipologies de desenvolupament econòmic.

En quart lloc, i a partir de l'anàlisi de les inversions de naturalesa metropolitana i l'existència de capital local a les ciutats, s'arriba a una classificació de les ciutats seguint aquests dos criteris. A la vegada, es constata la importància de la funció universitària i de l'estructura comercial del centre històric per tal d'entendre el dinamisme del conjunt de la ciutat.

Algunes aportacions parcials sobre l'estructura comercial del centre històric i el paper que exerceix en el funcionament global de la ciutat han estat presentades en congressos i seminaris internacionals. Amb l'objectiu d'explicar la crisi comercial del centre simbòlic d'una capital comarcal, es va presentar una comunicació al *Seminario hispano-brasileño sobre Globalización y metropolización, los casos de Barcelona y Sao Paulo*, celebrat durant els dies 21 al 24 de juny del 2005 a la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona i organitzat pel departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona conjuntament amb el Departamento de Geografía de la Universidade de Sao Paulo (Brasil). Els resultats foren posteriorment publicats en el llibre *Barcelona y Sao Paulo cara a cara. Procesos metropolitanos a la hora de la globalización* (Carreras i Carlos 2006) sota el nom *Los centros históricos de las ciudades medias. Crisis comercial y desvalorización del centro de Valls* (Frago 2006: 153-165).

Focalitzant l'interès en els canvis de la centralitat comercial a partir del joc de les diverses escales que operen en l'espai geogràfic, va ser presentada una altra versió al *I Seminário Internacional sobre Cidade e Serviços. As múltiplas abordagens da rua comercial. Mesa: "Ruas especializadas e descentralização"*, celebrat entre els dies 20 i 24 de juny del 2006 en un hotel de l'Avinguda Rio Branco de Rio de Janeiro en commemoració del seu centenari i organitzat pels grups d'estudis comercials de la Universidade do Estado de Rio de Janeiro (GETER–Grupo de Estudos Terciários do Rio de Janeiro, coordinat per la professora Susana Mara Mirando Pacheco) i de la Universitat de Barcelona (OCUB–Observatori del Comerç de la Universitat de Barcelona, coordinat pel professor Carles Carreras, del Departament de Geografia Humana). Els resultats han estat publicats al llibre *Cidade e Comércio. A rua comercial na perspectiva internacional* (Carreras i Pacheco 2009) amb el nom *Centralidad y metropolización: las ciudades medias catalanas* (Frago 2009: 265-282). També, fent referència a l'interès i la necessitat del treball de camp en geografia

comercial, s'ha publicat el capítol titulat *La representación de la realidad comercial y sus problemas* (Frago 2009) en el llibre *Città e comercio* (Cirelli 2009) Aquest llibre és producte dels resultats que es van presentar al congrés internacional *Gli spazi del commercio nei processi di trasformazione urbana* organitzat per la Università degli studi di Catania (Itàlia) durant l'octubre del 2007.

Al voltant de l'estudi de la centralitat comercial, el març del 2010, es guanyà el premi que atorgava la Fundació Barcelonesa d'Amics del País (D. Gubau i Rosell i Mañé) amb un projecte que cercava poder fer una aproximació a la centralitat que exercien alguns tipus d'establiments comercials a Vic i Vilafranca del Penedès.

La present recerca constata com les capitals comarcals porten un retard en el procés de suburbanització de la ciutat, respecte les grans urbs Aquest fet també es comprova en aspectes immaterials, com per exemple en l'eclosió d'alguns dels estils de vida postmoderns que han comportat la centrificació. Malgrat les diferències referents a l'escala temporal i espacial del creixement urbà, s'arriba a la conclusió de que, a les capitals comarcals i Barcelona, les famílies de formes urbanes són les mateixes (àrees suburbanes i eixample).

Una investigació parcial sobre aquest aspecte a partir d'un cas particular es va presentar a la *Convención Internacional sobre geografía, medio ambiente y ordenamiento territorial* celebrat a la Habana (Cuba) durant el setembre del 2007 sota el nom *Los tiempos del cambio: los centros históricos de las ciudades medias catalanas*.

Al capítol 6 es constata l'interès patrimonial del centre simbòlic de les capitals comarcals. Malgrat això, donada la poca monumentalitat, aquest interès sovint ha estat menystingut. És important destacar el paper que juga el patrimoni immaterial, articulat a partir de les funcions de centralitat que tradicionalment ha exercit el lloc. Al voltant de la conservació del patrimoni urbà immaterial es verifica la importància de la *Llei de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial* (2004) donat que, aquesta llei, aposta per la dinamització de les funcions urbanes del centre simbòlic tradicional.

Amb un clar vincle amb el concepte de patrimoni que s'elabora durant aquesta recerca, durant el curs 2007-2008, es va col·laborar amb el Dr. Carles Carreras en l'assignatura titulada *Patrimoni urbà: conservació, rehabilitació, planejament* del

Máster oficial en Planificación territorial i Gestió Ambiental de la Universitat de Barcelona. L'any 2009 es presentà la comunicació titulada *El patrimonio del centro de las ciudades medias de Cataluña* en el marc del *III Congreso Internacional. La cuestión del patrimonio, el patrimonio en cuestión*. L'esdeveniment va ser organitzat pel nostre grup d'investigació del Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona durant el mes de juny del 2009. Posteriorment, el desembre del 2010, es va participar en el curs *Turismo de Interior* que coordinava el Dr. Gregorio Canales Martínez a Oriola (Alacant) dins el marc de la Càtedra Arzobispo Loazes. En aquella ocasió, al tractar-se d'un curs vinculat al turisme, va ser presentada una sessió titulada *La promoción del patrimonio urbano de Cataluña más allá de la metrópoli: posibilidades y problemas*.

Un primer treball al voltant de la conservació del centre de les capitals comarcals a partir de la centricació i el desenvolupament de la *Llei de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial (2004)* (popularment coneguda com Llei de Barris) fou presentat amb el nom *Las ciudades medias catalanas y las condiciones para una gentrificación comarcal* (Frago 2009), en el marc del *III Congreso Internacional. La cuestión del centro, el centro en cuestión*. L'esdeveniment va ser organitzat pel nostre grup d'investigació del Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona durant el mes de març del 2008. Tots els resultats del congrés foren publicats al llibre *La cuestión del centro, el centro en cuestión* (Martínez Rigol 2009).

La recerca, al capítol 7, verifica com la política urbana de desenvolupament turístic de les capitals comarcals, en moltes ocasions, s'articula en base a una imatge ruralitzant i poc urbana, aspecte que guarda correspondència amb la construcció simbòlica de Catalunya a partir de la dualitat rural-comarcal i urbana-barcelonina. L'explicació d'aquesta articulació territorial la trobem en la Teoria de la Catalunya-Ciutat que s'idea durant el moviment del Noucentisme d'inicis del segle XX i que ha perdurat fins l'actualitat.

Tot seguint les traces deixades pel Dr. Carles Carreras a partir dels seus estudis literaris sobre la ciutat de Barcelona, es va realitzar un treball sobre la imatge de les capitals comarcals partir de les diverses corrents literàries. Els resultats foren presentats

en el marc de “Els Juliolos de la UB” de l’any 2007 durant el curs titulat “Ciutat i literatura: una perspectiva interdisciplinària” organitzat pel Dr. Carles Carreras i el Sr. Sergi Moreno. La sessió on es va presentar aquesta primera versió del títol es va titular “Existeix una literatura urbana no barcelonina: una visió des dels confins”. Els resultats d’aquell curs foren publicats posteriorment amb el mateix títol que la sessió (Frago, 2009: 39-62) al llibre Llegint pedres, escrivint ciutats. Unes visions literàries de la ciutat (Carreras i Moreno, 2009) editat pels mateixos coordinadors.

Amb l’objectiu de debatre la construcció simbòlica de Catalunya, es va realitzar un segon treball sobre la imatge literària d’aquestes ciutats a partir de la obra de Carles Soldevila (1956) Belleses de Catalunya. Els resultats foren presentats durant el “Segon congrés català de geografia. El mapa com a llenguatge geogràfic” organitzat per la Societat Catalana de Geografia el maig del 2008 sota el nom “Un mapa literari de pobles i ciutats de Catalunya”. Les comunicacions foren posteriorment publicades en format electrònic amb el mateix nom del congrés (Frago 2009).

Al llarg de tota la recerca s’ha utilitzat abundant material fotogràfic per tal de donar suport al text i incorporar, en algunes ocasions, nova informació. L’estudi al voltant de la fotografia com a tècnica per a la investigació geogràfica, va permetre presentar, l’any 2005, la ponència titulada “La fotografia com a tècnica d’anàlisi geogràfica. Els marges urbans de Barcelona” dins el marc dels seminaris organitzats al Departament de Geografia Humana de la UB. Tot i no ser utilitzat en la present recerca, l’interès pel cinema en el moment d’explicar la ciutat, va conduir a la organització de dos cicles de cinema titulats “Primer cicle de cinema urbà: els suburbis” i “Segon cicle de cinema urbà: la ciutat segons Hollywood” celebrats l’any 2005 i 2007, respectivament. Sobre la tècnica cinematogràfica, més recentment, es va tenir la oportunitat de coordinar el curs titulat “La ciutat del futur i el cinema” dins el marc de “Els Juliolos de la UB” de l’any 2010.

La utilització de geometries desiguals en el moment de realitzar aquesta recerca m’ha permès, a la vegada, col·laborar en publicacions d’àmbit local. És el cas de la col·laboració, l’any 2010, en dos capítols de dos llibres de la col·lecció “Valls i la seva història” titulats “Història econòmica de Valls del segle XIX” i “Història econòmica de Valls del segle XX”.

CAPÍTOL 1 CONCEPTE, MÈTODE I FONTS

CAPÍTOL 1- CONCEPTE, MÈTODE I FONTS

En aquest apartat es tracten els conceptes, el marc teòric, les hipòtesis i les fonts d'informació utilitzades per a l'elaboració d'aquesta recerca: la metamorfosi del centre a les capitals comarcals.

1.1- El marc teòric

El marc teòric presenta les diverses maneres a partir de les quals s'ha investigat la ciutat. Es parteix de l'Escola sociològica de Chicago que homogeneïtza a les ciutats a partir d'entendre-les com un procés d'invasió–successió que s'adapta a diversos models que ells mateixos desenvolupen i expliquen. Posteriorment es passa a investigar la ciutat a partir d'un procés de diferenciació de l'espai urbà basat en el creixement de la metròpoli que s'adapta al model de Los Ángeles desenvolupat per Edward Soja que supera les clàssiques dicotomies centre–perifèria a partir del que ell anomena com *postmetròpolis* articulada sobretot a partir de l'augment de la mobilitat.

Superant l'estudi de la ciutat a partir dels models, les aportacions de Milton Santos serveixen per entendre el procés de diferenciació dels llocs que les condicions del medi tècnic científic-informacional comporta (Santos 1996). A partir d'aquesta concepció metodològica es posa l'èmfasi en l'estudi dels llocs, els quals són els que acaben creant l'espai geogràfic, que per pròpia definició és complex i no s'adapta als models fins llavors desenvolupats. Amb les aportacions del geògraf brasiler vinculat a la geografia crítica i format en l'escola francesa passen a ser importants els temps dels llocs.

És a partir de l'enteniment de la intrínseca complexitat de les ciutats que es contemplen els punts de vista subjectius en l'estudi de la ciutat propis de la cultura de cada lloc que Yi Fu Tuan incorpora en la seva proposta basada en la dualitat tradició-cosmopolitisme.

Tot i que cadascuna de les formes de veure a la ciutat porta associada el seu propi temps, cap d'ells perd vigència i es serveix de totes per entendre a les ciutats.

1.1.1- L'escola de Chicago i la ciutat com un model de creixement atemporal

L'escola de Chicago, dins les teories neopositivistes de l'estudi de la ciutat intenta identificar les lleis que governen a les ciutats com una sola estructura basada en

l'ecologia humana, com una sola unitat, en la cerca d'una explicació del conjunt de les àrees urbanes investigades. Tan l'estudi de les ciutats, enteses com un sistema de ciutats o un sistema ecològic complex segueixen una mateixa metodologia. Un mètode basat en l'observació empírica, una tècnica basada en les estadístiques, sent la filosofia que s'utilitza en les dues teories la mateixa, un mètode únic amb capacitat de previsió. Els dos casos són teories que es basen en models, uns models basats en lleis absolutes que s'inspiren en un lloc i un moment determinat.

Existien diferències entre els models de Christaller i els de l'Escola de Chicago, mentre els models basats en llocs centrals foren articulats principalment a partir de pressupòsits que acabaren buscant en el territori aquelles formes de distribució de les ciutats que els corroboreassin, els models de Chicago són explícitament inductius i derivats a partir de l'observació empírica d'un gran nombre de ciutats nord-americanes, en general, i de Chicago, en particular (Carter 1987 [1972]: 239).

Vist aquest enquadrament teòric de dues de les grans aportacions sobre la ciutat, per a l'Escola de Chicago la ciutat era entesa com un procés d'expansió urbà basat en l'extensió, successió i concentració (Park 1925). El principal impulsor dels models de la ciutat fou E. W. Burgess (1925) i foren difosos sobretot per Park (1969). La idea inicial dels models "concèntrics" fou criticada a partir d'un millor coneixement de la ciutat nord-americana, un fet que va conduir a l'establiment, entre els geògrafs i els ecòlegs anglosaxons, d'altres models: la ciutat "sectorial" (Hoyt 1939) i la "polinuclear" (Harris, C. D.: Ullman, E. L. 1945).

En tots els models es detectava una mateixa característica: l'existència d'una àrea urbana degradada rodejant el CBD de la ciutat. Aquesta àrea és fruit del procés que es denomina com a *filtering down*, el qual va conduir a ser el lloc de residència de les persones més pobres de la ciutat davant una perifèria on hi resideixen persones amb major capacitat de decisió. Els seguidors d'aquests models realitzaren multitud d'estudis que sempre acabaven amb unes conclusions sobre la mesura en que la ciutat considerada s'ajustava o responia a les generalitzacions del patró zonal o concèntric, sectorial o polinuclear, postulats teòricament (Carter 1987[1972]: 238).

Aquests models desenvolupats per economistes espacials alemanys, així com sociòlegs i geògrafs americans, foren recuperats 40 anys més tard, a partir de la dècada

dels anys 60. El renovat interès per part de la geografia estructuralista de la època que volia construir models a partir de l'interès en l'anàlisi quantitatiu en geografia i la organització urbana fou l'encarregada de la construcció de models. De fet, els models de Burgess són una estructuració simplificada de la realitat capaç de mostrar el que suposa que constitueixen els trets significatius de les relacions de forma generalitzada (Chorley, Haggett 1967).

Tal com diu Carreras (2005) gairebé un segle més tard de les formulacions teòriques de l'escola de Chicago sobre el què és la ciutat, el vigor de l'enfocament i la claredat dels models s'ha mantingut. Fins i tot s'ha ampliat amb l'aparició de nous moviments socials a la ciutat, des dels moviments veïnals de la dècada dels anys 1970 (Castells 1972) a l'aparició dels anomenats gentrificadors a la dècada posterior i que són estudiats als 90 i inicis del segle XXI (Smith 1996, Martínez Rigol 2005).

1.1.2- Dels models a la complexitat dels llocs

Els models creats per l'Escola sociològica de Chicago i els creats a la dècada dels anys 60 a partir de la denominada com a *New Geography* són basats en l'empíria. Els últims foren creats amb la voluntat de pronosticar canvis. Tanmateix, és a causa de la seva fonamentació en l'empíria que esdevenien ràpidament poc operatius tan en l'espai (per a una regió en concret) com en el temps (per a un moment determinat), sobretot per la negació del mètode. En el desenvolupament dels models, l'espai era entès com un mer suport i no pas com un agent transformador de la realitat social.

La recerca al voltant de les transformacions experimentades per les ciutats es pot fer des d'una perspectiva que vagi més enllà d'una visió neopositivista i analítica de la realitat, és a dir concebant l'espai com un sistema d'objectes i d'accions, on l'empíria ve articulada en base a una teoria i un mètode tal com defensava Milton Santos. L'estudi de l'espai es pot fer des de categories abstractes com: forma, funció, estructura i procés.

La tècnica és la que permet la empirització del temps, la unió definitiva entre espai i temps que busca Milton Santos. Per l'autor, la cerca de l'epistemologia particular de la geografia s'ha de trobar en la tècnica, la meta disciplina de la geografia s'ha de situar en els fenòmens tècnics. Per al geògraf brasiler la tècnica ha de ser entesa com a reveladora de la producció històrica de la realitat, com inspiradora d'un mètode unitari i, finalment, com a garantia de la conquesta del futur en entendre's la tècnica des d'un

punt de vista filosòfic totalitzant, des d'un punt de vista de fenomen tècnic. És a dir, per ell, els fenòmens tècnics són entesos des d'un vessant molt ample:

“A técnica deve de ser entendida em sentido amplo, como queria Maximilien Sorre, isto é, não apenas as técnicas da vida material, mas todas as técnicas de que o homem se vale para produzir a sociedade, às quais acrescentamos em lugar de destaque no mundo de hoje as técnicas da engenharia social e do controle da mente dos indivíduos” (Santos 1995: 17-18).

I és que per a Milton el fenomen tècnic és *“abrangente de todas as manifestações da técnica, incluídas as técnicas da própria ação”* (Santos 1996: 37). Ell cerca una noció totalitzadora de la tècnica que permeti un abordatge amb garanties d'èxit de l'espai geogràfic en tota la seva complexitat. En aquesta concepció filosòfica de Milton Santos és important tenir en compte la proposta metodològica que hi ha darrere, ell vol trencar amb els conceptes purs en ciències socials (és a dir, per una banda la materialitat i per l'altra banda les idees) diu que s'ha de recórrer a conceptes híbrids, un dels quals és aquest, el de sistema tècnic.

De fet, Milton Santos s'inspira molt en Maximilien Sorre, per a Sorre la tècnica s'ha d'estendre a tots els àmbits de la vida humana, per a ell els canvis que experimentaven les tècniques eren importantíssims per entendre els canvis que experimentava l'espai geogràfic. Aquest fet no és nou, el vincle entre tècnica i utilització de l'espai geogràfic ha estat evident, encara més des de la segona meitat del segle XX amb la revolució de les tècniques (Santos 1996).

Per aconseguir que l'espai sigui el mateix que el temps les tècniques passen a ser enteses com un medi determinat per un fenomen tècnic responsable de les transformacions de l'espai geogràfic, sobretot a patir dels mitjans de producció. Uns mitjans de producció als que Karl Marx ja donà molta importància al dir que el treball realitzat en cada època suposa un conjunt històricament determinat de tècniques. És d'aquesta manera que el temps passa a ser empiritzat i igualat a l'espai, en el moment en que a cada tècnica li va associada un temps convertint el temps en objecte, condició imprescindible de l'espai, la seva materialitat.

Tanmateix, Milton Santos vol anar més enllà i vol investigar els fenòmens tècnics des de més enllà de la innovació científica. A Santos li interessa l'arribada d'un

objecte tècnic a un lloc, aquest és el moment en que l'objecte tècnic es torna eficient, i s'incorpora en el funcionament d'una societat, és quan la ciència passa a convertir-se pròpiament en objecte tècnic. La ciència es torna tècnica, en el moment en que aquesta és utilitzada i incorporada a l'espai geogràfic a partir d'algun lloc. És quan la tècnica deixa de ser una abstracció empírica i es converteix en una efectivitat històrica deixant de formar part de la història universal.

Per a l'autor el repte més important de la geografia és refer la història de la difusió de les tècniques a la ciutat ja que aquest és el camí per a la investigació de la complexitat dels llocs. Segons Milton la difusió de les tècniques ha deixat de ser a l'estil del marxisme tal com s'observa al Manifest Comunista (Marx 1848), una difusió homogènia, sinó que cada lloc porta el seu temps específic en la incorporació de les tècniques.

És amb l'èmfasi que vol donar Milton Santos sobre el lloc que també s'ha d'entendre el comportament dels objectes tècnics a l'espai geogràfic, i amb ell la concepció de temps que utilitza Milton Santos. Tal com s'afirma és el lloc el que atribueix a les tècniques el principi de la relativitat històrica, és a dir, el principi del temps relatiu. El lloc relativitza l'ús de la tècnica, integrant-lo a un conjunt de vida, retirant-les de l'abstracció empírica i atribuint-li efectivitat històrica. En un determinat lloc, no hi ha tècniques isolades, de tal manera que l'efecte de l'edat d'una d'elles és sempre un condicionant per a les altres. El que hi ha en un determinat lloc és l'operació simultània de diverses tècniques (Santos 1996: 58).

El lloc redefineix les tècniques, en el sentit que cada objecte o acció troba el seu valor real dins d'un teixit preexistent a partir del seu funcionament en conjunt. La presència de les tècniques també modifica els valors preexistents. Totes les tècniques (des de la seva concepció totalitzant, siguin tècniques socioculturals, com valors i coneixement, com materials) interactuen entre elles, variant el seu valor, canviant el seu significat absolut (o tendencial) guanyant un significat relatiu, diferent del que adquirien en moments anteriors. Els objectes agafats en ells mateixos tenen un significat, però aquests agafats com a dada social tenen una existència relacional:

“Lo que interesa es el hecho de que en cada momento histórico cada elemento cambia su papel y su posición en el sistema temporal y en el sistema espacial y,

en cada momento, el valor de cada uno debe ser tomado de su relación con los demás elementos y con el todo.

De este modo, cada lugar confiere a cada elemento constituyente del espacio un valor particular. En un mismo lugar, cada elemento está siempre cambiando de valor, porque, de un modo u otro, cada elemento del espacio -hombres, empresas, instituciones, medio- entra en relación con los demás, y esas relaciones vienen dictadas en buena medida por las condiciones del lugar. Su evolución conjunta en un lugar adquiere características propias, aunque esté subordinada al movimiento del todo, es decir, del conjunto de los lugares.”
(Santos 1986[1985]: 14).

En aquest sentit es pot entendre el temps com el gran modificador del significat dels objectes. Els diversos temps de totes les tècniques presents en aquell lloc es creuen, interaccionen, s'acomoden i creen un altre temps, que pot ser més ràpid o més lent. És d'aquesta manera que es pot parlar que es crea una espècie de temps del lloc, un temps espacial, diferent del temps de l'espai (Santos 2000 [1996]: 59).

Tal com diu Santos (Santos 2000 [1996]: 48) a través dels objectes el que es dona és un encontre, en cada lloc, de les condicions històriques (econòmiques, socioculturals, polítiques i geogràfiques) que permeten l'arribada d'aquests objectes i presidiran la seva operació. Són les forces del lloc les que ofereixen les oportunitats, les que permeten l'assentament d'unes tècniques determinades, evitant l'arribada d'altres. Són les forces que van associades a les del propi lloc les responsables de que les tècniques s'historitzen en un determinat lloc i moment (Santos 1996). És així que la tècnica és temps congelat i revela una història per a cada lloc que acaba per crear el temps propi del lloc. Aquest lloc juga dialècticament amb el global.

Si els llocs presenten temps diferents això s'entén a partir de comprendre que la difusió de les tècniques en cap dels casos és homogènia al llarg de l'espai geogràfic. Tal com ho entén el marxisme més ortodox. La difusió de les tècniques, empenya per les accions polítiques i clarament vinculada amb les forces del mercat és molt selectiva sobre l'espai. Hi ha llocs on es fa possible l'assentament d'una tècnica mentre que en altres no. Les condicions del lloc, com a dada social són les que permetran traçar un camí o un altre enmig del període actual, caracteritzat per concebre's el món com un

horitzó de possibilitats. Així, tot i que avui en dia es segueix sent espectador d'un període en el que la tècnica ha esdevingut única, la selecció dels llocs per part dels objectes tècnics s'ha fet encara més evident que en els anteriors períodes, moment en que els objectes tècnics eren menys perfectes, amb una intencionalitat menys determinada.

El temps és mogut pels esdeveniments que tenen com a últims dipositaris els llocs. Aquests esdeveniments que són sempre presents, són una de les maneres per les que es dona una de les possibilitats en aquest món. Cada esdeveniment resignifica els llocs dins un context de totalitat en permanent totalització. Són els llocs els últims dipositaris dels esdeveniments i aquests són els que resignifiquen els objectes i les accions que ja hi havia. Així, els esdeveniments, impulsats per les accions (unes accions que juntament amb els objectes configuren la manera d'entendre l'espai de Milton Santos) transformen els objectes, atorgant-los-hi nous significats.

A un lloc poden solapar-s'hi esdeveniments de diverses escales amb intencionalitats diferents però que actuïn de manera solidària entre ells en ser un mateix lloc el dipositari últim i el que acaba adquirint un temps concret. És des d'aquesta concepció epistemològica que és imprescindible el concepte d'escala (Lacoste 1976). Aquests desnivellaments fan referència a la desigual distribució de les persones en el món, les particularitats específiques o els ritmes de difusió de les innovacions. És en base a aquesta afirmació que recau una part de les concepcions de l'espai on els diversos elements propis de cada escala es sobreposen els uns amb els altres creant geometries desiguals.

En aquesta mateixa línia els esdeveniments,¹ els creadors del temps passen a ser imprescindibles per a la periodització. Poden adquirir diferents naturaleses i diferents concrecions en l'espai depenent de les especificitats del lloc. És així que en diferents ciutats el significat d'un mateix esdeveniment pot ser diferent.

El període és l'exponent màxim de la unió entre espai i temps. Són les variables que tracen el canvi en aquest univers de possibilitats i que reproduïxen la totalitat. Els llocs com a concrecions de la totalitat no es reproduïxen de la mateixa forma en cada període, ni molt menys. Cada lloc, amb les seves pròpies característiques, mostra un

¹ Per Milton Santos els esdeveniments s'han d'interpretar com modernitzacions quan es concretitzen en un lloc.

comportament especial davant d'aquest rellotge mundial, i conseqüentment una empirització diferenciada del temps. És d'aquesta manera que les perioditzacions realitzades per Manuel Castells a *The Rise of the network society* (1996), d'abast global es concretitzen de manera diferent en cada lloc. Per tant, preguntar-se pel comportament dels diferents períodes en cada lloc esdevé una necessitat de primer ordre en l'estudi de l'espai.

Les concrecions dels diferents períodes són cada cop més complexes com més petit sigui el lloc, per aquest motiu les ciutats petites es troben davant d'una forta complexitat. Milton Santos a *Espaço e método* (1985) comenta directament el tema:

“Además, como una misma variable cambia de valor según el período histórico (sinónimo de áreas temporales de significación, o, aún, de los modos de producción y sus momentos), el análisis, cualquiera que sea, exige una periodización, so pena de errar frecuentemente en nuestro esfuerzo interpretativo. Tal periodización es tanto más simple cuanto mayor sea la extensión territorial del estudio (los modos de producción existen a escala mundial), y tanto más compleja y susceptible de subdivisiones cuanto más reducida es la dimensión del territorio. Cuanto más pequeño es el lugar examinado, tanto mayor es el número de niveles y determinaciones externas que inciden sobre él. De ahí la complejidad del estudio de lo más pequeño.” (Santos 1986 [1985]: 7)

Aquesta necessitat té especial importància per l'estudi de la ciutat, ja que posa en valor la conveniència de refer la història de la difusió de les tècniques a les ciutats. Aquest repte no és fàcil ja que l'estudi de les perioditzacions en els llocs concrets adquireix major dificultat al haver de tenir en compte els esdeveniments, portadors del temps, que van més enllà dels propis d'abast mundial (Silveira 1999). A la vegada, molt probablement l'estudi del comportament d'un període en llocs diferents requereix variables també diferents.

L'estudi dels esdeveniments que determinen el període en cada lloc enllaça amb el concepte de modernitat. Segons Silveira (1999):

“(…) a modernidade e o resultado de um processo pelo qual um território incorpora dados centrais do período histórico vigente que importam em

transformações nos objetos, nas ações, enfim no modo de produção” (Silveira 1999: 22)

Una conceptualització que porta a parlar de modernitzacions, en plural, ja que cada època és definida per les respectives modernitzacions² en cada lloc. És d'aquesta manera que el concepte de modernització també parteix de la totalitat. És així que, tenint en compte les característiques donades pel període actual de la història, cada lloc comptarà amb les seves pròpies modernitzacions. És a dir, no tots els llocs que configuren aquesta totalitat en canvi permanent, (o el que és el mateix en totalització permanent), mostren les mateixes formes de modernització, ni molt menys.

Cada lloc del món mostra els seus propis camins dins d'aquesta realitat globalitzada, sobre la que Milton ja va dir que venia caracteritzada per la convergència dels moments,³ la unitat de la tècnica i un únic motor de la història (la plusvàlua global), i sobre la que Castells (1996) ja va dir que la informació n'era la reina indiscutible, parlant d'aquesta manera sobre la societat en xarxa.

És d'aquesta manera que les modernitzacions s'incorporen en un procés de metamorfosi del lloc, ja que les necessitats⁴ de cada període comporten canvis, en aquest cas, en el contingut d'aquestes formes pretèrites. Unes formes pretèrites que es concretitzen en unes racionalitats de períodes passats i que conseqüentment responen en aquell moment a nous requeriments. És així que els diversos processos de transformació dels llocs a partir dels nous requeriments que imposen les noves organitzacions de l'espai actuen trencant les coherències entre els objectes i les accions pròpies del període anterior. Això té sentit ja que la incorporació d'un lloc en un nou període comporta noves condicions d'escassetat per a les persones que, sempre que es pugui, i tenint en compte la teoria del creixement desigual, es corregiran incorporant noves modernitzacions. És així que, des d'aquesta perspectiva, es trenca definitivament amb el

² Esdevé un deure científic preguntar-se al servei de qui estan aquestes modernitzacions i com es relacionen els objectes amb les accions.

³ Des de la teoria miltoniana, seria l'agudització de les relacions entre objecte i acció (acció seria política) la que comporta la convergència dels moments.

⁴ El concepte de necessitat deriva de les tesis pròpies del materialisme històric, sobretot de Marx i Engels. Especialment representatiu per aquest mètode d'estudi és el llibre *Die deutsche Ideologie* de Marx i Engels. El concepte de necessitat és incorporat en totes les investigacions de caire marxista que es fan en ciències socials, la sociologia de Henry Lefebvre en seria un dels altres exemples.

concepte de modernitat que tradicionalment s'ha emprat, històricament contagiats per la ideologia com una forma d'occidentalització, o com una forma de la universalització de la civilització europea.⁵

Les racionalitats de la difusió de les tècniques és un dels aspectes importants a tenir en compte a l'hora d'entendre la complexitat de l'espai. És en el desenvolupament de les tècniques, amb les seves formes específiques d'utilització de l'espai en cada període, que es pot entendre la complexitat de l'espai. És d'aquesta manera que les diverses formes d'utilització del territori pel capitalisme, les diferents compressions espàcio-temporals, han anat canviant depenent de les tècniques disponibles a cada moment i el lloc. Aquest fet comporta que en cada ocasió el capitalisme utilitzi el territori depenent dels seus interessos i consolidant en cada lloc nous espais lligats a la creació de plusvàlues, sigui en forma de producció, d'emmagatzematge, de distribució o de consum.

Per entendre la complexitat de l'espai urbà de les ciutats mitjanes i petites és important remarcar que en cada moment les racionalitats dels processos que es materialitzen en aquestes ciutats són de lògica molt diferent depenent del període. En aquest sentit, és important entendre la complexitat de l'espai urbà de les capitals comarcals des de la perspectiva que en cada moment les racionalitats que intervenen en un mateix lloc són diferents. Aquest fet comporta entendre l'espai com una acumulació de temps desiguals producte de la incorporació de cada lloc a sistemes temporals específics. La manera com aproximar-se a la complexitat de les ciutats parteix de la inseparable unió entre espai i temps, segons Milton Santos tan geògrafs com historiadors, s'han oblidat del temps o de l'espai respectivament.

L'estudi de l'espai permet comprendre els diferents camins que els centres de les capitals comarcals han seguit des del període tradicional fins a la postmodernitat. És des de la perspectiva de l'estudi de l'espai, aquest entès com un sistema d'objectes i accions, que es pot entendre els camins possibles que han seguit les capitals comarcals catalanes i que han comportat que cada ciutat mostri unes condicions diferents en cada lloc. Els motius pels quals cada ciutat ha seguit el seu propi camí en la metamorfosi del seu centre es desvetlla des de l'estudi del lloc que ocupa cada ciutat, des de l'estudi de

⁵ El text de Boa Ventura da Souza Santos titulat *A gramática do tempo* (2006) és un bon exponent d'aquesta crítica actualment. Per descomptat, Milton Santos (1973) amb la seva geografia dels països del tercer món en va ser un bon inici.

les configuracions tècniques diverses que s'han historitzat en cada ciutat i que actualment es projecten cap al futur. Des d'aquesta perspectiva, des de la comprensió del lloc és pot comprendre tot el món.

1.1.3- La perspectiva cultural

Les ciutats cada cop són més diferents entre elles producte de l'accelerada i creixent diferenciació dels llocs a partir de la fragmentació del territori (Santos 1996). Amb la creixent diferenciació dels llocs també hi ha hagut una creixent diferenciació de les cultures de cada ciutat, una ciutat que, com a producte cultural que és, és simultàniament real, percebuda i imaginada tal com es desprèn de la lectura de Henry Lefebvre (Soja 1996, Salgueiro, Cachinho 2009). Aquestes formes diferents de veure a les ciutats a la vegada mostren els seus propis temps i conseqüentment les seves singulars maneres de construir les identitats a partir del joc entre elles.

La construcció de la cultura de cada lloc s'articula en base a elements propis del territori fortament relacionats amb la tradició, mentre que en altres llocs la construcció de la cultura, o més ben dit, les cultures, es dona a partir del cosmopolitisme (Tuan 1996). El cosmopolitisme, a la vegada, va directament relacionat amb la densitat i les conseqüents oportunitats que existeixen a les ciutats (Tuan 1996, Wirth 1938). En aquest sentit és d'especial interès la construcció simbòlica a partir de la dualitat urbano rural del país. Aquest aspecte es remet a la Teoria de la Catalunya-Ciutat impulsada durant el Noucentisme que a partir de les seves derivacions ideològiques acabà elevant a Barcelona com a gran paradigma modernitzador de la societat catalana. Era l'exemple d'urbanitat i modernitat del país, tot relegant a les comarques a un espai poc modernitzat, rural (Trías 1984, Casassas i Ymbert 1989). Actualment amb la integració urbana de tota la societat, a nivell català, els vincles amb el camp, amb el paisatge agrícola i forestal, són més forts a les capitals comarcals que a la metròpoli barcelonina (Nogué 1991).

Tant el patrimoni propi de la cultura oficial com el que pertany a tot el seguit de cultures no oficials de la societat actual,⁶ té la capacitat de transmetre aquestes construccions simbòliques. La imatge que es ven i la identitat que es vol atorgar a la

⁶ Una aproximació empírica interessat sobre cultures no oficials a Barcelona és la tesi doctoral del geògraf Jordi Nofre i Mateo (2008), titulada "L'agenda cultural oculta: una deconstrucció de l'oci nocturn de Barcelona".

ciutat és l'aparador de la societat actual. Conèixer el què es conserva, quan i perquè és útil per a conèixer els valors que transmet la ciutat, és a dir les cultures que transmet la ciutat i en el fons, la seva identitat (Choay 1992).

Al centre de les ciutats s'hi solapen tan les cultures oficials com no oficials, sent importants centres simbòlics d'aquest procés. El patrimoni que es concentra al centre pot ser tan material com immaterial. El patrimoni material fa referència sobretot a la monumentalitat i a l'estructura edificatòria construïda. No tots els patrimonis materials són valorats de la mateixa manera. Des d'un punt de vista de la cultura oficial alguns estils arquitectònics assoleixen una major valoració que altres, tal com passa a Catalunya amb l'estil romànic i gòtic molt més valorat que altres, com per exemple el neoclàssic o el renaixentista, justament per la diferent funció memorial que exerceixen uns i altres estils. El patrimoni immaterial fa referència a les diverses funcions que exerceix el centre, que poden ser tan tradicionals com postmodernes. De la pròpia consideració de centre, aquests llocs són especialment diversos i heterogenis funcionalment parlant.

Especialment important és el patrimoni immaterial del centre de les ciutats al anar vinculat amb la centralitat i la diversitat de funcions que en definitiva expliquen el què és una ciutat. Com més funcions exerceix un centre més elevades són les oportunitats que mostra el lloc. Les funcions de centralitat mogudes pels consumidors i articulades a partir de l'eclosió dels nous estils de vida basats en el capital cultural (Bourdieu 1979) i la cultura (Zukin 1995) són un aspecte clau per entendre els valors de la cultura de cada lloc. Les botigues i l'espai públic del centre esdevenen els aparadors de les cultures de cada lloc.

La conservació o degradació dels paisatges, del patrimoni urbà de les ciutats, tan material com immaterial vehicula els valors culturals de cada lloc. Les capitals comarcals no mostren un mateix tipus de valoració de tots aquests elements identitaris. A cada lloc es valoren uns aspectes diferent. A partir dels valors de les persones convertides es pot conèixer com s'articula el fet urbà postmodern i la identitat en cadascuna d'aquestes ciutats. La ciutat ha passat a ser un objecte de consum en elles mateixes on l'economia simbòlica ha estat l'eix clau (Zukin 1995) per a l'èxit.

1.2- El marc conceptual

Els conceptes sempre estan en canvi permanent, motiu pel qual es fa necessari que contínuament siguin revisats, aquest fet es constata a partir de tenir en compte que tan la teoria com la realitat es troben en un permanent procés d'evolució. En el moment en que s'oblida aquest fet s'aplica un concepte congelat per explicar una realitat en moviment. En aquest apartat es presenten alguns dels conceptes més importants que han estructurat l'objecte d'estudi d'aquesta investigació: la metamorfosi del centre a les capitals comarcals. Aquests conceptes són els que han guiat les preocupacions empíriques.

1.2.1- La ciutat

Un dels primers i més importants instruments de la humanització del paisatge terrestre ha estat, i està sent, la ciutat (Souza et al. 1999, Bosque Maurel 2000). El naixement de les ciutats es remunta a la primera revolució urbana que fou al voltant dels 6.000/5.000 anys abans de Jesucrist (Sjoberg 1976). Al llarg del segle passat s'ha fet evident que el procés d'urbanització no és tan sols un procés propi de les societats industrialitzades. La urbanització és un procés que afecta tot el món i no va directament relacionat amb un procés d'industrialització en l'escala local. És evident però que avui en dia, tot i que la urbanització sigui un fenomen global, la forma urbana és molt diversa depenent del context cultural i històric. Poc tenen en comú els rics centres urbans europeus, on tot i els problemes endèmics relacionats amb l'antiguitat i vellesa dels edificis mantenen la centralitat funcional, amb els centres de les ciutats nord-americanes, freqüentment convertits en guetos i acumulació de pobresa urbana. Tot i així, els diversos processos de mundialització-globalització que s'han succeït al llarg del temps han comportat una homogeneïtzació progressiva de les formes urbanes arreu del món a partir de la unicitat de la tècnica de la que ens parla Milton Santos (1996).

Per tal d'aproximar-se al concepte de ciutat és important rellegir la producció científica de l'Escola sociològica de Chicago on es feu una de les primeres aproximacions sobre el què és ciutat. La primera definició ve de la mà de Park (1915) i

Park i Burgess (1921),⁷ definició que acaba perfilant el mateix autor deu anys més tard (Park 1925).

“La ciudad es algo más que una combinación de hombres individuales y conveniencias sociales —calles, edificios, farolas, tranvías, teléfonos, etcétera; algo más, también, que una mera constelación de dispositivos administrativos e instituciones —tribunales, hospitales, escuelas, policía y funcionarios civiles de distinto tipo—. La ciudad es, más bien, un estado de mente, un cuerpo de costumbres y tradiciones, y de actitudes y sentimientos organizados que son inherentes a dichas costumbres y que se transmiten por medio de dicha tradición. En otros términos, la ciudad no es un mero mecanismo físico ni una construcción artificial. Está involucrada en el proceso vital de la gente que la compone: es un producto de la naturaleza, y en particular, de la naturaleza humana ” (Park 1925).

Uns anys més tard, Wirth, membre de la mateixa Escola sociològica de Chicago i un dels seus principals líders intel·lectuals, considera que s’han fet “excel·lents formulacions teòriques sobre els problemes espacials” tot veien “el creixement de la ciutat vist com una tendència històrica i com un procés recurrent.” També afirma que s’ha produït “una rica literatura exponent d’idees de rellevància sociològica i estudis empírics que ofereixen una informació detallada sobre una varietat d’aspectes particulars de la vida urbana⁸” (Wirth 1938). Tot i així, creu que s’està lluny de disposar d’una definició de la ciutat que pugui ser verificada a partir de la investigació empírica.

Wirth, davant aquesta situació proposa una teoria de l’urbà com a forma de vida. Ell afirma que és arbitrari creure que un assentament humà és urbà a partir d’utilitzar tan sols variables com les dimensions demogràfiques, la densitat, l’ocupació dels seus residents o l’existència de determinats serveis públics, institucions i formes d’organització política (Wirth 1938). Alerta del perill que es corre si s’associa urbanisme amb industrialisme o capitalisme, una crítica que sembla fer referència als models zonals que foren desenvolupats per membres de la mateixa escola alguns anys abans, sobretot a partir de Burgess (1925), i que van clarament relacionats amb els

⁷ El mateix llibre és publicat unes dècades més tard, moment en que adquireix una forta difusió (Park, Burgess i Janowitz 1969).

⁸ Traducció de l’autor.

canvis que experimenta una ciutat en concret i en un moment de creixement industrial accelerat. Wirth busca una definició de la ciutat que sigui operativa per a tots els moments (Wirth 1938: 7-8), objectiu que posteriorment és desenvolupat juntament amb Edward L. Ullman (Harris, C. D.: Ullman, E. L. 1945).

Com a punt de partida de la seva teoria sobre l'urbanisme com estil de vida defineix a la ciutat com “(...) *a relatively large, dense, and permanent settlement of sociologically heterogeneous individuals*” (Wirth 1938). Wirth el que fa és presentar un número limitat de característiques de la ciutat a partir de les quals intenta formular algunes de les proposicions que han de servir per formular una teoria de l'urbanisme. Per a ell les característiques principals que serveixen per arribar a una definició operativa de la ciutat són les de la mida de la ciutat, la densitat i l'heterogeneïtat social. Segons Wirth, aquests atributs són especialment visibles a les societats modernes però també perceptibles al fenomen urbà *per se*, de manera invariable al llarg de la història.

Dimensió i densitat poden entendre's com atributs físics que diferencien les ciutats del camp, però també com a catalitzadores d'actituds humanes i socials alienes a les del medi rural. Dimensió i densitat propicien el contacte, però sobretot propicien el contacte entre diferents. Dimensió i densitat permeten la tercera característica assenyalada: heterogeneïtat social. I aquesta és sense dubte, la gran qualitat que les ciutats han mostrat al llarg de tota la història. L'heterogeneïtat es pot percebre de molt diversa manera. És aquest contacte entre diferents el que permet l'anonimat, aspecte sobre el que Edgar Allan Poe va escriure el seu relat curt: *The man of the crowd* (1840).⁹

Una de les conseqüències de la concurrència entre dimensió, densitat i heterogeneïtat social ha estat l'increment de la mobilitat social i l'existència d'una menor jerarquia social que al camp. D'aquest fet rau la idea que les ciutats són els grans llocs de la innovació i de la seva difusió. A la vegada són el lloc on es concentra l'esperit emprenedor tal com Lewis Mumford (1938) va defensar a la seva obra *The culture of the cities*, un posicionament que, posteriorment, va incorporar Peter Hall (1988) sobretot en el seu llibre *Cities in civilization. Culture, innovation and urban order* (Hall 1999).

⁹ En aquest cas s'ha consultat la traducció al català de Carles Riba (Poe 1980).

Aquesta concepció de la ciutat com a lloc innovador també l'empra Jane Jacobs (1969) en el seu llibre *The economy of cities* en entendre les ciutats com grans llocs de prova-error que les ha acabat convertint en llocs d'innovació i de noves experiències de vida. Aquest aspecte per a Jacobs acaba sent clau per aproximar-se a la seva concepció de ciutat: per a Jacobs les ciutats són assentaments que generen un creixement econòmic a partir de la seva pròpia economia i recursos. Jacobs va més enllà i constata que aquesta sinèrgia endògena es capaç d'estendre's per tot el territori circumdant tot creant una ciutat regió amb els seus pobles, llogarrets i camps de cultiu dependents de la ciutat. Per a Jacobs:

“las ciudades son las madres del desarrollo económico, no porque la gente de las ciudades sea más inteligente, sino debido a las condiciones de densidad. En las ciudades hay una concentración de las necesidades, y un mayor incentivo a lidiar con los problemas de un modo en que antes no se había hecho. He aquí la esencia del desarrollo económico. (...) Los espacios rurales que no cuentan con ciudades que actúen como sus motores económicos, son los más pobres (...) a través de la historia humana organizada, si querías prosperidad, debías tener ciudades. Lugares que trajeran personas nuevas, con ideas nuevas (...) (Los forasteros) traen consigo nuevas formas de ver las cosas y, tal vez, nuevas formas de resolver viejos problemas” (citada a Proffitt 1997).

Aquesta idea posteriorment han estat elaborades per Richard Florida (Florida 2002, 2005b) a partir de la seva proposta de “ciutats creatives”. El tema de les agendes creatives i del desenvolupament d'idees per a promocionar les ciutats s'ha circumscrit freqüentment a les grans ciutats. Malgrat això les capitals comarcals també han dissenyat les seves pròpies agendes creatives promocionant la ciutat a partir de festivals, fires i festes.

Abans de l'arribada de Richard Florida en la geografia urbana, Soja (2000a)¹⁰ va desenvolupar les intuïtives hipòtesis de Jane Jacobs de la dècada del 1960, aplicant el concepte de contigüïtat creativa per explicar l'essència i permanència de lo urbà a través de les civilitzacions, del temps i de l'espai.

¹⁰ És important tenir en compte que abans de la publicació d'aquesta obra, Edward Soja ja publicà dues obres que foren llargament citades fora de l'àmbit de la geografia (Soja 1996, Soja 1989). Més recentment la professora Núria Benach del Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona ha publicat alguns articles d'aquest autor i una entrevista inèdita (Benach, Albet 2010).

És en base a la tendència a l'aglomeració urbana, l'anomenat *synekism*, que Soja (2000b) eleva la ciutat de Los Angeles a un model de ciutat de finals del segle XX. Aquest model de ciutat ve caracteritzat culturalment per l'elevada mobilitat de les persones sobretot a partir de l'automòbil¹¹ i la conseqüent fragmentació del seu espai, per nous conflictes socials i per una policentrització que condueix a parlar segons l'autor del concepte de *postmetròpolis*(2000). Supera els models dissenyats per l'Escola de Chicago que unes quantes dècades abans ja havia definit. Aquest nou model de ciutat ofereix un camí fructífer per a la creació de nous conceptes, com els de ciutat difusa¹² o *edge cities*, aquest últim desenvolupat per J. Garreau (1991).

El concepte de *postmetròpolis* en comptes d'aclarir el que és una ciutat ho complica encara més. La *postmetròpolis* qüestiona el mateix concepte de metròpoli i les tradicionals dualitats centre–perifèria. Per tant, davant aquesta realitat tant complexa, la densitat i els contactes de la ciutat compacta i les conseqüents oportunitats que se'n deriven són el que han de sustentar un concepte de ciutat diferencial. Un concepte de ciutat que es contraposa a aquesta nova forma de metròpoli clarament vinculada a la extensió de l'ús del cotxe (Carreras i Verdaguer, García i Ballesteros 2006).

Si la densitat i els contactes cara a cara són algunes de les variables que ha de presentar la ciutat, l'existència d'una estructura comercial madura, diversa i dinàmica assentada al llarg dels carrers n'és el producte resultant. L'activitat comercial és l'essència de la ciutat, en ser una de les activitats que necessàriament requereixen de la densitat i que articulen bona part de les seves formes de vida (Salgueiro, Cachinho

¹¹ Existeix una bibliografia àmplia sobre els efectes de l'automòbil en el territori. Una de les obres més interessants actuals que es preocupa pels efectes globals és el llibre *After the car* (2009) de John Urry del Center for Mobilities Research of Lancaster University (Regne Unit).

¹² El concepte de ciutat difusa o dispersa és emprat per Oriol Nel·lo en les seves reflexions sobre el funcionament de la metròpoli barcelonina (1998) les quals acabaren donant lloc al seu popular llibre titulat *Ciutat de ciutats, reflexions sobre el procés d'urbanització a Catalunya* (2001). L'autor utilitza els plantejaments conceptuals del territori en xarxa que desenvolupa el geògraf italià Dematteis (Dematteis 1994, Dematteis 1999, Dematteis 1998). En la mateixa línia del professor italià, Ascher (Ascher 1995) elabora el concepte de *metàpolis* per fer referència a les relacions que superen l'escala metropolitana i que es basen en els transports terrestres i les interconnexions invisibles, uns plantejaments que coincideixen amb els de la *edge city* (Garreau 1991). El concepte de ciutats difusa o dispersa a Catalunya també ha estat aprofitat pel geògraf Francesc Muñoz (2004) a partir de la seva tesi doctoral titulada *Urbanitzación*.

2009, Carreras i Verdaguier 2009).¹³ La diversitat és l'essència de la ciutat i aquesta és observable a partir de l'activitat comercial a peu de carrer. De fet, l'activitat comercial de carrer és en ella mateixa ciutat (García Ballesteros 2006). El vincle de la ciutat amb l'activitat comercial i els serveis també la constaten Roger Brunet, Robert Ferras i Hervé Théry en el seu diccionari *Les Mots de la géographie: dictionnaire critique* (1993) quan afirmen:

“La ville rassemble des personnes qui vivent fondamentalement du commerce et des services (y compris les services de police et de défense) ON ne peut en dire beaucoup plus quant à la composition socioprofessionnelle, la ville ne s'oppose au village que per la taille, car la population du village n'est guère plus agricole que celle de la ville” (Brunet, Ferras i Théry 1993: 508)

Del dit fins ara, es deriva, que els carrers comercials més cèntrics, els carrers majors, són doncs, formes urbanes transcendents per l'articulació de la vida de la ciutat¹⁴. Molts d'aquests tipus de carrers a Catalunya es localitzen al centre simbòlic de la ciutat i es formaren en el moment que es creà la ciutat en qüestió, en molts casos, durant el tombant del primer mil·lenni. La centralitat del carrer major pot atraure un volum i una diversitat molt important de consumidors. Com més elevada sigui la centralitat territorial de la ciutat major nombre de consumidors el freqüentaran. I fent una passa més endavant, aquesta massa de consumidors serà més heterogènia com més cosmopolita sigui la ciutat.¹⁵

¹³ Per a major informació consultar la tesi doctoral en procés d'elaboració del col·lega Sergi Moreno, professor del Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona i que versa sobre els relacions entre ciutat i comerç des d'una perspectiva teòrica.

¹⁴ Durant el *I Seminário Internacional sobre Cidade e Serviços. As múltiplas abordagens da rua comercial* es va dedicar tota una sessió als carrers elegants, els quals es podrien assimilar amb els carrers majors de les ciutats catalanes. En aquella sessió s'ha de destacar la participació de l'amic Sergi Moreno que va tractar el carrer elegant de Sarajevo, un lloc que ha mantingut la seva animació al llarg dels diversos períodes de modernització pels que ha passat la ciutat. Els resultats d'aquella participació han estat publicats al llibre *Cidade e Comércio. A rua comercial na perspectiva internacional* (Carreras, Pacheco 2009)

¹⁵ Tal com es veurà més endavant, el cosmopolitisme, és un concepte que s'ha de tenir en consideració en el moment de plantejar el què és una ciutat al segle XXI. Sobre el concepte de cosmopolitisme és interessant el llibre de Ulrich Beck (2006) *Cosmopolitan vision* on planteja diferents accepcions de cosmopolitisme. Més recentment, el llibre de David Harvey titulat *Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom* (2009) analitza les diferents postures que ha adquirit el projecte cosmopolita des d'una perspectiva geogràfica.

L'atracció de les ciutats a partir de funcions primàries com la comercial a la vegada actua com catalitzadora de noves activitats i funcions. Aquest procés el testimonialitza Jacobs (1961) al seu llibre *The death and life of great american cities*:

“cuando se combina eficientemente un uso primario con otro capaz de atraer personal a diferentes horas a la calle o lugar en cuestión, entonces el resultado puede ser estimulante desde el punto de vista económico; un ambiente y contexto fértiles para una diversidad suplementaria y subsidiaria.” (Jacobs 1983 [1961]: 175).

Per altres autors que es preocupen per la totalitat, les ciutats són enteses com objectes en procés de canvi permanent. Per a Milton Santos (Brotas de Macaúbas, 1926–Sao Paulo, 2001) les ciutats són megaesdeveniments. Les ciutats són dipositaris de multitud d'esdeveniments que es precipiten al lloc i que es remeten a multitud de totalitzacions que presenten dins de l'universal les seves pròpies particularitats en cada ciutat. És per aquest motiu, segons Milton Santos, que és difícil establir models de ciutats ja que totes són diferents entre elles. Per Doreen Massey (1999, 2005, 2007) són llocs de trobada, són moments articulats en xarxes de relacions socials que es sobreposen les unes amb les altres.

El desenvolupament de les denominades geografies postmodernes impregna de significats culturals, tecnològics i socials a les ciutats. S'incorpora la subjectivitat i el paper de la cultura en els seus estudis. En la línia de la geografia humanista, són importants les aportacions fetes per Yi-Fu Tuan al llarg de totes les seves obres però molt especialment al seu llibre *Cosmos and Hearth. A cosmopolite's viewpoint* (1996).¹⁶ Per a Tuan la diversitat és una de les característiques de la ciutat:

“La ciudad encarna las aspiraciones humanas, la confianza en uno mismo y el poder. Al igual que la arquitectura, con sus edificios monumentales por una parte, y su totalidad planificada -el cosmos- por otra. La ciudad, además, sirve como marco social. Los habitantes de la ciudad constituyen su propia imagen de

¹⁶ La obra de Yi Fu-Tuan ha estat prolífica, per si es vol profunditzar més en la seva reflexió són importants les següents obres: *Topophilia :a study of environmental perception, attitudes, and values* (1974), *Landscapes of Fear* (Tuan 1979), *Escapism* (Tuan 1998). Especialment interessant per entendre el seu punt de vista humanista quan per tal d'entendre el món s'explica a ell mateix fent una biografia és la obra *Who am I?: an autobiography of emotion, mind, and spirit* (Tuan 1999). En referència al vincle entre humanisme i geografia destacar la obra d'Aurora García Ballesteros (García Ballesteros 1992).

las posibilidades humanas en la medida en que observan y aprenden a participar en una extraordinaria variedad de actividades, que emprenden de forma pacífica individuos y colectivos que previamente eran perfectos desconocidos. Así que hay vida –y, por cierto, fascinante– más allá del vecindario. Y también cooperación, en una escala mucho mayor que la imaginable en un pueblo. El mayor nivel de seguridad que ofrece la ciudad respecto la naturaleza y los extraños hace que sus habitantes sientan una menor necesidad de entablar estrechos vínculos comunitarios, típicos de la vida rural; también se sienten más libres en su movilidad, tanto geográfico como social, más libres para ser ellos mismos, más libres para pensar. En realidad se ven obligados a pensar, aunque sólo sea por sus encuentros constantes con otros grupos con diferentes valores o puntos de vista” (Tuan 2005 [1996]: 179).

Tuan articula els seus estudis culturals a partir de la dualitat Cosmos i Llar. Per ell, el Cosmos és el lloc de les coses incertes, insegures, i a la vegada, també de la llibertat. La Llar és el nostre lloc familiar, allà on ens sentim bé i segurs. A partir d'aquests plantejaments teòrics arriba a la ciutat. Per a Tuan, les ciutats són el lloc preferit per la cultura actual, un període que ell denomina d'“alta modernitat”¹⁷. Les ciutats són el lloc perfecte per al que ell anomena “llar cosmopolita” que vindria articulada per les múltiples oportunitats que ofereix la ciutat en contraposició al camp (Tuan 1996). Derivant d'aquesta argumentació en podríem extreure dos aspectes que diferencien també la vida de la ciutat de la del camp: l'anonimat de la ciutat davant el control social dels pobles i ciutats petites.

Es constata que des de bona part dels enfocaments teòrics (tan des de posicionaments que veuen les ciutats des de punts de vista econòmics com culturals) existeix una mateixa preocupació sobre les qüestions referents a la densitat i les variables directament associades d'heterogeneïtat i oportunitat. Aquestes condicions venen articulades principalment pel centre de la ciutat, el lloc que presenta les millors condicions per a la vida de ciutat. Donada la importància del centre de la ciutat aquest concepte s'ha individualitzat.

¹⁷ El concepte d'Alta Modernitat es contraposa al de Postmodernitat per la concepció del temps que mantenen. El segon suposa la superació d'una etapa i manté un plantejament historicista mentre el primer deixa de banda aquesta concepció lineal del temps.

1.2.2- El centre

No existeix el centre de la ciutat sense la seva perifèria. Aquesta concepció de les ciutats a partir de dinàmiques centre–perifèria fou desenvolupada en els estudis de l'estructura urbana des del punt de vista cultural. L'Escola de Chicago, les primeres dècades del segle XX, n'és clau en aquest sentit en entendre la ciutat com un procés de creixement suburbà que actua des del centre original cap a l'exterior, tot configurant la perifèria.

La concepció biològica va servir per configurar àrees homogènies socialment i culturalment tal com Burgess va incorporar en els seus models de l'estructura urbana (Burgess 1925) i Park ja manifestava en el seu conegut llibre *The city* (Park 1925). Aquests investigadors sobretot dediquen molts esforços a l'estudi del centre. La seva conceptualització es fa a partir de dinàmiques d'invasió-successió. El centre són els barris centrals o pericentrals de les ciutats que han experimentat un procés desvalorització, que s'ha concretat en el mal estat de les estructures físiques urbanes i en uns processos de segregació socioespacial, tan socioeconòmics, ètnics com culturals. Aquest procés l'anomenen “cicle d'integració urbana”. Són els barris que l'àmbit acadèmic anglosaxó anomena *inner city*, els barris degradats del centre.

El concepte de centre va estretament lligat al d'estructura econòmica, aquelles activitats més prestigioses han requerit localitzacions tradicionalment més centrals en ser les que poden pagar els preus del sòl més elevats. Des de perspectives neopositivistes els preus del sòl són cada cop més baixos com més lluny del centre i les possibilitat de les activitats econòmiques per a localitzar-s'hi són majors, tal i com els models d'Alonso expressaren (Alonso 1964).¹⁸ Aquestes condicions són les que van conduir a conceptualitzar el *Central Business District*, teoritzat per Murphy (Murphy, Vance 1954, 1966, 1972). És a partir d'aquesta concepció economicista del centre que s'estructuren les àrees perifèriques de la ciutat.

Des dels plantejaments marxistes de Castells el centre, aquest entès com els barris degradats del centre i el pericentre, és part de la totalitat urbana i sobretot va relacionat amb les funcions de centralitat que exerceix. Aquest posicionament

¹⁸ El seu llibre titulat *Location and land Use :toward a general theory of land rent* és un clar exponent del tipus de geografia que es realitzava als anys 60, caracteritzada per una concepció de l'espai geogràfic totalment isomorfa.

metodològic comporta una crítica demolidora dels fonaments ecològics de l'Escola de Chicago que es manifesta en el seu llibre *La question urbaine* (Castells 1972).

El concepte de centre, com els barris centrals o pericentrals degradats, es remet als processos de suburbanització, els quals comporten l'eclosió de dinàmiques de centre-perifèria. El procés es caracteritza econòmicament perquè el capital deixa d'invertir al centre de les ciutats per fer-ho en espais més estratègics però de la mateixa regió. Culturalment, la suburbanització és indicadora d'una societat cada cop més mòbil. Aquest procés es va desenvolupar als EUA després de la crisi mundial del 1929 i de la subseqüent Guerra Mundial, i a Europa a partir del 1950. Així, simplificant la realitat i a mode general, un mateix procés presenta diferents temps depenent de cada lloc.

Amb l'augment de la mobilitat associada a la massificació de l'ús del cotxe a partir dels anys 50 als EUA i els 60-70 a Espanya s'entra en un període on prevalen les forces centrífugues davant les forces centrípètes que tradicionalment han caracteritzat a l'estructura urbana de les ciutats. Es produeix un alliberament en les pautes de localització central d'algunes d'aquestes activitats. Les primeres funcions urbanes que ho fan són la residencial i la industrial, la primera comportant processos de *filtering-down* explicats per l'Escola de Chicago i la segona, processos coneguts com de descentralització.

Durant l'etapa postmoderna que es consolida sobretot a partir de la dècada dels 70 es profunditza encara més la societat mòbil i amb ella el qüestionament del concepte tradicional de centre. A part de les funcions residencials i industrials, tot un seguit d'altres activitats que mostraven patrons de localització centrals han eclosionat a la perifèria de les ciutats, freqüentment totalment desconnectades de la trama urbana original, amb un elevat consum de sòl i vinculades a un procés clar de terciarització de la economia. Tal com diu Teresa Barata Salgueiro,¹⁹ en són exemple, les infraestructures, els parcs temàtics, els complexos comercials, els hipermercats, els recintes esportius, els ressorts i les àrees logístiques. Un seguit de noves activitats econòmiques que, per una banda contribueixen a redefinir la xarxa de centralitats tot

¹⁹Teresa Barata Salgueiro, professora catedràtica de la Facultat de Lletres de la Universitat de Lisboa, realitza un interessant estudi en aquest sentit sobre Lisboa titulat *Lisboa. Periferia e Centralidades* (2001).

polaritzant a vastes àrees de la perifèria, i que per l'altra, incorporen nous continguts en la naturalesa de la centralitat (Salgueiro 2006).

Les noves polaritats que eclosionen a la perifèria de les ciutats és el que ha portat a parlar de nous conceptes de ciutat, com el que Garreau (1991) va anomenar *edge cities*, o Edward Soja (2000a), com *exòpolis*, en referència a la ciutat extenses. Aquest concepte va posar en qüestionament els clàssics de centre-perifèria i ciutat-suburbi. En aquest context eclosionen noves denominacions que problematitzen el concepte tradicional de ciutat a partir de focalitzar l'interès en la forma urbana i la urbanització com a procés organitzacional relacionat amb el que seria una ciutat regió: metàpolis (Ascher 1995), ciutats galàctiques (Lewis 1983) o ciutats arxipèlag (Viard 1994).

Tanmateix, si a les ciutats, durant bona part del segle XX, hi han predominat les forces centrífugues, a partir de la dècada dels 70 s'hi solapen forces centrípètes que posen en qüestió a la tradicional desinversió en el centre de la ciutat. Es comença a parlar d'un fenomen que ve caracteritzat perquè les classes més adinerades tornen a viure al centre en comptes d'anar a viure a la perifèria tal com ho havia teoritzat l'escola de Chicago. Aquest procés és el que porta a parlar de la gentrificació²⁰ que és definida per primera vegada per Ruth Glass (1964).

L'explicació de la gentrificació s'aborda des de perspectives diferenciades que donaren lloc a importants debats acadèmics durant la dècada dels 90 (Martínez Rigol 2005). Per una banda existeix la perspectiva que explica la gentrificació a partir de la *rent-gap*. La *rent-gap* (o diferencial de renda) fa referència a la desinversió que es dona al centre de les ciutats. Es utilitza per entendre quan es dona la màxima desinversió en aquest espai. En aquest moment a nivell teòric s'obtenen les màximes rendes del sòl producte de la centralitat i el capital, tan públic com privat, comença a invertir. Són doncs les lògiques del mercat les que motiven l'eclosió del concepte *rent-gap*: desinvertir en espais urbans que posteriorment han d'esdevenir estratègics i amb major capacitat de generar rendes immobiliàries (Smith 1996, Lees, Slater i Wyly 2008).

Els altres plantejaments explicatius de la gentrificació, que s'han difós i acceptat majoritàriament, fan referència a un punt de vista més culturalista on el procés va

²⁰ El terme gentrificació no es contempla per la normativa de la llengua catalana. Malgrat això, en aquesta investigació serà utilitzat gentrificació, ja que el concepte, ennobliment, amb el que s'ha traduït l'original, *gentrification*, es creu que no és apropiat donades les connotacions socials que incorpora la paraula "noble".

relacionat amb aspectes referents al capital cultural (Bourdieu 1979).²¹ Aquest canvi en els valors culturals comporta que els edificis antics adquireixen nous valors afegits (Zukin 1987). Aquest fet, a la vegada, comporta cert menyspreu al tipus d'habitatge suburbial que durant dècades ha dominat el creixement de les ciutats (Caufield 1989). Aquest canvi cultural però tampoc es pot divorciar dels canvis econòmics, i la gentrificació, a la vegada, és producte d'una reestructuració del consum (Zukin 1995).²²

En base a aquest criteri de retorn al centre s'entra en un nou període que es podria denominar com de *post-postmodern* que es mostra contraposat a la suburbanització (Cachinho, 2009). Mentre la perifèria canvia acollint funcions que tradicionalment ha exercit el centre, les àrees interiors, que denominarem com a centre o pericentre tradicional, metamorfitzen d'una manera diferent a la del filtratge social i a les de la consolidació del CBD. Les famílies prestigioses que segueixen vivint al centre, les persones sense recursos (com per exemple, persones immigrants, jubilats amb baixos ingressos i més recentment estudiants universitaris), o les persones tradicionals que han donat sentit a les funcions de centralitat tradicionals, com per exemple els homes de negoci, els treballadors de l'administració, els botiguers, el clergat, els passejants o els tafaners, segueixen vivint i utilitzant el centre. A ells s'hi han solapat nous residents i usuaris de la ciutat.²³

Aquests nous residents i usuaris van relacionats amb els canvis econòmics que comporten el pas del fordisme al postfordisme, canvis socials, amb l'eclosió de la denominada societat dels individus (Elias 1987), i canvis culturals, relacionats amb l'eclosió d'identitats individuals un cop les demandes socials bàsiques han estat complertes i que la ciutat permet la seva manifestació a partir del consum (Carreras 2009).²⁴ Aquest canvi permet parlar d'un "estil de vida urbà" clarament relacionat amb el capital cultural (Bourdieu 1979). Seguint a Yi Fu-Tuan (1996), es pot afirmar que el

²¹ La obra principal i més coneguda del sociòleg francès és la *La Distinction :critique sociale du jugement* (1979) on realitza una crítica demolidora del comportament de les persones, tot treballant el que ell denomina com "capital cultural".

²² A partir de l'anàlisi de la gentrificació el col·lega i amic Sergio Moreno Redón planteja el concepte de *cultural-gap*.

²³ Sobre els diversos processos d'apropiació del centre de la ciutat és interessant destacar per al cas barceloní el capítol del Dr. Sergi Martínez Rigol titulat *Los ravales en el raval: el conflicto de procesos de apropiación del espacio* (2006).

²⁴ Per a profunditzar en aquest aspecte és de vital consulta la tesi doctoral de Sergio Moreno Redón, professor del Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona.

centre a la vegada es converteix en un aparador cosmopolita, un lloc ple d'oportunitats on l'anonimat social i els contactes permeten una elevadíssima diversitat de construccions identitàries. Un procés que a la vegada es veu accentuat per l'expansió massiva del turisme des de la segona meitat del segle XX.

En aquest context de canvis socials i culturals s'ha profunditzat la funció comercial del centre a partir de l'augment del consum, tan de productes, serveis i experiències en si mateixes. S'han consolidat eixos comercials clarament especialitzats, ara en grups culturals i construccions identitàries específiques que a la vegada segueixen mostrant els seus corresponents rangs d'atracció territorial. A la vegada, el simbolisme del centre ha canalitzat importants fluxos de turistes comportant un augment de les persones que viuen relacionades amb aquest sector de la ciutat.

Tal com indica Carreras (2009), la gentrificació, inicialment anava relacionada amb el centre tradicional però progressivament el concepte ha anat perdent el seu significat. Amb l'augment de la suburbanització associada a la profundització del mercat immobiliari en tot el territori s'ha desnaturalitzat el concepte al passar aquest a ser entès, com un simple procés de canvi social tal com es constata en publicacions recents (Lees, Slater i Wyly 2008). En algunes investigacions la presència de galeries d'art és un indicador del procés (Vicario, Rodríguez 2010). Aquest fet també remarca la pèrdua d'operativitat del concepte. Amb l'objectiu de relocalitzar el significat inicial de la gentrificació Carles Carreras proposa el concepte de Centrificació (Carreras 2010).

1.2.3- Les ciutats petites i mitjanes

Donada l'orfandat conceptual majoritària al voltant de les ciutats mitjanes i petites, aquest subapartat ofereix un marc operatiu a partir de diverses perspectives metodològiques sobre les dues realitats urbanes. La genealogia conceptual de la ciutat petita i mitjana es situa a la segona meitat del segle XIX arran del desenvolupament del capitalisme industrial (Correa 2007). Aquest és el moment que es dona la integració dels diversos assentaments en un sistema urbà a partir de les necessitats d'integració i apropiació de plusvàlua que el nou sistema requereix.

Amb el canvi dels requeriments del sistema, les ciutats petites i mitjanes varien. El que en un moment eren ciutats petites ara són grans i les que abans eren grans ara són petites. Aquest canvi és el que porta a parlar de la temporalitat del concepte de ciutat

mitjana i petita (Correa 2007, Marques da Costa 2002). Una temporalitat de la ciutat mitjana que es pot relacionar amb el concepte de “família de ciutats” desenvolupat per Milton Santos (Santos 1996).

Malgrat això, el concepte de ciutat mitjana va ser incorporat per primera vegada a la teoria urbana a partir de la investigació funcional de les ciutats arran de la formulació de la teoria dels Llocs Centrals de Christaller²⁵ (Christaller 1933). En aquesta teoria les ciutats no foren anomenades amb aquest adjectius sinó que serien conseqüència directa de la dissecció metodològica de la formulació. Les ciutats petites i mitjanes foren utilitzades per a investigar les pautes d’assentament urbà a països o regions àmplies, considerant les ciutats en general, i les ciutats mitjanes i petites en particular, com a punts en un mapa, centres de regions. Es cercaven les lleis que governaven les estructures de la distribució dels assentaments a partir de diversos nivells funcionals jeràrquics. Aquests nivells es basaven en el subministrament de productes i serveis. En aquesta teoria, les ciutats petites i mitjanes es situen per sota de les ciutats més grans i per damunt dels nuclis rurals . Aquest tipus de concepció jeràrquica de la distribució dels assentaments urbans va seguir prenent força, i a la dècada dels 50 va ser desenvolupada per Smailes (1953).

Basat en les grans generalitzacions empíriques a l’estil de la teoria dels Llocs Centrals de Christaller, a partir de la dècada dels 40 es va popularitzar l’anomenat *model rank-size* (Zipf 1941). El model es va difondre i també qüestionar obertament segons Capel (1972) a partir de la dècada dels 50 (per exemple veure Berry i Garrison (1958). Aquest model explica la relació empírica, de manera *log normal*, entre la mida de les ciutats d’un sistema urbà i els seus corresponents rangs urbans. Uns i altres models expliquen el sistema urbà de forma jeràrquica i a partir de criteris estrictament estadístics.

Entre la dècada dels 50 i dels 70 fou a partir de líndars estadístics que es van definir a les ciutats mitjanes. Serveixen d’exemple: per al cens del 1970 de Brasil,

²⁵ Les teories sobre models de lloc central s’originen a Alemanya entre la primera i la segona meitat del segle XX amb els treballs de Christaller (1933) i Lösch (1940) i són a la vegada continuadors dels treballs de Von Thünen, Grandmann i Alfred Weber. Aquests models seran desenvolupats posteriorment per autors com Woldenburg, Timbergen, Beckmann y McPherson, Parr, White, Berry, Mulligan, Beguin, Allen i Sanglier i, en els últims anys per Fujita y Krugman, que ho van prendre com a base per a la construcció de models econòmics d’equilibri general basats en el territori.

Andrade i Lodder (1979) amb un estudi titulat *Sistema urbano e cidades médias no Brasil* presenten la següent classificació d'assentaments del país: petites, fins els 50 mil habitants; mitjanes, de 50 a 250 mil habitants; grans: de 250 mil a 2 milions d'habitants. Per a la dècada del 1990 i al Pakistan, les ciutats mitjanes acullen entre 25 mil i 100 mil habitants i per Argentina, entre 50 mil i un milió d'habitants (Bellet, Llop 2000). A Veneçuela, aquesta tipologia de ciutat presenta entre 100.000 i 1.000.000 d'habitants (Pulido 2004). En l'àmbit de la Unió Europea, les ciutats mitjanes presenten entre 20.000 i 500.000 habitants. A una escala mundial, el Banc Mundial considera ciutats mitjanes aquelles entre 20 mil i 1 milió d'habitants (Bellet, Llop 2000). A França a partir de les polítiques institucionals del DATAR les ciutats mitjanes, les *villes moyennes*, són ciutats que concentren entre 20.000 i 200.000 habitants (Zuliani 2005a).²⁶

Aquest tipus de definicions, en simplificar la realitat urbana, susciten crítiques. Sota una mateixa franja demogràfica s'engloben realitats urbanes molt dispars sense tenir en compte el context espacial, aspecte cabdal per entendre el seu funcionament i paper territorial. És especialment significatiu el fet que amb aquesta conceptualització no s'especifica si formen part d'una aglomeració metropolitana, (en aquest supòsit, si són una ciutat central o perifèrica), si són suburbanes o si són una capital regional que no forma part d'una regió metropolitana. És a dir, són definicions que deixen de banda l'espai geogràfic en el que s'incorporen, aïllant el concepte.

A la vegada, en el moment d'utilitzar criteris estadístics com que les franges demogràfiques utilitzades per a cada lloc i escala d'anàlisi són diferents es fa difícil poder realitzar estudis comparatius entre ciutats petites i mitjanes d'Estats diferents.

Gairebé quinze anys més tard de formular el model *rank-size* es va donar un dels impulsos més importants als plantejaments teòrics que conceben una estructura jeràrquica de la xarxa urbana. El geògraf irlandès afincat als Estats Units d'Amèrica, Bryan J. Berry (1967), seguint a Christaller, va teoritzar sobre la distribució del comerç

²⁶ Aquest llistat d'unitats territorials i els seus corresponents criteris demogràfics per establir el què és una ciutat mitjana es podria allargar molt. Malgrat això no és objecte de preocupació d'aquesta investigació fer aquesta monografia. El que es cerca amb aquests exemples és remarcar que el plantejament metodològic, en tots els casos, és neopositivista.

al detall al llarg dels diversos assentaments urbans en el seu estudi titulat *The geography of markets centers and retail distribution* (Berry 1967).²⁷

Aquests plantejaments van tenir importants aplicacions pràctiques pel que fa a la planificació regional i urbana. A partir dels plantejaments teòrics de Berry i utilitzant-se tècniques quantitatives es creia saber quins llocs eren els més idonis per assentar-hi noves ciutats. Existia una anticipació en l'espai. Uns plantejaments que mostraven científicitat en utilitzar els mètodes i les tècniques pròpies de les ciències naturals. Malgrat això, però, l'abordatge del tema es feia des d'un concepte d'espai geogràfic isomòrfic, on l'espai geogràfic era un mer suport de les activitats econòmiques, i no pas com un agent actiu de les transformacions socials i econòmiques.

Els planificadors foren els que més utilitzaren la teoria dels Llocs Centrals de Christaller així com les seves derivacions ja que el mètode els ofería seguretat en el moment d'actuar políticament donada la seva coherència interna. El vincle entre la planificació i els plantejaments de Christaller fou tal que el mateix Bryan J. Berry fou assessor del govern de Ronald Reagan dels EUA en la seva planificació territorial. És a la dècada dels anys 60 i 70 que es difon el concepte de ciutat mitjana des de la planificació territorial. Es conceben a les ciutats mitjanes, ja existents o pendents de construir, com a punts claus per al desenvolupament territorial del país a partir de la descentralització i desconcentració de les creixents metròpolis industrials (Lajugie 1957, Lajugie, Delfaud i Lacour 1979).

Tres casos pràctics van ser els d'Anglaterra, França i el Brasil. En els tres països es buscava establir un equilibri relatiu entre els centres de la xarxa urbana macrocefàlica, focalitzada respectivament en Londres, París i Sao Paulo-Rio de Janeiro. A Anglaterra, després de la primera Guerra Mundial, la capital londinenca ja polaritzava l'excés de vida econòmica i política. La idea de la desconcentració metropolitana es va traduir en una reestructuració de l'organització políticoadministrativa, heretada de l'Edat Mitjana. Es van crear noves províncies, la capital de les quals es podria dir que foren les ciutats mitjanes (Correa 2007).

A França, després de la Segona Guerra Mundial, el fort desenvolupament del sector industrial de l'automòbil, l'aviació i la mecànica, va profunditzar la centralitat de

²⁷ En aquesta ocasió s'ha consultat l'edició castellana (Berry 1971).

París en detriment de la resta de ciutats del país. En aquest context el geògraf francès J. F. Gravier l'any 1947 va publicar el llibre *Paris et le desert français* (Gravier, Dautry 1947) on es denunciava la macrocefalia de la capital francesa afirmant-se que des del 1850 París no s'ha comportat com una metròpoli vivificant sinó com una devoradora de substància nacional.

Les tesis de Jean-François Gravier i sobretot la metàfora del “desert francès” van ser àmpliament utilitzades en el debat públic de la planificació territorial francesa. Davant aquesta situació considerada de “desequilibri” durant els anys 50 i 60 es va establir una política d’“*aménagement du territoire*”, que reforçava el paper de les ciutats provincials, les anomenades “metròpolis d’equilibri”, implícitament ciutats mitjanes (Correa 2007; Lajugue, Delfaud i Lacour 1979) Les metròpolis d’equilibri eren una ciutat o una aglomeració important susceptible de constituir un pol de desenvolupament capaç d’atraure activitats i habitants, escapant així de l’atracció de la regió urbana dominant, de París (Merlin, Choay 1988, Merenne-Schoumaker 1994).

Enmig del règim militar del Brasil (1964-1985)²⁸ a partir de la dècada dels 60 es va desenvolupar el concepte de *cidade de porte medio*. Aquest concepte va adquirir importància a partir del programa *Cidades médias e desenvolvimento industrial, uma proposta de descentralização metropolitana* (Estado São Paulo 1978). El programa va ser dissenyat per la geògrafa Maria Adélia Aparecida da Souza, aleshores planificadora territorial de l’Estat i deixeble de Milton Santos. Aquestes ciutats es van concebre com elements per al desenvolupament territorial a partir dels denominats “plans de desenvolupament” i “regions-programa”. Les *idades de porte medio* havien d’actuar per contenir el continu creixement demogràfic i econòmic de la megapoli de São Paulo-Rio de Janeiro. Havien d’ajudar a la desconcentració metropolitana.

A la dècada dels anys 70 i 80 l’estudi de les ciutats mitjanes i petites segueix sent estudiant des de plantejaments neopositivistes que prioritzen les tècniques d’anàlisi quantitativa, tot seguint la tradició dels anys 60. Malgrat això es realitzen algunes aproximacions que incorporaven paràmetres qualitius sobre ciutats mitjanes. Una de les definicions en aquesta direcció és la que realitzà el geògraf francès Pierre George

²⁸ El règim militar del Brasil es va iniciar el 1964 després d’un cop d’estat militar que els seus autors van anomenar “Revolució del 31 de març”. Per part dels implicats va ser una contra-revolució per tal d’evitar el manteniment de governs d’esqueres al poder.

(París, 1909-Chatenay Malabry, 2006) al seu *Dictionnaire de la géographie* (2004[1970]: 116):

“ciudad que ocupa por el numero de sus habitantes, por sus dimensiones, por sus funciones y sobre todo por sus modos y sus ritmos de vida, una situación intermedia entre las metrópolis regionales y las pequeñas ciudades. Las ciudades medias son objeto de programas específicos de desarrollo”

Els aspectes relacionats amb el mode i els ritmes de vida són incorporats també per altres autors coetanis a Pierre George. Aquest és el cas del llibre titulat *Les villes moyennes* de Joseph Lajugie, un dels pocs llibre de la dècada dels anys 70 dedicats específicament a les ciutats mitjanes:

“e bem evidente que o volume de população é um elemento importante na identificação da cidade media. Há um valor mínimo abaixo do qual um centro urbano não pode desempenhar o papel de uma cidade media, mas constitui uma pequena cidade, uma grande vila, e tem como tal um papel a desempenhar no sistema urbano regional. (...) Com efeito, ao critério quantitativo convém juntar critérios qualitativos. A cidade média, para a maioria dos que usam o termo, evoca, sobretudo uma idéia de um certo quadro de vida, de certas condições de existência, pode dizer se um estilo de vida que não e o das vilas rurais, privadas de equipamentos característicos da vida urbana e que estão longe do das grandes aglomerações, onde a escala não permite a existência de relações pessoais que fazem da cidade média uma comunidade de habitantes” (Lajugie 1974:11-12, citat a Marques da Costa 2002: 115).

Altres autors es posicionen en la mateixa línia (Monod 1974, Toinard 1996). Monod fent referència als criteris qualitatiu per definir a les ciutats mitjanes fa referència a:

“acolhimento, discrição, modéstia; humanidade, harmonia e equilíbrio. O epíteto cidade média não designa mais uma categoria; sugere uma atmosfera e confere uma dignidade” (Monod 1974, citat a Marques da Costa 2002: 115).

Amb les condicions que ofereix el medi tècnic científic-informacional (Santos 1996) arran de les transformacions econòmiques de la dècada dels anys 70 del segle XX es requereixen noves aproximacions metodològiques per a comprendre l'espai, en

general, i el lloc de les ciutats petites i mitjanes, en particular. Perd vigència i operacionalitat el principi de “proximitat” que estructura el sistema urbà jeràrquic, i aflora el principi de “connectivitat” basat en xarxes que molt bé ha tractat Manuel Castells (1996).

Amb aquests canvis econòmics es focalitza l’interès en el lloc, superant-se aquelles perspectives més estructuralistes i neopositivistes dels anys 60 i 70. Per a la comprensió de les ciutats mitjanes es fa necessària la utilització de les diverses escales geogràfiques (Sposito et al. 2007: 239). Les diverses escales fan que les ciutats es constitueixen a partir de geometries variables a partir del joc que estableixen entre el local i el global (Santos, Silveira 2001).

La preocupació per les xarxes i els relacions econòmiques de les ciutats petites i mitjanes s’observa en les últimes investigacions de la Universitat de Lleida.²⁹ Entre aquestes s’ha de destacar el paper que exerceix l’AVE a ciutats com Lleida (Vilagrasa 2001) o en altres ciutats, considerades mitjanes, de l’Estat espanyol en general (Ganau i Vilagrasa 2003). En aquesta última investigació s’alerta que:

“en las últimas décadas se ha ido operando una sustancial transformación en las jerarquías urbanas tradicionales. Los procesos de globalización comportan una creciente concentración de la toma de decisiones en unos pocos centros y, por consiguiente, la marginalización de centros secundarios o insuficientemente conectados a la redes mundiales. Al mismo tiempo, los cambios en las pautas de localización de las actividades económicas abocan a las ciudades y territorios a una situación de competencia creciente” (Ganau i Vilagrasa 2003: 69).

A partir del nou paper que exerceixen les ciutats mitjanes en el context de la globalització les “ciutats mitjanes” han passat a ser anomenades “ciutats intermèdies”. Aquest concepte emfatitza en el paper de les ciutats en les xarxes urbanes globals tot

²⁹ A partir de la dècada dels anys 90 les capitals provincials de l’Estat espanyol que disposen de seu universitària comencen a generar estudis urbans on l’objecte d’estudi empíric passa a ser la pròpia ciutat. Unes capitals provincials que s’assimilen a l’objecte d’estudi conceptual d’una ciutat mitjana. Aquest és el cas de Lleida on la universitat homònima, durant els anys 1993 i 1998, va celebrar seminaris que van dedicar l’atenció a les ciutats petites i mitjanes (Bellet, Llop 2000). De la família d’estudis que es van generar des de la Universitat de Lleida les aportacions més importants vingueren del geògraf lleidatà Joan Vilagrasa mort l’any 2005, part del llegat científic del qual fou heretat posteriorment per la geògrafa Carme Bellet i el geògraf Joan Ganau i l’arquitecte Josep Maria Llop.

deixant endarrere les estructures jeràrquiques de la xarxa urbana tradicional basades en la proximitat (Bellet, Llop 2000). Segons aquests autors:

“El orden de la nueva jerarquía, la posición que ocupan las diferentes ciudades en la red mundial, ya nada tiene que ver con el tamaño de la población. Los modelos relacionales y los flujos de la red continúan siendo bastante jerárquicos y rígidos, siguiendo, por lo tanto, las direcciones verticales de la jerarquía que describía el modelo de los lugares centrales de Walter Christaller. Los flujos, y relaciones, descritos por éste han quedado, sin embargo, bastante desvirtuados por la creciente movilidad, la tendencia a la especialización y complementariedad de los lugares y el proceso de descentralización de algunas actividades y funciones no relacionadas a la toma de decisión a otros centros menores” (Bellet i Llop, 2000: 343).

Malgrat entendre que els canvis desenvolupats des de la dècada dels 70 del segle XX també han afectat a les ciutats mitjanes, els aclariments dels dos investigadors lleidatans no arriben a definir el què és ben bé el que per ells és la seva proposta conceptual: la ciutat intermèdia. Malgrat que s’ha inventat el nou concepte, la preocupació conceptual no és el més transcendental. Tot sembla indicar que el concepte ciutat intermèdia serveix sobretot per aixoplugar totes aquelles investigacions, sobretot empíriques, que no tracten sobre la gran ciutat.

A l’Estat espanyol la preocupació conceptual per les ciutats petites tampoc existeix. A Catalunya s’han de destacar les aportacions fetes per Jordi Domingo (2006) sobre ciutats petites. Els seus treballs versen sobre les transformacions socioculturals de diverses ciutats petites. Segons Domingo, les ciutats petites, associades a les capitals comarcals, han deixat d’estructurar la seva vida urbana a partir de les funcions que havien exercit tradicionalment.

Al Brasil la preocupació per la ciutats mitjana tarda en ecllosionar, malgrat això són esmentades per un dels grans teòrics de la geografia brasilera. Milton Santos a la dècada dels 70 utilitza el concepte de “ciutats locals”, tot fent referència a un tipus de ciutat que estructura vastes àrees rurals i que s’assimilaria a una ciutat mitjana (Santos 1978). Més endavant, als anys 90, preocupat per la teorització de la globalització contemporània, el mateix geògraf afirma:

“a partir de los años 70, era 100.000 habitantes el rango demográfico necesario para identificar a las ciudades de rango medio en buena parte del territorio nacional. La expansión y la diversificación del consumo y la difusión de los transportes modernos, conjuntamente con una división del trabajo más acentuada, hacen que las funciones de centro regional pasen a exigir mayores niveles de concentración demográfica y de actividades” (Santos 1996: 67).

Fou a partir dels anys 90 que els estudis sobre ciutats mitjanes adquireixen entitat pròpia al Brasil. Igual que en el cas de l'Estat espanyol aquests estudis es generen des de les universitats que es localitzen en ciutats considerades empíricament com mitjanes. A algunes universitats com al *Campus de Presidente Prudente de la Universidade Estadual Paulista (UNESP)* o la *Universidade Federal de Uberlândia (UFU)* s'ha generat tota una sèrie d'estudis que arrenquen de la dècada dels 90. Bona part d'aquestes investigacions s'han nodrit principalment dels plantejaments metodològics de geògrafs brasilers importants com Milton Santos o del filòsof francès Henri Lefebvre que gaudeixen d'un gran grup d'adeptes en la geografia brasilera. La importància de les ciutats mitjanes en la geografia urbana del Brasil es comprova en la celebració de congressos específics sobre el tema els quals han desembocat en la publicació de diversos llibres que en recullen les actes (Sposito, Sposito i Sobrazo 2006, Sposito 2007). Els esforços sobretot s'han concentrat en investigar els processos, les dinàmiques i les variables que expliquen els canvis en ciutats que, a propi, són considerades com ciutats mitjanes. Es busquen les especificitats dels processos urbans dels objectes d'estudi empírics de les investigacions, remarcant-se la necessitat de la multiescalaritat per a comprendre'ls (Sposito 2007). Les noves formes d'utilització del territori basades en la connectivitat dels llocs s'han solapat a les formes basades en la proximitat dels llocs. Totes dues mantenint els seus objectes amb el seu propi temps. Unes i altres formes mantenen la seva vigència en diferents graus sense que cap d'elles sigui incompatible amb l'altra.

Seguint el mateix plantejament metodològic utilitzat per a l'estudi de les ciutats mitjanes del Brasil es detecta una reduïda representació d'estudis sobre ciutats petites del Brasil. Respecte les mitjanes, la única diferència és que s'emfatitza més en el vincle rural que mantenen aquestes ciutats petites tal com apareix en un estudi publicat recentment a la revista de Geografia Teorètica de Río Claro (Da Silva, Sposito 2009).

Les aproximacions conceptuals són molt minses malgrat els nombrosos estudis que es realitzen en algunes de les universitats brasileres suara citades, utilitzant-se el concepte tan sols com un marc de referència empíric que distingeixi l'estudi del de les grans urbs. De fet es pot considerar que l'estudi sobre ciutats mitjanes al Brasil ha esdevingut com una espècie de moda acadèmica per aixopugar a tots aquells estudis que no són grans ciutats. Una de les poques definicions acurades sobre el concepte és la següent:

“As cidades médias são aquelas que, numa dada divisão territorial do trabalho, são centros regionais importantes, em função de serem os eles de ligação entre cidades maiores e menores. No período atual, no Estado de São Paulo, essas cidades são, de um lado, aquelas nas quais a população das cidades pequenas polarizadas por elas realiza o consumo de bens e serviços necessários a produção e a vida, e são, de outro lado, os espaços escolhidos para a localização das grandes empresas comerciais e de serviços que querem atingir um mercado consumidor de poder aquisitivo crescente –o do interior paulista-. Desse ponto de vista, as cidades medias são os pontos de apoio para a atuação de grandes capitais nacionais e internacionais que, sediados na metrópole paulista, expandem-se territorialmente em direção à rede urbana, cujas situações geográficas estratégicas, possibilitam-lhes atingir mercados consumidores regionais, compreendidos pelos moradores destas cidades e das cidades pequenas que estão em sua esfera de influencia econômica e/ou política” (Sposito 2004: 126).

En el moment de la conceptualització de la ciutat mitjana no s'està d'acord sobre si aquesta pot formar part o no d'una àrea metropolitana. Tal com s'interpreta de lo mostrar suara, per Sposito (2004: 126) una ciutat mitjana es pot trobar integrada a una metròpoli on les inversions econòmiques sobretot venen donades per un procés de desconcentració metropolitana. Altres autors, tot i que sense fer referència a les ciutats mitjanes directament, afirmen el contrari: aquelles ciutats que es troben integrades a una metròpoli no poden ser considerades ciutats (Santos 1996).

Són diversos els autors que remarquen la necessitat de l'existència de capital local per tal de que una realitat urbana pugui ser considerada ciutat (Jacobs 1969). En el llibre *The economy of the cities*, la crítica de la periodista desapareguda l'any 2006, Jane

Jacobs, distingeix entre *town* i *city*. La *town* no te vertaderament funcions de ciutat, funcions urbanes, “*no genera el seu propi creixement a partir de la seva economia local i mai ho ha fet*” (Jacobs 1969), la verdadera ciutat és aquella que, a partir de la seva economia local desenvolupa el creixement econòmic, la *city*. Per al cas específic de les ciutats mitjanes, alguns autors remarquen la necessitat del capital local per tal d’assolir la categoria de ciutat mitjana (Correa 2007, Marques da Costa 2002). En referència a aquest tema, en algunes ocasions, com a França, s’utilitza el que es diu com “criteri d’autonomia” per a delimitar el què és una ciutat mitjana (Costa 2002). Un fet que trenca amb la definició tradicional basada amb les funcions exercides per la ciutat a un nivell mig de la jerarquia urbana.

El grup de treball brasiler i de Lleida presenten una mateixa aproximació metodològica. Els dos grups investiguen les noves funcions econòmiques que desenvolupen aquestes ciutats a partir de la nova divisió internacional del treball que ha passat d’una economia fordista a una basada en l’acumulació flexible. La proximitat cultural i els plantejaments metodològics similars així com també, potser, les seves debilitats, ha comportat la col·laboració entre els dos grups, tot publicant el llibre *Las ciudades medias o intermedias en un mundo globalizado* (Bellet, Sposito 2007).

A França, a partir de l’anàlisi de la bibliografia científica disponible al *Département Géographie et aménagement* de la *Université Toulouse le Mirail* es constata la dificultat de la conceptualització de la ciutat mitjana ja que “*son identification demeure problématique tant il semble mal aisé de l’appréhender dans son contenu et son profil même si au final, elle renvoie à un lien probable de relais et à une situation d’intermédiation dans l’armature urbaine d’un pays ou d’une région*” (Manzagol et al, 2003).

Donada aquesta dificultat, la tendència comuna en molts estudis en el moment de clarificar quina ciutat és mitjana o petita, és utilitzar criteris estadístics (petites, entre 5.000 i 20.000 habitants i mitjanes entre 20.000 i 200.000 habitants), que són diferents depenent de l’escala de treball (Saint-Julien 2003). Com en els casos espanyol i brasiler d’aspectes principals que s’investiguen són els canvis en la xarxa urbana que comporta el procés de terciarització de la economia i els creixents processos de metropolinització i desconcentració metropolitana. Aquests canvis han conduït a acollir serveis a les empreses a les ciutats mitjanes (Sibertin-Blanc, Zuliani 2004, Zuliani 2002, 2005b).

Bona part d'aquests estudis coincideixen en afirmar que la categoria de ciutats mitjanes i petites engloba una diversitat de situacions molt elevada que en alguns casos ve marcada per la proximitat de la ciutat a la metròpoli (Sibertin-Blanc, Zuliani 2004). Aquesta diversitat de situacions es analitzada a partir de l'ús de tècniques d'anàlisi quantitativa (quilòmetres al centre de la metròpoli, mida demogràfica, mida de la població de la regió, etcètera).

Fins la dècada dels 90, l'estudi de l'espai intern de les ciutats petites i mitjanes des de la geografia és reduït. Existeixen algunes excepcions. L'estudi dels processos de creixement urbà de les ciutats mitjanes va ser investigat pel grup de geògrafs de Lleida durant el període 1940-1980 a partir de la tesi doctoral de Joan Vilagrasa Ibarz (Vilagrasa 1983) que fou dirigida pel Dr. Carles Carreras. Pocs anys més tard, el Dr. Josep Maria Olivé va defensar la tesi doctoral titulada L'estructura interna de les poblacions intermèdies a Catalunya (Olivé i Compte 1986, 1990) dirigida pel professor Santiago Roquer de la Universitat Rovira i Virgili.

És en base a la figura de Joan Vilagrasa de la Universitat de Lleida que es generen tot un seguit d'estudis que es preocupen per l'espai intern d'aquestes ciutats. Apareix la preocupació per treballar processos urbans que tradicionalment han estat descrits per a grans ciutats com els de la segregació (Vilagrasa 1995, Bellet, Vilagrasa 2001). El procés de suburbanització s'investiga a partir del cas específic de Lleida (Vilagrasa 1990b, Vilagrasa 2000) o per al conjunt de les ciutats petites i mitjanes de l'estat Espanyol (Mallarach, Vilagrasa 2002, Ganau, Vilagrasa 2003). El procés de metamorfosi del centre s'investiga per al cas de Lleida (Bellet, Vilagrasa 1995) i per a la ciutat de Worcester (Vilagrasa 1990a).

A partir dels estudis sobre ciutats mitjanes inspirats en l'empíria de la ciutat de Lleida, Joan Vilagrasa, fent comparacions amb ciutats més grans, fa afirmacions interessants en referència als processos espacials que es donen a l'espai intern. El malaguanyat geògraf constata la creixent similitud que hi ha entre els processos urbans de l'espai intern de les dues realitats urbanes, les ciutats mitjanes i les ciutats grans:

“aún contando con una variedad considerable de situaciones, en muchos casos incluso radicalmente diferentes, los espacios internos de nuestras ciudades tienden a evolucionar hacia una mayor complejidad, cada vez más equiparable a los procesos sociales y funcionales de segregación de las grandes ciudades.

Ello contrasta con una visión tradicional de homogeneidad y mezcla social, que durante años las ha caracterizado” (Vilagrasa 1999: 40).

Aquest aspecte es va acabar perfilant en la última de les seves publicacions:

“aunque en una menor escala e intensidad, la desconcentración urbana, la suburbanización y la formación de tramas urbanas de baja densidad, asimiladas a los procesos de expansión urbana y consumo de suelo de las grandes ciudades, se están difundiendo, también, entre las de rango medio” (Ganau, Vilagrasa 2003: 70).

Més recentment, al món anglosaxó, els estudis sobre ciutats petites han adquirit una importància creixent en els últims anys. Indicador d'aquest fet és l'article titulat *Small cities? Towards a Research Agenda* aparegut a la revista *International Journal of Urban and Regional Research* del setembre del 2009 on els dos geògrafs australians David Bell i Mark Jayne plantegen la importància dels estudis urbans sobre ciutats petites a partir d'una agenda investigadora. En aquest estudi es tracta la manca de conceptualització d'aquestes ciutats un fet que si es vol superar requereix un esforç epistemològic i ontològic molt important sobre “ciutat” i “petit” per tal de focalitzar a les ciutats petites (Bell, Jayne 2009). Els investigadors encara van més enllà i afirmen que en l'intent d'il·luminar les grans ciutats, les petites ciutats s'han enfosquit i ningú les ha explicat (Bell, Jayne 2009: 694). Els mateixos investigadors anomenen la importància del mètode comparatiu si el que es vol és aproximar-se al concepte.

Malgrat que l'arribada de les ciutats petites a algunes revistes científiques es tardà en altres revistes especialitzades és anterior. Aquest és el cas de les revistes científiques de planejament com el cas de la *Journal of the American Planning Association* o la *Planning Perspectives*.³⁰ En aquestes revistes, als anys 90 del segle XX ja es tracta la “regeneració” de centre simbòlic de les ciutats petites (Robertson 1995, 1999, Means 1997). La regeneració es planteja des de la importància de la multifuncionalitat dels centres, tal i com havien estat els centres tradicionals de les ciutats americanes. El comerç al detall adquireix una importància destacada en algunes ocasions (Robertson 1997), particularment a partir dels *Main Streets*, o carrers majors

³⁰ Aquesta diferència de temps probablement es deu a que són els planificadors urbans els primers que topen amb les dificultats i diferències respecte els grans urbs i un cop s'ha problematitzat són els més acadèmics que comencen a fixar-s'hi.

(Francaviglia 1996, Dane 1997). Es plantegen altres problemes amb els que el planificador es troba en el moment d'actuar a les ciutats petites, com els de la peatonalització (Robertson 1993) o els problemes que comporta repetir estratègies de regeneració inspirades en grans ciutats (Robertson 1997). Es remarca la importància d'un sentit del lloc fort per tal de que la regeneració sigui exitosa i que a la vegada serveixi per projectar a la ciutat cap a la regió. Tots aquests, aspectes transcendents per aquesta investigació.

Kent A. Robertson parla del retard en el procés de descentralització de les activitats econòmiques que presenten les ciutats petites respecte les grans i les oportunitats que aquesta condició ofereix. Segons aquest autor les grans ciutats nordamericanes es descentralitzaren durant els anys 50-60 mentre que les petites ho feren durant els 70-80. Aquest desajust comporta que es puguin reutilitzar edificis que a les grans ciutats ja han desaparegut, els quals poden ser utilitzats per projectar-se en la regió que han estructurat tradicionalment.

Poc anys més tard, l'any 2001, Michael A. Burayidi publica un llibre titulat *Downtowns: Revitalising the Centers of Small Urban communities* (2001). La obra recull les experiències investigadores d'alguns dels autors que havien tractat el tema als anys 90 i intenta teoritzar sobre com són els centres històrics de les ciutats petites més enllà dels casos empírics. Entre altres aspectes es dedica atenció a les estratègies de "regeneració" d'algunes ciutats i al paper del comerç al detall entre altres, anant més enllà de les investigacions empíriques de la dècada dels 90. La importància del centre simbòlic és clau per a Akhlake Haque (2001: 278) al afirmar "*Downtown is the heart of small cities. Downtown reflects the character and image of the city and provides the first impression of its overall quality of life*". En el mateix llibre, l'autor anteriorment citat, Kent A. Robertson, fa un salt endavant i caracteritza els centres de les ciutats petites a partir de vuit ítems (2001: 9):

- 1 *are more human scale, less busy, more walkable*
- 2 *do not exhibit the problem of big cities – congestion, crime, etc.*
- 3 *aren't dominated by corporate presence*
- 4 *lack large-scale flagship or signature projects*

- 5 *have retailing distinguished by independents*
- 6 *aren't subdivided into monofunctional districts*
- 7 *are closely linked to nearby residential neighbourhoods*
- 8 *process higher numbers of intact historic buildings*

Tot i que molt menys elaborat, la importància del centre simbòlic de les ciutats petites també es detecta a la resta d'escala geogràfica. Així, un centre simbòlic "regenerat" és el reflex de tota una regió i no tan sols d'una ciutat. En aquest sentit és important el manteniment d'un sentit del lloc fort que va clarament vinculat amb el dinamisme del centre (Robertson 1999).

L'any 2006 David Bell i Mark Jayne publiquen *Small Cities. Urban experience beyond the metropolis* (2006b). En aquest llibre destaca l'aportació conceptual que realitzen els dos editors del llibre tot presentant el que ells anomenen com "cultura de la petitesa" (Bell, Jayne 2006a). Segons ells "*smallness is in the urban habits; it's about ways of acting, self-image, the sedimented structures of feeling, sense of place and aspiration. You are only as small as you think you are or as other cities make you feel*" (2006: 5). Aquesta "cultura de la petitesa" que correspon a un estat de la ment permet superar els criteris de conceptualització de les ciutats basats en la influència, la mida poblacional, la densitat o el creixement urbà.

Es pregunten per si el procés de "regeneració" dels centres s'ha dut a terme a partir del discurs des de les grans ciutats des d'on es remarca el retard de les ciutats o el poc desenvolupament és fruit de l'escala local. En aquest sentit David Bell i Mark Jayne (2006:8) en referència a la "regeneració" dels centres parlen del buidatge de la metròpoli dels EUA a partir de persones que busquen l'estil de vida de la ciutat petita, l'estil de vida de la petitesa. Avisen que aquest procés pot comportar un monocultiu cultural articulat en base als consumidors cosmopolites de la metròpoli. A la vegada, la "regeneració dels centres" a partir de models inspirats en les grans ciutats pot ser problemàtic si hi ha condicions de localisme elevades.

Altres autors avisen sobre l'amenaça de repetir els models de regeneració a les petites ciutats (Burayidi i Robertson 2006:10). Segons aquests autors australians aquest procés pot conduir a un monocultiu cultural que troba en els consumidors cosmopolites

els màxims responsables. Acudeixen a aquests centres atrets per les condicions del localisme i de la petitesa i no pas tan per les pròpies estratègies de regeneració sorgides de lo local.

Els mateixos autors remarquen la importància dels moviments de base en el suport de les polítiques locals: “*without the local community on their side, local politicians are unable (indeed unwilling) to press for change*” (Bell, Jayne 2006a: 10). En aquets sentit “*downtown revitalization must be a community effort –local apathy and entrenched historic identities can be an insurmountable obstacle. Notice the repetition of the key word “local” here: the small city works at the level of local.* Els autors segueixen i diuen: “*Smallness is about reach and scope, but this means it can also be about smallness of ambition and vision*” (2006: 10).

Davant la manca d’estratègies de “regeneració” de les ciutats petites d’escala local, alguns investigadors treballen la importància de les agendes creatives (Lewis, Donald 2010, Waitt, Gibson 2009) tot desenvolupant les aportacions de Richard Florida (2002, 2005a). Dins d’aquestes agendes creatives tornen a remarcar els problemes que comporta el conservadorisme i el tradicionalisme, clarament vinculats amb la “cultura de la petitesa” que condueixen als ciutadans a ser reticents del cosmopolitisme (Bratton, Garrett-Petts 2005).

A partir del canvi de segle, el concepte “regeneració del centre” es deixa de banda i la preocupació recau en el procés de gentrificació. L’estudi empíric de Gary Bridge (2003) sobre el que ell anomena gentrificació provincial a l’àrea de Bristol es pot considerar el primer que tracta aquest procés fora d’àrees metropolitanes. Gairebé coetàniament, la preocupació per la gentrificació en ciutats petites ve de la mà de Paul Dutton quan tracta la influència de Londres en la difusió de la gentrificació (Dutton 2003) o si el procés pot ser producte de la pròpia escala local de la ciutat petita (Dutton 2005). S’ha de tenir en compte l’estudi de Loretta Lees titulat *Gentrifying down the urban hierarchy. the “cascade effect” in Portland, Maine* (2006). Pretén sistematitzar la difusió de la gentrificació al llarg de tota la jerarquia urbana. En aquest capítol l’autora estableix tres mecanismes que permeten parlar de “l’efecte cascada” o difusió al llarg de la jerarquia urbana. El primer fa referència a la difusió de les oportunitats econòmiques més enllà de els grans ciutats, el segon, a la difusió dels estils de vida que valoren el

centre de la ciutat en detriment de la perifèria i el tercer que comporta la reproducció de les polítiques de regeneració.

Poques aportacions directes sobre el concepte de ciutat mitjana aporta l'estudi de Loretta Lees (2006). Malgrat això a partir dels pressupòsits metodològics de la gentrificació si que s'entreu quin concepte de ciutat petita maneja. L'autora entén que les ciutats petites han de ser metropolitanes ja que parla d'una integració dels mercats immobiliaris. Aquesta integració és la que permet el desenvolupament de la gentrificació en aquestes ciutats per motius econòmics.

Personalment s'està d'acord que el centre simbòlic de la ciutat juga un paper molt important a les ciutats petites i mitjanes, per això, per entendre-les, el seu estudi és transcendental. Els temps dels processos del centre és un camí importat per avançar. En aquest cas, el retard que alguns autors anomenen és clau per entendre aquest tipus de ciutats. Malgrat això es vol anar més enllà de les simples implicacions en el manteniment físic de les edificacions que comporta. Interessen els temps dels valors dels individus que permeten la conservació del centre. Perquè el centre de ciutats com Barcelona s'ha centricat i el de moltes capitals comarcals encara presenta processos de filtratge social teoritzats a inicis del segle XX i processos de descentralització econòmica explicats per la dècada dels 70-80 d'aquell segle? A la vegada perquè hi ha hagut centres que no han experimentat cap d'aquests dos processos ara citats?

A part de la importància dels processos del centre clarament relacionats amb les geografies postmodernes el paper que juguen les ciutats petites i mitjanes en l'economia flexible és important. L'estudi d'aquest d'aquests papers és clau per a la comprensió dels creixents processos de metropolinització que en definitiva han de permetre conceptualitzar aquest tipus de ciutats.

1.2.4- El temps

En aquesta recerca el concepte de temps va d'acord amb el de la irreversibilitat. Ilya Prigogine, Premi Nobel de Química al 1977, escriví sobre el temps. Ell defensa la idea d'un temps irreversible tot plantejant conceptes com els d'estructura dissipativa i afirma que s'ha acabat el punt de vista atemporal de la física clàssica que refusava la "irreversibilitat" com a il·lusió, i que segons ell, no permetia la investigació científica. Afirmar que el món es troba enmig d'una complexitat creixent que ha deixat endarrere

les certeses (Prigogine, Jacomet 1997). Es deixa enrere el tipus d'investigacions que es mostraven divorciades del temps:

“Se puede plantear el problema de un modo más general. Hace aproximadamente 2.500 años, Aristóteles había analizado ya el problema del tiempo (Física, Δ 11, 219b 1-2): había advertido que el tiempo era la medida del movimiento del antes y del después. Y es esto lo que todavía hacemos hoy: medimos el tiempo con relojes que tienen un movimiento periódico. Pero, ¿qué es lo que señala el antes y el después? Aristóteles no contestó a esta cuestión. Se preguntaba si no sería el alma la que contase, si no seríamos nosotros los que daríamos la perspectiva del antes y el después, y si de alguna manera no seríamos nosotros mismos los responsables de la existencia de la irreversibilidad en el mundo, como piensan todavía muchos físicos. Pero los desarrollos del estudio de los fenómenos irreversibles nos dan ahora una perspectiva radicalmente distinta. Comprobamos que los fenómenos irreversibles conducen a nuevas estructuras y, desde el momento en que aparecen nuevas estructuras como consecuencia de la irreversibilidad, ya no nos está permitido creer que somos los responsables de la aparición de la perspectiva del antes y del después. Ahora tenemos una visión del tiempo distinta: ya no podemos pensar, como Einstein, que el tiempo irreversible es una ilusión” (Prigogine 1998 [1984]: 84).

Aquesta concepció del temps redueix la distinció entre ciències pures, amb la seva pretensió de certesa, i ciències humanes, amb els seus límits a la previsibilitat. Aquesta concepció no comporta, com va passar en altres moments els intents d'unificació d'unes i altres, a partir de la concepció de les Humanitats com a mecàniques, sinó que comporta una concepció de la naturalesa com activa i creativa. A la vegada, aquesta formulació de la Ciència va més enllà del punt de vista eurocèntric i comporta un missatge més universal i més assequible a altres cultures. La concepció de temps irreversible supera el punt de vista determinista i es situa en un punt que reconeix el paper central de la probabilitat, comportant d'aquesta manera el paper de la irreversibilitat, una idea molt més imaginativa i optimista.

Es ve d'una època en que el temps era entès com un cicle a l'estil dels sistemes naturals, com el dia i la nit, com les mareas, com la vida i la mort. Aquesta concepció

cíclica del temps es va articular al segle XIX amb científics importants com Darwin, Marx i Freud, tots ells, fills de la Il·lustració. Karl Marx ja parlava de cicles quan afirmava que per arribar al socialisme s'havia de passar pel capitalisme. Mentre que els estudiosos a la llum de la economia neoclàssica sotmeten els canvis que experimentava el planeta als cicles de Kondratiev. Era el període de les certeses. Paral·lela amb la Il·lustració, la Modernitat ja no tenia cap respecte pel sentit de continuïtat històrica, si la història tenia algun sentit, aquest sentit havia de ser descobert i definit dins l'espiral del canvi (Harvey 1990). Amb la postmodernitat aquesta idea del temps ha canviat.

En geografia la concepció del temps irreversible s'incorpora molt puntualment. L'anàlisi de models i la geografia marxista conceben el temps d'una altra manera. Els models inspirats a partir d'entendre a la ciutat com un lloc central en un sistema de ciutats, o com un sistema ecològic complex, o com tots els models sorgits a l'estil dels que es dissenyaren durant la revolució quantitativa neguen l'existència del temps. Tots aquests models sintetitzen la realitat, s'escapen de l'estudi de la complexitat i del denominat com equilibri del caos que defensava Prigogine.

És justament la crisi dels models en geografia la que fa sorgir el pensament de Milton Santos (1978):

“Os maiores equívocos sugeridos pela aplicação da modelística na geografia vem das práticas mecânicas -que o uso e o abuso da geografia quantitativa vieram agravar- pelas quais transforma-se um conceito em uma categoria metafísica, pára-se a história para poder adotar um esquema congelado” (Santos 2002 [1978], 89).

La geografia crítica desenvolupada pel geògraf brasiler incorpora aquesta concepció del temps irreversible en el moment en que apareix el fenomen tècnic com a totalitat i s'entén l'espai com una acumulació de temps desiguals. Ell en el medi tècnic científic-informacional entén el món com un univers de possibilitats, el lloc és el que ofereix les oportunitats i fruit de la dialèctica global-local, les probabilitats de que un esdeveniment, productor del temps, es doni; des d'aquest punt de vista creu que l'espai és quadrimensional.

Aquesta concepció del temps quadra amb el tipus de geografia enfocada cap al futur que cultiva Milton Santos. És a partir d'aquesta concepció que podem entendre

l'interès pels escenaris futurs producte d'un concepte d'espai geogràfic en continu procés de canvi, tal com un calidoscopi.

Amb les geografies postmodernes quan lo efímer, la fragmentació i el canvi caòtic adquireix el màxim sentit (Harvey 1990), la concepció cíclica del temps també és desmantellada. Amb les geografies postmodernes es focalitza l'interès en el present, que passa a ser entès com instantani quan de fet, el present des de la concepció de la irreversibilitat s'allarga molt més. Qualsevol esdeveniment del present ja conté el futur.

1.3- Hipòtesis de treball metodologia i fonts

En aquest apartat del primer capítol es presenten les hipòtesis de treball que la recerca ha de respondre, la metodologia que s'ha seguit per tal de donar la resposta i les fonts que han estat usades en tot el procés d'elaboració de la recerca.

1.3.1- Hipòtesis de treball

La hipòtesi principal que estructura aquesta recerca parteix de la idea que per a la conceptualització de la ciutat mitjana i petita es fa necessari l'estudi dels processos generals, tan els estrictament econòmics com els culturals.

En primer lloc es parteix de la hipòtesi que el sistema urbà català en general, i les ciutats mitjanes en particular, són producte del solapament de diverses lògiques d'integració urbana. Aquestes lògiques, tot i anar relacionades amb uns temps, mantenen certs graus de vigència als llocs, un fet que determina part de la complexitat de l'espai urbà. Aquest fet és el que comporta poder parlar de densitat (Wirth 1938).

Una hipòtesi és que una ciutat no pot estar incorporada dins una metròpoli per tal de ser considerada petita o mitjana (Jacobs 1969; Santos 1996). També es parteix de la hipòtesi que el Govern català manté una política del sòl relacionada amb l'impuls de la metropolització, i no pas de descentralització de la metròpoli, que comporti un desenvolupament propi de les ciutats petites i mitjanes a Catalunya.

Una tercera hipòtesi és que les noves funcions relacionades amb el consum que exerceixen els establiments comercials així com, sobretot, l'existència d'una seu universitària pròpia, expliquen una part important del què és una ciutat actualment. Aquest fet és observable en especial al centre simbòlic de les ciutats, la imatge del qual s'eleva com la totalitat de la ciutat (Zukin 1994). En base a aquestes premisses teòriques s'estableix que una realitat urbana per a ser considerada ciutat petita o mitjana ha de disposar d'un centre simbòlic amb una funció dinàmica comercial i disposar d'una seu universitària pròpia.

Un quart grup d'hipòtesis parteixen de les afirmacions que realitzà Joan Vilagrassa en referència a la progressiva similitud dels processos urbans de les ciutats petites i mitjanes amb els de les grans. En base a aquesta afirmació s'estableix la hipòtesi d'un retard temporal en l'eclosió del concepte de centre a l'estil de l'Escola

sociològica de Chicago (Burgess, 1925) a partir d'un procés de perifertzació urbana posterior a les capitals comarcals que a les grans urbs, com Barcelona.

Una cinquena hipòtesi sorgeix de la similitud dels processos urbans que es donen a les capitals comarcals amb els de les grans urbs. En base a aquest fet s'han analitzat algunes de les transformacions que han experimentat els centres tradicionals d'aquestes ciutats des del període tradicional fins la postmodernitat. Es parteix de la hipòtesi d'un retard en el desenvolupament de les línies discursives pròpies de la valoració patrimonial postmoderna. Es considera que existeixen variables pròpies de les ciutats petites i mitjanes que expliquen el valor simbòlic del centre tradicional d'aquestes ciutats que poden influir directament en el desenvolupament de processos postmoderns com els de la centricació (Carreras 2010).³¹

Finalment, un sisè grup d'hipòtesis parteix de la negació del caràcter urbà d'aquestes ciutats a partir de la imatge que transmeten des de la literatura. Més endavant, referent a la política urbana es parteix de la idea que les capitals comarcals venen una imatge principalment de ruralitat i tradicionalisme, poc moderna i poc cosmopolita tal com ven Barcelona sobretot a partir de l'anàlisi de la venda d'imatges turístiques. En segon lloc, es creu que la Llei de Barris és una política urbana inspirada amb el context de les grans ciutats i que per aquest motiu, algunes qüestions encara no han assolit els seus objectius.

1.3.2- La metodologia i les fonts d'informació

Per tal d'aproximar-se a la resposta de les hipòtesis, la metodologia emprada ha estat la hipotètica-deductiva basada en una anàlisi multiescalar (Lacoste 1967) de geometries desiguals.

El mètode s'ha basat en tres etapes ben diferenciades: el treball de camp, l'anàlisi bibliogràfic i la cartografia. En el treball de camp s'ha utilitzat sobretot la deriva urbana o l'exploració (García Ballesteros, Bailly 1998). Aquest mètode s'ha dut a terme a diverses ciutats de Catalunya així com en ciutats estrangeres, com Sarajevo, Alexandria o Sao Paulo. La tasca s'ha dut a terme sobretot al centre simbòlic però

³¹ S'ha optat per la utilització del concepte de centricació, conceptualitzat per primera vegada pel Dr. Carles Carreras l'any 2009, en comptes del de gentrificació ja que aquest últim ha perdut la seva operativitat.

també a la resta de sectors de la ciutat. El treball de camp en geografia comercial ha estat el més laboriós de tots, motiu pel qual s'ha dedicat un epígraf específic per a ell.

En algunes ocasions, com en el cas de Valls, s'han aplicat tècniques d'observació participant. Per una banda la meua família viu al centre simbòlic i per l'altra forma part del primer grup de joves que ha apostat pel retorn al centre de la ciutat. Des d'aquest espai s'han dissenyant estratègies que van encaminades cap al desenvolupament d'un procés de centrificació. La meua integració en aquest el grup de joves es remunta a l'any 2000 quan s'impulsa l'Associació de Joves del Barri Antic de Valls. La integració en el grup de joves que ha intentat la centrificació del centre ha perdurat fins l'actualitat sent impulsor, conjuntament amb altres persones, d'estratègies encaminades a la conservació del patrimoni urbà de la ciutat. L'any 2006 vam crear una pàgina web dedicada al patrimoni urbà de Valls (<http://blocs.tinet.cat/blog/patrimoni-de-valls>) i un concurs de fotografia que a l'any 2010 ja ha arribat a la cinquena edició.

Les entrevistes semiestructurades amb informadors privilegiats han estat emprades en diverses ocasions. Destacar la trobada mantinguda amb el que ha estat secretari per a la Planificació Territorial del Departament de Política Territorial i Obres Públiques (2003-2010), Oriol Nel·lo, el maig de l'any 2006. També s'han mantingut trobades amb responsables d'escales més grans, havent-se de destacar les entrevistes mantingudes amb Miquel Aguilà, alcalde de l'ajuntament de Balaguer, el Sr. Francesc Frago, cap de Servei Territorial de Carreteres de Tarragona, el Sr. Xavier Rollan, arquitecte i membre de l'Associació d'Amics dels Castells de Tortosa, el Sr. Sebastià Jornet, arquitecte membre de l'equip redactor del Pla Integral del Casc Antic de Tortosa, el Sr. Ferran Navarro Acebes director del Pla de Millora Urbana del Nucli Antic de Valls, el Sr. Josep Collell tècnic d'urbanisme de l'ajuntament de Vic.

La informació bibliogràfica emprada es pot classificar en sis grups: documents científics i acadèmics, documents i fonts d'informació d'organismes públics, documentació i fonts d'informació generades per entitats privades, monografies i publicacions vinculades a la història local, novel·les i llibres de taula, notícies i articles periodístics.

La bibliografia científica i acadèmica s'ha compost per llibres i articles procedents de diverses disciplines, sent de destacada rellevància la geografia, però també la sociologia, l'antropologia, l'economia i l'arquitectura. La procedència

geogràfica és nacional com internacional. De l'estranger s'ha de destacar la procedència brasilera i anglosaxona, i en menor mesura francesa. La bibliografia científica estrangera ha servit sobretot per a l'elaboració del marc teòric i conceptual del treball mentre que la nacional també ha permès elaborar part del treball empíric.

S'ha de destacar actualment la reduïda producció científica de la geografia catalana que reflexioni sobre el territori de Catalunya. La ciutat de Barcelona ha augmentat impassiblement el seu pes en els treballs científics, un fet que és sincrònic amb l'augment del pes polític, econòmic i social de les grans ciutats en la societat contemporània. La capital catalana ha sigut el lloc que ha capitalitzat la producció científica al voltant de les geografies postmodernes. També hi ha hagut un canvi d'escala, difonent-se els textos acadèmics que treballen l'escala global des de perspectives eminentment teòriques. Aquestes característiques de la geografia catalana marquen una diferència important amb la dècada dels 80 quan les reflexions sobre el territori de Catalunya i la seva organització políticoadministrativa eren les majoritàries, el pes de Barcelona no era tant important i l'escala global menystinguda.

Els documents i fonts d'informació d'organismes públics han anat vinculats principalment amb la planificació sectorial i territorial, tan pel que fa a les fases de diagnosi, prognosi, com de proposta. Aquests plans a la vegada es poden organitzar a partir de diverses escales geogràfiques. Des de l'escala catalana s'ha de destacar la planificació sectorial del comerç a partir del Pla Territorial Sectorial dels Equipaments Comercials (PTSEC) o els Plans Especials d'Àrees Residencials Estratègiques, popularment conegudes com ARE. Des de l'escala regional s'han treballat els diversos plans territorials parcials dels diversos àmbits geogràfics de Catalunya. Des de l'escala local han estat utilitzats els Plans Generals d'Ordenació Urbana Municipal (POUM) en les diverses etapes (precedents, memòria, plans especials i propostes), així com la planificació intraurbana com els Plans de Millora Urbana (PMU), els Plans Parciais (PP) i els ja desapareguts Plans Especials de Reforma Interior (PERI).

Malgrat haver considerat totes aquestes figures vinculades al planejament, l'anàlisi i síntesi al voltant de la *Llei de millora de barris, àrees urbanes i viles que requereixen una atenció especial* (2004) ha ocupat un paper destacat en aquest treball. Els Plans de Millora Urbana que en ocasió de l'aprovació d'aquesta llei s'han redactat des de l'any 2004 fins l'actualitat han estat preuada font d'informació. Per tal de poder

accedir als diversos plans s'ha acudit a la "Oficina de barris" del Departament de Política Territorial i Obres Públiques així com a la regidoria d'urbanisme dels ajuntaments de Balaguer, Tortosa i Valls durant els anys 2006, 2007, 2008 i 2009.

S'han investigat a la vegada les maneres com actuen alguns organismes públics a partir de les fonts d'informació que ells mateixos subministren. Aquest ha estat el cas de l'Institut Català del Sòl (INCASOL) i les fonts d'informació que ofereix sobre els terrenys comprats i venuts per a activitats econòmiques durant els últims quatre anys. Els informes elaborats per Centrals d'Infraestructures per a la Mobilitat i les Activitats Logístiques (CIMALSA), empresa pública de la Generalitat de Catalunya, han estat una font d'informació també important.

El registre del patrimoni arquitectònic i el "Catàleg del patrimoni festiu de Catalunya", tots dos del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, han estat dues altres fonts d'informació d'organismes públics emprades. També s'han utilitzat les xifres que ofereix l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT).

Els informes encarregats per organismes públics com les Cambres de Comerç i Indústria també han estat profitosos. En aquest cas sobretot han estat informes que han realitzat diagnòstics territorials en escales diverses, preponderantment comarcals i municipals.

L'oferta d'informació estadística i cartogràfica que s'ofereix des dels portals electrònics dels ajuntaments és molt diferent depenent del que es tracti. Malgrat això la informació, a grans trets, es pot considerar que és molt minsa i desigual si es compara amb la que subministren els portals de les grans ciutats, com per exemple Barcelona. En algunes ocasions s'han realitzat instàncies per tal d'accedir a la informació. Malgrat la insistència, ha estat freqüent una desatenció total a la petició.

La documentació i les fonts d'informació generades per entitats privades han estat útils per a l'anàlisi del mercat. Entre aquests documents cal destacar en primer lloc els informes vinculats al *Real estate* sobre el mercat de l'habitatge i les naus logístiques. Les empreses consultades han estat les consultores *Atisreal* i *Jones lang LaSalle*, totes dues nordamericanes. Dins aquest grup, la informació subministrada per empreses de construcció, com *Coperfil*, ha estat també útil. Pel que fa a dades, el registre d'empreses

España 30000 de *Fomento de la Producción* ha permès conèixer la realitat empresarial de les ciutats per a l'any 2008.

Les monografies i les publicacions vinculades a la història local, disperses i desiguals, han estat fonts d'informació que han permès la profundització en el rigor històric i la comprensió de les ciutats des de l'escala local de treball. En moltes ocasions l'accés a aquest tipus d'articles ha estat difícil al no disposar d'edició electrònica consultable des d'internet. En referència als llibres, freqüentment no es troben a les biblioteques universitàries especialitzades, i tan sols es poden consultar a la biblioteca de Catalunya o a les biblioteques locals.

Per tal de realitzar l'anàlisi de la imatge literària s'han consultat diverses novel·les i llibres de taula. Alguns llibres amb caràcter de recull han permès treballar directament l'escala catalana mentre bona part de les novel·les han servit per a comprendre una ciutat en concret.

Les notícies i els articles periodístics han estat una altra font d'informació utilitzada. Aquests sobretot procedeixen de la premsa nacional, però sobretot regional i local. Els diaris consultats han estat: *El Periódico*, *La Vanguardia* i *L'Avui*. Des de l'escala regional els diaris treballats majoritàriament han estat *El Punt* (edició de les Comarques Gironines i del Camp de Tarragona-Terres de l'Ebre), *Regió 7*, *El 9 Nou*, *Diari de Tarragona* i *La Mañana*.

La tercera tècnica ha estat la realització de cartografia a diverses escales. Aquesta s'ha realitzat un cop s'ha disposat de la informació procedent del treball de camp i de l'anàlisi bibliogràfic. El mapa ha esdevingut la síntesi de la informació aixecada amb aquests dos mètodes. És així que la cartografia, a part de ser utilitzada com a font d'informació en si mateixa, també ha esdevingut resultat de la investigació, motiu pel qual bona part dels capítols d'aquest treball acaben amb unes conclusions que es presenten a partir d'un mapa.

1.3.3- El cas de la geografia comercial

En referència als aspectes metodològics en geografia comercial s'ha de remarcar que destaquen per ser una especialitat en geografia on abunda la utilització de les tècniques quantitatives. A l'Estat espanyol bona part dels estudis en relació al comerç s'han realitzat utilitzant els registres de l'Impost sobre Activitats Econòmiques (IAE),

l'única font quantitativa segura que existia fins la seva desaparició l'any 2003 per intentar comprendre la realitat comercial en aquells moments.³² Amb la seva desaparició els estudis comercials quedaren orfes d'una de les fonts d'informació disponibles, que, tot i no molt rigoroses, sí que exhaustives. Tanmateix, la naturalesa quantitativa de la informació que subministra sobre el comerç al detall no s'aproximava gaire a la realitat. Avui en dia l'activitat comercial va molt més enllà d'un simple sector econòmic. Les dinàmiques relacionades amb el consum expliquen una part important de la realitat de les ciutats.

A partir d'aquest context, s'ha cregut oportú utilitzar mètodes d'anàlisi qualitativa, al ser més adients per generar el tipus d'informació que es busca: el vincle entre activitat comercial i ciutat³³. De bon principi es va recorre a les guies temàtiques (com per exemples les guies de bars nocturns), les pàgines grogues, el QDQ o els reculls de les pròpies associacions de comerciants. Aquestes fons d'informació però presentaven mancances importants. Donada la naturalesa propagandística de moltes d'aquestes guies, la relació dels establiments que hi apareixen inscrits era poc exhaustiva i rigorosa. Freqüentment tan sols hi figuren aquells establiments que paguen una quota.

Definitivament s'ha optat pel treball de camp. És a dir, generar informació a partir de la observació directa i detallada dels llocs i dels comportaments de les persones en els mateixos espais per tal d'intentar descobrir l'estructura, els significats i els contextos dels fets que allà es reproduïxen (García Ballesteros 1999:20). La tècnica

³² A nivell territorial l'estudi de les àrees comercials també s'ha fet tradicionalment a partir de tècniques quantitatives. L'estudi de les àrees comercials de *la Caixa* venen delimitades a partir dels models gravimètrics de Rally i Huff determinant àrees comercials i subàrees comercials. Dins de cada àrea comercial existeixen les pròpies subàrees comercials. Entre les ciutats investigades, Vic és la única que gaudeix del rang d'àrea comercial, la resta de ciutats són capçaleres de subàrees comercials: Tortosa i Valls pertanyen a l'àrea comercial de Tarragona, Vilafranca del Penedès pertany a l'àrea comercial de Barcelona i Balaguer a la de Lleida. L'anàlisi de l'evolució demogràfica de les diverses àrees comercials indica com Vilafranca del Penedès i Vic són les dues úniques regionalitzacions comercials que augmenten de manera important el volum demogràfic. A l'altra banda, les ciutats de Balaguer, Tortosa i Valls, ciutats on les respectives àrees comercials augmenten el seu volum demogràfic però d'una forma molt minsa.

³³ Des de la dècada dels setanta és creixent l'acceptació en geografia de que no és possible captar la realitat en tota la seva riquesa i profunditat recorrent tan sols a metodologies i tècniques neopositivistes. És a partir d'aquest canvi que es produeix un rencontre ampli i heterogeni amb les tècniques que genèricament s'anomenen qualitatives (García Ballesteros, 1998).

d'investigació utilitzada en la elaboració del treball de camp ha estat la deriva o exploració urbana. El mètode seguit enllaça amb les actuals tendències utilitzades en geografia comercial a nivell internacional. Aquest fet el va deixar clar Lida Viganoni³⁴ en la seva intervenció al congrés *Gli spazi del commercio nei processi di trasformazione urbana* celebrat a Catània l'octubre del 2007, quan va afirmar que per diverses qüestions (moltes de les quals es veuran tot seguit) el comerç i el consum a les ciutats i de les ciutats posa en valor el treball de camp en geografia humana.

El treball de camp per entendre l'activitat comercial i la ciutat en ella mateixa es fa encara més necessari en el si de la ciutat postmoderna. Més que els establiments comercials sinó la compra i el consum esdevenen variables claus per entendre el funcionament de les ciutats del nou mil·lenni que són tan materials, percebudes com imaginades però totes elles reals (Salgueiro 2006). La percepció (visual i olfactiva) com la imaginació (construccions simbòliques, dualitats urbano-rurals, del passat i del futur, etcètera) han augmentat el pes a la hora d'explicar a les ciutats. La ciutat acaba sent produïda i consumida des de múltiples experiències quotidianes (Carreras i Verdager 2005, Salgueiro, Cachinho 2009, Lefebvre 1968, Soja 1989, Urry 1995).

El treball de camp genera un elevat volum d'informació qualitativa i quantitativa, aquesta informació pot ser referida al paisatge o a l'espai. Interessa menys la informació subministrada pel paisatge, entès aquest com a temps mort i aproximable des d'una perspectiva fraccionada, aquest no ens permet comprendre la realitat (Santos 1996). La informació subministrada per l'espai, que seria l'equivalent al context, és la que permet superar el risc d'una interpretació empiricista de la realitat, afrontant l'estudi de les relacions sòcioespacials a partir d'un enfocament totalitzant i englobant de totes les realitats aparents, i no aparents, i de tots els efectes visibles o no i de les seves causes no sempre fàcilment identificables (Santos 1995). És des d'aquesta perspectiva holística de la realitat la que ajuda a entendre a les capitals comarcals des de diversos vessants d'observació per aquest capítol específic el teixit comercial del centres històrics de les ciutats investigades.

En tots els casos, el treball de camp sempre fou realitzat durant els horaris d'obertura dels establiments comercials. La realització d'aquesta tasca fora dels horaris

³⁴ Rectora i catedràtica de geografia de la L'Orionale de Nàpols especialista en ciutats del Mezzogiorno.

comercials no permet accedir a la informació que subministren els fluxos de consumidors a les botigues del carrer. A la vegada, també esdevé impossible l'aproximació al coneixement del local, és a dir, aproximar-se a l'establiment comercial des del punt de vista del paisatge. En un entorn de creixent inseguretat, els establiments comercials de carrer han realitzat adaptacions a les noves condicions, sent moltes les tanques i persianes que impossibiliten observar l'interior del local i fins i tot saber què s'hi comercialitza. Anteriorment els establiments encara no disposaven de tanques exteriors, passejar pels carrers comercials era un plaer fins i tot quan les botigues romanien tancades, sent una activitat significativa de la vida quotidiana dels diumenges. És a dir, tot i que les botigues estiguessin tancades, el fetixisme de la mercaderia darrere l'aparador atreia a passejants.³⁵

La informació subministrada a partir del treball de camp en geografia comercial

La informació recollida en el treball de camp a partir de la observació fluctuant mostra diferents característiques, amb diferents càrregues simbòliques, emotives i estètiques. La informació subministrada sorgeix tan dels objectes com de les accions presents als barris antics investigats (Santos 1996). En referència als establiments comercials:

Les dimensions dels locals comercials. Aquest aspecte pot ajudar a comprendre la tipologia d'establiments comercials que hi ha, els petits establiments van associats a quioscos, merceries, negocis ètnics, etc. Mentre que els establiments de grans dimensions sovint són de mobiliari i decoració, marques de roba conegudes, concessionaris de cotxes, botigues emblemàtiques, etc.

Els materials utilitzats als aparadors. La fusta és un material que ha anat desapareixent progressivament, així que la seva presència porta associada una antiguitat de l'establiment. A vegades la fusta ha estat mantinguda amb vocació historicista i, tot i que l'establiment tingui aparença tradicional, en el fons l'acció és pròpia d'establiments *gentrificats* (Moreno 2009). El vidre és el material que s'utilitza més als establiments que s'obren actualment, així que la seva presència denota *modernitat*. El vidre s'observa sobretot en aquells establiments en règim de *franchising* d'aquelles marques conegudes.

³⁵ A les ciutats més dinàmiques anar a passejar pels carrers comercials quan les botigues del centre romanen tancades encara es deixa veure, un fet que es va poder observar els dies de Nadal als carrers de Vilafranca del Penedès.

L'estat de conservació física de l'establiment està en relació als processos d'inversió o desinversió que afecten al centre de la ciutat i la seva anàlisi serveix per investigar el valor simbòlic del centre. En aquest sentit la poca inversió als establiments comercials pot servir per l'estudi de la *ren-gap*. Les expectatives de negoci motiven reformes o rehabilitacions. En el moment que tanca definitivament l'establiment és quan es produeix la màxima desinversió. Com més temps l'establiment porta tancat major és la degradació. En alguns casos els establiments mostren evidències de degradació física del local tot formant part de la seva pàtina.

Els noms de les botigues. L'estudi al voltant dels noms de les botigues pot ajudar a comprendre el vincle de l'establiment amb el lloc. La presència de reclams regionals al nom de l'establiment van clarament vinculat amb el lloc, i sovint van associats a una marca per distingir-se (La Cantina de Tortosa, AUSA, etc.). Quan l'establiment té com a nom algun referent familiar significa probablement que es tracta d'un establiment tradicional com per exemple: Ca Domènec, Ca Viola, etc. La utilització d'aquests noms familiars als establiments denota simbolisme i familiaritat de la botiga. Avui en dia quan ha perdut pes en 'estructuració social, la utilització de l'article "Ca o Cal" s'empra en establiments de nova fundació per denotar certa pàtina, un tracte familiar i un fort vincle amb el lloc.

L'edat dels establiments. El moment de fundació de les botigues ajuda a comprendre el lloc. La presència de plaques identificadores a l'exterior dels establiments recordant l'any de fundació, significa que s'està davant un establiment comercial històric. Sovint però, molts establiments són històrics i no mostren aquesta placa, els motius es troben en l'estudi de l'espai geogràfic. Als centres simbòlics on aquestes plaques comercials freqüenten són aquells on l'establiment ha adquirit simbolisme i pàtina. Hi ha centres on el nombre de plaques d'aquest estil és molt reduït tot i ser nombrosos els establiments comercials històrics, aquest fet és subjectiu, al mostrar aquest lloc unes condicions poc propícies per a l'eclosió d'aquest valor.

L'observació de l'urbanisme del carrer també ajuda a comprendre el teixit comercial i el seu significat:

En els diversos contextos culturals, els carrers comercials presenten diversos aspectes. A les ciutats brasileres l'espai públic destinat al passeig de les persones és reduït, tanmateix a les ciutats europees aquests acostumen a ser per a vianants.

Prengui's d'exemple el barceloní Portal de l'Àngel, el segon eix comercial on el preu del metre quadrat és més car de tot l'Estat espanyol. L'existència aquest tipus de carrers també s'observa a les capitals comarcals, com el carrer Cardona de Vic,³⁶ el carrer de la Cort de Valls, el carrer Monterols de Reus o el carrer dels Ferrers de Vilafranca del Penedès. La peatonalització cerca afavorir el passeig de les persones i l'activitat comercial i conseqüentment la centralitat del lloc a partir d'atraure fluxos de persones a peu que vulguin acudir al carrer per anar de compres (sigui comprar com passejar).

La peatonalització entra en conflicte amb altres funcions urbanes que exerceix el centre, mentre la impossibilitat de poder accedir-hi amb cotxe afavoreix el anar de compres, la funció residencial es veu perjudicada produint-se la pèrdua d'heterogeneïtat que ha caracteritzat tradicionalment al centre (Bernal 1997).

La llegenda comercial i el problema conceptual

El moment del treball de camp que requereix la màxima homogeneïtzació i simplificació de la informació es produeix quan es realitza la llegenda del mapa comercial, procés que no deixa de ser una classificació. En aquest procés, els diferents establiments comercials s'han d'incorporar dins les diferents categories.

S'ha cregut oportú utilitzar una classificació de les activitats comercials que ja hagués estat emprada per altres productes cartogràfics d'aquest estil. Específicament, s'ha escollit com a punt de partida la llegenda comercial utilitzada a l'Atlas Comercial de Barcelona (Carreras, 2003) i organitzada en 14 categories. Aquesta classificació parteix d'una categorització tradicional de les activitats comercials a partir de la tipologia de la oferta dels seus establiments: confecció i moda, cafeteria, restauració i hosteleria, farmàcies, marroquineria i calçat, agències de viatges i oci, drogueria i perfumeria i cosmètica, vídeo club i fotografia, perruqueria i estètica, joieria i rellotgeria i bijuteria, agències bancàries i caixes d'estalvi, mobiliari i decoració, alimentació, papereria i altres.³⁷

³⁶ Tot i així, hi ha carrers amb trànsit rodat que són importants eixos comercials, com per exemple la carretera de Sans.

³⁷ Existeixen altres classificacions de l'activitat comercial com la que apareix als "Programes d'Orientació dels Equipaments Comercials" que ha promogut la Generalitat de Catalunya durant els últims deu anys en diversos municipis. S'especifiquen un total de nou categories: quotidià alimentari, quotidià no alimentari, equipament per la llar, equipament per a la persona, automoció i carburants, oci i cultura, comerç mixt i altres.

A aquesta llegenda s'hi han incorporat noves tipologies i se n'han eliminat d'altres. Aquest fet el motiva la representativitat d'algunes d'aquestes botigues per aproximar-se al què és una ciutat mitjana i petita, tan pel que fa al contingut social com pel que respecta a la capacitat explicativa d'alguns d'aquest establiments. Les noves categories incorporades han estat les següents: establiments comercials ètnics, sales d'art, bars nocturns, estudis professionals, així com també locals comercials tancats. També s'han creat dues categories que, tot i no ser pròpiament comercials, s'ha cregut oportú individualitzar-les donada la seva importància en l'espai del centre de la ciutat: associacions culturals i equipaments públics.

Aquestes noves categories incorporades a la llegenda no han estat utilitzades per la totalitat dels centres de les ciutats investigades: així la categoria bars de copes ha estat utilitzada per al cas de Vic i Vilafranca del Penedès, i no pas per a Balaguer, Valls i Tortosa. El motiu es deu a la representativitat d'aquests establiments a l'estructura comercial d'aquests dos centres.

És difícil la incorporació d'una botiga a una categoria de la llegenda comercial. Les categories comercials en cap cas són pures. Són híbrides de moltes funcions. Cada cop són més les botigues que exerceixen funcions pròpies d'altres categories comercials és a dir, són polifuncionals. Serveixi d'exemple, els vídeo clubs, on es venen també productes alimentaris, i també els establiments comercials ètnics, que tot i mostrar inicialment una oferta clarament associada als nouvinguts progressivament han diversificat la seva oferta cap a molts altres segments de consumidors. Però també, la multitud d'establiments que exerceixen una funció turística a part de la comercial. En l'escala temporal s'observa com els establiments exerceixen funcions molt diferents depenent del moment del dia, aquest és el cas d'algunes cafeteries que durant els horaris comercials serveixen cafès i entrepans però durant la nit es converteixen en bars musicals.³⁸ Tot i aquesta dificultat, al final s'ha hagut de decantar-se per una categoria o una altra.

Sense que sigui problemàtica la classificació, altres establiments no són el què semblen. Aquest és el cas d'aquells locals que han mantingut la forma però no el contingut que donava sentit a la forma original. Aquest és el cas d'edificis industrials

³⁸ Aquesta metamorfosi temporal dels establiments comercials depenent del moment del dia és més evident a les ciutats més petites o als pobles, on un mateix establiment ha d'exercir diferents funcions, sense haver-hi tanta especialització com s'observa a les ciutats.

reconvertits en equipaments públics, com per exemple el Sucre de Vic, convertit en seu del Consell Comarcal d'Osona i de l'Institut Municipal de Promoció Econòmica, o reconvertits en discoteques, tal com passa a Vilafranca del Penedès amb la *The Rave*. En altres casos, establiments gentrificats (Moreno 2010), com per exemple una antiga farmàcia del centre de Manresa que ha passat a ser restaurant i bar de copes, o una ferreteria reusenca que ara és un bar de tapes.

Les categories utilitzades han estat les següents:

Confecció i moda: Dins d'aquesta tipologia comercial s'hi ha inclòs tota aquella tipologia de botigues que d'un a manera o altra venen algun producte de confecció o de roba. Botigues de teles, botigues de moda, merceries, betes i fils, roba infantil, roba juvenil, roba per a la gent gran, roba per a dormir, moda de disseny, confeccions, roba i material esportiu, roba de nuvis, roba interior, bosses de ma i altres complements

Cafeteria, restauració i hostaleria: Dins d'aquesta tipologia d'establiment comercial, s'hi troba una important diversitat tipològica d'establiments. Des de les característiques cafeteries, restaurants, bars, hotels, fins arribar als forns de pa que al llarg dels últims anys han passat a oferir el servei de cafeteria passant-se a incorporar dins aquesta categoria.

Farmàcies: En aquesta categoria s'hi han inclòs les farmàcies i les parafarmàcies.

Marroquineria i calçat: Aquesta tipologia comercial presenta poca diversitat: botigues de venda de sabates, productes de pell (bosses i altres complements) i reparació de calçat.

Perfumeria, perruqueria i estètica: perfumeries, perruqueries femenines, perruqueries masculines, esteticients, botigues on es venen productes de bellesa.

Immobiliàries: La forma d'aquests establiments és molt variada però els aparadors tenen un comú denominador: la presència de cartells anunciant la venda o el lloguer de finques o immobles. Aquest tipus d'establiments han experimentat una ràpida expansió al llarg dels últims deu anys a causa de la bonança del negoci immobiliari. Bona part d'aquestes noves immobiliàries ofereixen habitatge de lloguer i de compra als mateixos barris. Amb la desacceleració del mercat immobiliari des del 2008 hi ha hagut

un tancament important d'aquest tipus d'establiments en diverses ciutats. Sobretot han tancat aquells establiments més petits.

Òptica i fotografia: Bona part de les òptiques observades presenten formes que denoten modernitat (molta il·luminació, locals espaiosos, vidres que arriben fins al terra, etcètera). La localització d'aquest tipus d'establiments acostuma a fer-se als sectors més accessibles del centre de les ciutats.

Rellogeria, bijuteria i joieria: Les rellogeries i les joieries són fàcils de distingir. Les bijuteries són més complicades ja que sovint venen altres objectes que no són estrictament propis d'una bijuteria. Les rellogeries i les joieries acostumen a ser establiments luxosos, la seva presència va relacionada amb una elevada capacitat de consum i acostumen a localitzar-se en llocs simbòlics. Freqüentment les rellogeries tradicionals han tancat mentre les que romanen obertes, són noves.

Agències bancàries i caixes d'estalvi: Aquests establiments són fàcils de distingir. La seva concentració atorga centralitat econòmica al lloc, a les capitals comarcals acostuma a anar relacionat amb els petits CBD de la ciutat. Donats els seus horaris es consideren serveis desertificador de l'espai públic. Per evitar el paper desertificador del que s'ha parlat, la localització d'agències bancàries, caixes d'estalvi i agències immobiliàries han estat regulada en els llocs centrals de la ciutat. Tradicionalment les agències bancàries i les caixes d'estalvi s'han concentrat a un únic lloc d'aquestes capitals comarcals. Al llarg dels últims anys s'ha donat una progressiva difusió per altres llocs de la ciutat també accessibles. Aquest procés ha afectat negativament al tradicional petit CBD d'aquestes poblacions

Mobiliari i decoració: Aquesta és una categoria que inclou una important heterogeneïtat de botigues. Venda de mobles, material d'oficina, antiquaris, objectes per la llar, ferreteries, venda de plàstics, objectes de jardineria, objectes de càmping, objectes de cuina i compra, etcètera. Són establiments que requereixen locals de grans dimensions, al voltant de 1.000m² com a mínim. Aquest fet condiciona la seva localització. Igual que passa amb altres categories de la llegenda comercial emprada en aquesta investigació, el significat social de les botigues que formen aquesta categoria comercial és molt divers. El tipus de consumidor que acudeix a una ferreteria és molt diferent del que acudeix a un antiquari, probablement un turista no anirà pas a una ferreteria mentre que a un antiquari sí.

Alimentació: Aquesta és una tipologia d'establiment comercial que mostra una gran heterogeneïtat. En aquesta tipologia es pot trobar: fleques, pastisseries, carnisseries, peixateries, cansaladeries, formatgeria, bodega, botiga de menjars per emportar, *delicatessen*, botiga de productes regionals, gelateries, verduleria i fruiteria, pollastres a l'ast, botiga de queviures. Arran dels canvis socials, temporals i econòmics de les últimes tres dècades, molts d'aquests establiments han tancat, sobretot aquells dedicats a la pesca salada, carnisseries, cansaladeries i ultramarins. Alguns dels que no han tancat s'han especialitzat en menjars de major qualitat que abans, o s'han mantingut servint a una demanda estancada que progressivament ha anat minvant. Els consumidors de les botigues de productes especialitzats, a l'estil de menjars preparats o *delicatessen*, són persones d'elevada capacitat de consum, turistes atrets pels reclams regionals que porten associada una idea de qualitat (embotits i pa de pessic de Vic, calçots de Valls, etc.).

Papereria: Llibreria, papereria, quiosc-papereria, fotocòpies. Les papereries són establiments popis de barri, és a dir, no acostumen a exercir centralitat més enllà del comerç quotidià. Si són molt especialitzades sí que poden exercir centralitat com les que es troben tan sols a les grans ciutats, com a la Rambla de Catalunya de Barcelona especialitzada en plomes estilogràfiques. Les llibreries sí que acostumen a mostrar una localització més cèntrica i requereixen major capacitat de compra que les papereries, un exemple són les llibreries de la Generalitat de Catalunya.

Comerç ètnic: S'ha escollit un concepte de comerç ètnic força restrictiu, el que utilitza Ma Mung (1992) a les seves investigacions.

“els comerços ètnics són aquelles activitats practicades per persones que utilitzen els seus recursos de solidaritat ètnica per aconseguir finançament, subministrament de productes, reclutament de personal, i que dirigeixen els seus productes i serveis específics cap als seus connacionals. D'aquesta manera, s'entén per “negoci ètnic” tota activitat empresarial desenvolupada per determinats grups ètnics, a fi de satisfer necessitats de la seva pròpia comunitat. Sovint serà difícil diferenciar aquests negocis “ètnics”, en sentit estricte, de les activitats empresarials d'immigrants orientades cap al públic general, i és que seguint les lleis del màxim benefici molts d'aquests comerços ètnics que són

considerats a partir d'una demanda pròpiament connacional, ràpidament incorporen nous productes amb la finalitat d'eixamplar el mercat."

Les investigacions sobre comerços ètnics s'han difós al llarg dels últims anys (Serra del Pozo et al. 2005, Solà-Morales, Fundació Jaume Bofill 2007, Cavalcanti 2007). El Grup d'estudis d'immigració i minories ètniques, dirigit per la sociòloga Carlota Solé és segurament, però, l'equip que ha realitzat les majors aportacions sobre el tema, amb diverses publicacions durant els anys 2005 i 2007. El treball *L'empresariat immigrant a Espanya* (2007) és una de les millors aportacions, tan conceptuals com empíriques, fetes fins al moment respecte el tema. Des de la utilització de tècniques qualitatives presenta la problemàtica al voltant de la definició d'aquest concepte tan utilitzat i versàtil, i a la vegada, sovint estigmatitzat.

Local tancat: Són diversos els testimonis externs que permeten distingir un establiment permanentment tancat d'un establiment tancat per qüestions horàries. S'observen els rètols i els ja inútils cartells, moltes vegades trencats, la persiana baixada. A vegades es pot observar l'interior de la botiga des de fora, un espai on molt sovint s'hi amuntega la brutícia. Si la botiga ha tancat recentment es veuen cartells on s'anuncia la venda o el lloguer del local en qüestió.

La identificació de les botigues tancades és difícil, ja que es poden confondre amb les portes d'antics habitatges deshabitats ja que fins als anys 80 la fusta freqüentava als aparadors i tanques dels establiments comercials.

Sala d'art: En aquesta categoria s'hi inclouen les galeries d'art on és possible tan la comercialització com l'exposició. La justificació d'aquesta categoria és producte de la forta implantació que hi ha d'aquesta tipologia d'establiments a algun dels centres investigats. El significat social d'aquests establiment varia depenent del lloc, un fet que obliga a investigar les condicions espacials específiques. En alguns contextos aquests establiments tenen un significat associat a un procés de gentrificació (Zukin 1995), en altres llocs pot anar associat a la cultura oficial. Freqüentment la comercialització d'obres d'art porta associada l'existència de capital especulatiu.

Estudi: Són llocs destinats a despatxos de professionals liberals. La seva localització acostuma a ser en llocs prestigiosos i de forta valoració social o llocs integrats en processos de centrificació.

Associacions culturals: Seus d'entitats culturals, i equipaments culturals col·lectius.

Bar nocturn: Aquesta categoria comercials sorgeix també de la important presència que tenen aquests establiments a algun dels centres. La principal característica és que obren durant la nit. La difusió d'aquests establiments acostuma a ser pel centre de la ciutat, d'aquí l'expressió freqüentment utilitzada "sortir pel centre".

1.4- Les tècniques emprades en la investigació

Les tècniques pel tractament de la informació han estat les cartogràfiques. En aquest apartat s'expliquen què s'ha hagut de fer per tal de tractar el volum d'informació què s'ha general al llarg de la recerca.

1.4.1- La cartografia comercial

Entenent l'espai geogràfic com una acumulació de temps desiguals, un mapa temàtic és quelcom més que la captació d'un moment congelat d'un paràmetre determinat. La cartografia comercial permet copsar les estructures comercials que existeixen en un moment però a la vegada els processos de canvi que aquestes experimenten a partir de la informació referent al valor social i relacional que subministra el treball de camp impregnant de significats temporals els establiments comercials. És així que els mapes comercials dels centres de les ciutats no són mers suports del text d'aquesta recerca sinó que es converteixen en fonts d'informació claus per a l'explicació i comprensió de les capitals comarcals. Els mapes en ells mateixos són fonts d'informació i resultat de recerca.

El mapa comercial durant la postmodernitat

El treball de camp fou dut a terme entre els anys 2005 i 2007. Específicament, la informació subministrada pel mapa comercial del centre simbòlic de Valls fou generada al maig del 2005, la de Vilafranca del Penedès i Vic al llarg dels mesos de maig del 2007 i la referent a Tortosa i Balaguer, entre el juliol i l'agot del 2007. Les diferències temporals que s'estableixen entre els diferents moments de la realització dels diversos mapes comercials dels barris antics no els invalida com a coetanis. Des de llavors s'han detectat alguns canvis, com per exemple la proliferació de botigues que compren or, la obertura de nous establiments ètnics i el tancament de les immobiliàries. Canvis, tots ells, que no trastoquen l'estructura comercial,³⁹ la intencionalitat i complexitat del centre respecte el moment en que es va realitzar la cartografia.

³⁹ Per al cas concret de Valls s'ha detectat el tancament de més botigues, entre aquestes un quiosc, un banc, un supermercat i algunes agències immobiliàries. També s'ha observat la obertura de nous establiments comercial ètnics, una botiga de segona mà, una orfebreria, una botiga de compra d'or i un estudi fotogràfic. En resum, a nivell qualitatiu s'ha seguit amb la dinàmica que ja s'entreveia en el moment de la realització de la cartografia comercial.

La cartografia dels establiments s'ha realitzat a partir d'un procés d'implantació puntual dels diversos establiments comercials a un planell digital. Per a la cartografia comercial de les cinc ciutats investigades s'han cartografiat un total de 1.808 locals comercials (245, Balaguer; 379, Tortosa; 413, Valls; 424, Vilafranca del Penedès i 347 a Vic).

El mapa comercial durant el període tradicional

S'ha realitzat un mapa sobre l'activitat econòmica (fent referència tan al sector secundari com terciari) de finals del segle XIX, específicament del 1885. Comparant-lo amb l'actual s'han pogut comprovar les diferències que mostra una mateixa ciutat entre el període tradicional i el postmodern. La realització de la cartografia comercial per aquell moment ha topat amb alguns problemes, donada la dificultat de disposar d'una font cartogràfica adaptada al moment i d'una font d'informació operativa.

Per la realització de la cartografia històrica s'ha hagut de digitalitzar la trama urbana de la ciutat de Valls corresponent a l'any 1885, havent-se de recórrer a fonts d'informació arxivístiques per tal de comprovar les diferències entre la trama actual i la d'aquell moment. Són diverses les diferències que s'observen entre la trama urbana de la ciutat de Valls a finals del segle XIX i l'actual:

- Eixamplament de places, especialment significativa la plaça de les Garrofes.
- Realienació dels fronts de façana, tendint-se al llarg del segle XX al retrocés d'aquests.
- Obertura de nous espais públics, important destacar la creació de la plaça de Sant Jordi.
- Obertura de les muralles i enderroc d'alguns dels seus portals. Foren significatius els enderrocs que donaren accés a la plaça del Pati a inicis del segle XX.

En referència a les fonts d'informació, la seva selecció ha estat difícil. Una de les fonts d'informació disponibles són les guies locals o els almanacs comercials i industrials, d'important difusió a partir d'inicis del segle XX. Tanmateix, el fet de ser

reculls informatius fets per encàrrec dels ajuntaments o pagats sovint per empreses privades fa que la informació que subministren sigui molt aproximada i selectiva, en part. Un exemple d'aquestes guies és la *Guia Comercial y Mercantil* d'Emilio Pedrero (1910) on algunes botigues de forta representativitat de la vida quotidiana no apareixen, com per exemple alguns forns de pa o les botigues de venda a l'engròs.

Donat l'aparent rigor, exhaustivitat i sistematització s'ha cregut que era més operatiu utilitzar la informació subministrada per les "matrícules industrials". Aquests informes neixen amb finalitat fiscal, es realitzaven anualment, i són una relació de totes les compres i vendes que realitzen els propietaris dels negocis. És així que és fàcil conèixer el nom del propietari, la direcció del seu establiment, així com la naturalesa del negoci del que es tracta.

Els diferents negocis són distribuïts en tres tarifes depenent del sector productiu del que es tracti (comerç, artesanía, indústria i transports principalment). La fiscalitat per a cada sector econòmic és diferent. Per exemple, en negocis com un forn de pa el percentatge que es quedava l'ajuntament era molt inferior al que experimentaven les activitats del sector industrial. Dins el sector industrial també hi havia importants diferències, per al cas estricte de Valls, el percentatge de capital retingut a activitats menestrals com les adoberies era força inferior que a les activitats pròpiament industrials, com el tèxtil. Es creu que aquestes diferències es devien al fort pes de l'antic règim en el sector adober, més menestral, que en el sector tèxtil, més industrialitzat. És evident que els valors que apareixen a les matrícules industrials van relacionats amb els beneficis teòrics i no pas reals.⁴⁰

En referència a la les fonts d'informació s'ha d'esmentar algunes debilitats. En aquests informes no hi apareixen les activitats econòmiques considerades il·legals, com el comerç d'estraperlo, tan important en moments d'escassetat, com són els períodes de guerra o de males collites. Sovint, la direcció que figura als documents històrics no correspon a la direcció del negoci sinó a la seu social de l'empresari. Alguns negocis d'un mateix propietari, sobretot pel que fa a les manufacturers, tot i formar part d'una mateixa unitat productiva, apareixen disgregats amb direccions diferents. Aquest fet

⁴⁰ Existien moltes diferències entre els beneficis reals i els beneficis teòrics. El cas dels molins fariners n'és un exemple il·lustratiu. La seva fiscalitat era molt baixa propi d'un negoci amb reduïda productivitat, tanmateix, en els moments de forta escassetat, com en períodes de postguerra, aquests establiments generaven importants beneficis.

passa molt freqüentment amb els negocis industrials, apareixen disgregats, per una banda la màquina de vapor, el taller, o la màquina d'aprestar, per exemple. A la vegada, algunes activitats econòmiques amb forta representativitat social, com són els mercats a cel obert no hi figuren.

A partir de les matrícules industrials es difícil conèixer el paisatge urbà on s'incorporen els negocis, un fet que diferencia aquestes fonts d'informació del treball de camp directe.

Donat el fort paper de la economia submergida en determinats períodes i dels criteris de fiscalitat,⁴¹ el recompte del volum del negoci s'interpreta que no és real, és inferior. Per aquest motiu, aquest recompte no manté relació directa amb el paper social de l'establiment. És més, tot i que algunes activitats econòmiques facturin poc, aquestes mantenen una forta representativitat social, com per exemple, les farineres en períodes d'escassetat, on la població acudia a moldre-hi el gra de producció pròpia i després feien el seu propi pa.

El canvi de nom i numeració dels carrers, incorpora dificultats a la hora de crear cartografia temàtica a partir de símbols d'implantació puntual. Per al cas que ocupa, la ciutat de Valls, s'ha detectat fins un total de tres canvis en el nomenclàtor des del 1885 fins l'actualitat. Per a la correcció de les diferències s'ha recorregut a botigues històriques actualment existents i a partir d'elles s'han realitzat les corresponents correlacions amb la resta d'establiments comercials que es volen cartografiar.

1.4.2- Els Treballs en fotointerpretació

Per tal de tractar els temps de la suburbanització de les ciutats investigades s'ha recorregut a la fotointerpretació. El tractament s'ha realitzat mitjançant fonts d'informació primàries i secundàries. Les fonts d'informació primàries més importants han estat les fotografies aèries subministrades per l'Institut Cartogràfic de Catalunya (**Quadre 1.1**). Les fonts d'informació secundàries corresponen a les diverses obres de divulgació geogràfica com la Geografia General de Catalunya (Carreras Candi 1913b), la Geografia de Catalunya (Solé Sabarís 1958) i la Geografia General dels Països Catalans (Carreras i Verdaguer 1992).

⁴¹ Es comprova com la fiscalitat és més forta a les activitats industrials que en aquelles menestrals a la matrícula industrial del 1885 de Valls. Aquest fet és fruit del proteccionisme que s'estableix a les activitats menestrals en detriment a les industrials.

El treball en fotointerpretació s'ha realitzat sobre una base topogràfica 1:5.000 subministrada per l'Institut Cartogràfic de Catalunya mitjançant el programa *AutoCad* que ha permès deduir-ne les superfícies. El disseny final de cadascun dels mapes s'ha realitzat amb el programa *Adobe Illustrator*.

S'han utilitzat dos tons de color diferents: vermells i verds. Per al període tradicional s'ha utilitzat una gamma de vermells, i un lila per aquell territori més antic. Per al període postmodern s'ha utilitzat una gamma de verds. A part d'aquestes dues gammes principals, s'ha utilitzat dos colors per representar dues categories atemporals: el color gris per aquelles àrees urbanes disperses o aïllades i el color groc per a les àrees urbanitzades pendents d'edificar.

Quadre 1.1: Escales, etapes i tipus de font utilitzada per al treball en fotointerpretació.

TREBALL EN FOTOINTERPRETACIÓ			
	Escala	Etapes de creixement de l'espai urbanitzat	Tipus de font
Balaguer	Nucli Ibèric i Romà	Bibliogràfica
	fins al segle XIX	Bibliogràfica
	1960	Bibliogràfica
	1:18000	1974	FA
	1:22000	1987	FA
	1:32000	2001	FA
	1:5000	2008	HFM
Tortosa	Ciutat medieval	Bibliogràfica
	1870	Bibliogràfica
	1965	Bibliogràfica
	1:18000	1971	FA
	1:22000	1983	FA
	1:22000	1990	FA
	1:5000	2008	HFM

Valls	Recinte murallat	Bibliogràfica
	Fins finals segle XIX	Bibliogràfica
	1950	Bibliogràfica
	1:18000	1976	FA
	1:22000	1989	FA
	1:10000	1996	HFM
	1:5000	2008	HFM

Vic	Casc antic	Bibliogràfica
	Segle XVIII i XIX	Bibliogràfica
	1:20000	1967	FA
	1:18000	1975	FA
	1:22000	1986	FA
	1:22000	2001	FA
	1:5000	2008	HFM

Vilafranca del Penedès	Recinte Murallat	Bibliogràfica
	1872	Bibliogràfica
	1935	Bibliogràfica
	1:20000	1967	FA
	1:15000	1980	FA
	1:15000	1995	FA
	1:22000	2003	FA
	1:5000	2008	HFM

CAPÍTOL 2 LES LÒGIQUES DE LA COMPLEXITAT DE L'ESPAI URBÀ

CAPÍTOL 2- LES LòGIQUES DE LA COMPLEXITAT DE L'ESPAI URBÀ

Tradicionalment el sistema urbà català ha estat investigat des de perspectives que s'escapen de la complexitat intrínseca de l'espai. En aquest sentit, ha predominat la utilització de fonts d'informació quantitatives (com les demogràfiques, les llicències d'obres, la mobilitat, el nombre de màquines de vapor, etcètera), més fàcils d'aconseguir. Les qualitatives, requereixen un profund i perllongat treball, fet que els hi permet una major aproximació a la complexitat.

El sistema urbà del segle XIX va ser investigat per Oliveras (1994) en el marc del seu estudi sobre desequilibris territorials d'aquell segle. En aquell cas el fet industrial era la variable principal, el qual, era quantificat a partir del nombre de màquines de vapor que hi havia instal·lades a les ciutats.¹

El sistema urbà dels anys 30 del segle XX va ser investigat per part de la *Ponència de l'Estudi de la Divisió Territorial de Catalunya (1931-32)*², encapçalada per Pau Vila (Vila 1931a) i publicada posteriorment (Vila 1977). Es van conèixer les àrees de centralitat comercial a partir d'una enquesta que es va passar a tots els municipis de Catalunya i que van respondre tots els secretaris dels ajuntaments.

El sistema urbà de Catalunya de la dècada dels 70 del segle XX fou investigat a partir de les àrees funcionals articulades en base a la mobilitat laboral de les persones (Riera 1988, 1993). Les fonts d'informació utilitzades foren les que subministraven organismes estadístics de Catalunya com l'Institut d'Estadística de Catalunya (IDESCAT).

L'estudi del sistema urbà dels anys 80 del segle XX fou realitzat a partir de les denominades *àrees de cohesió catalanes* utilitzades per Margarita Castañer a la seva tesi doctoral (Castañer 1192). Seguint metodologies semblants, posteriorment, es va investigar l'àrea urbana de Lleida (Ganau 1998) i de Girona (Vicente et al 1996).

Durant la dècada dels 80, l'estudi del sistema urbà també es realitzà a partir de l'anàlisi dels cicles constructius en el procés de suburbanització de les ciutats, utilitzant

¹ En referència a aquest tema s'han de destacar del mateix investigador les obres sobre la consolidació de la ciutat industrial de Manresa durant el segle XIX (Oliveras i Samitier 1985, 1986). Més actual i sobre la mateixa ciutat va ser l'estudi sobre la centralitat territorial de la capital del Bages (Oliveras 1992).

² Al 1931 s'anomenava *Ponència de la Divisió Territorial*, posteriorment va canviar de nom pel de *Ponència de l'Estudi de la Divisió Territorial de Catalunya*.

com les llicències d'obres coma fonts d'informació (Alió 1986, Vilagrasa 1987, 1990). Una metodologia que s'aproximava als plantejaments metodològics desenvolupats per Whitehand (1987, 1994).³

L'estudi sobre el sistema urbà de la dècada dels 70 realitzat per Joan Busquets (1977) s'ha de destacar ja que acaba classificant els nuclis de població del sistema urbà català en quatre tipologies qualitatives: ciutats madures (són aquelles que tenen entre 5.000 i 100.000 habitants i es situen fora de l'àrea d'influència de Barcelona directa, tenen una llarga història i un creixement assolit de forma gradual), ciutats recents, ciutats estancades i ciutats buides. Exceptuant aquest estudi, l'aproximació al sistema urbà s'ha realitzat principalment des de perspectives neopositivistes.

Aquest capítol pretén aproximar-se a la complexitat del sistema urbà de Catalunya d'una manera diferent a les suara comentades. La metodologia emprada és una anàlisi multiescalar (Lacoste 1976)⁴ que permeti comprendre el funcionament actual del territori. El capítol pretén aproximar-se a la complexitat urbana a partir de l'anàlisi de les diverses lògiques d'integració interurbana que operen en les diverses escales geogràfiques. Aquest tipus de lògiques són les que expliquen les relacions entre les ciutats i permeten aproximar-se a un sistema basat en geometries desiguals (Santos, Silveira 2001). Les diverses lògiques es poden englobar en dos grans grups. El primer fa referència a les lògiques pròpies de l'espai geogràfic. Aquest fet comporta haver de parlar de la lògica de la connectivitat (tan a partir de grans vies de circulació com internet) i de la proximitat. El segon grup de lògiques fa referència a l'espai concebut, que serien aquelles lògiques associades al poder públic i les seves pròpies regionalitzacions.

La investigació dels llocs des d'una perspectiva multiescalar (Lacoste 1976) tot focalitzant l'interès en les densitats i heterogeneïtats (Soja 2000a, Park 1915a) amb les

³ Whitehand en un dels seus articles més importants titulat *Development cycles and urban landscapes* (1994) publicat a la revista *Geography* anomena cinc períodes espaciotemporals diferents que serveixen per entendre a la suburbanització de la ciutat anglesa: *old core, fringe belt, Victorian growth, fringe belt, inter-war growth, fringe belt, post-war growth* i *current fringe* (Whitehand, 1994: 11). Les aportacions d'aquest autor han estat utilitzades per l'articulació de propostes metodològiques d'altres geògrafs com Milton Santos quan teoritza sobre el concepte de període i la seva concreció en cada lloc.

⁴ Ha estat consultada l'edició espanyola publicada per l'editorial Anagrama un any després de la primera edició en francès (Lacoste 1977).

seves concepcions de temps intrínseques (Santos 1996), és el camí que segueix aquest capítol en l'anàlisi de les diverses lògiques d'integració urbana. Un tipus de plantejament metodològic que ja ha estat especificat com un dels camins fructífers en els que hauria d'aprofundir la geografia urbana del futur (Carreras i Verdaguier, García Ballesteros 2006).

2.1- Les lògiques d'integració políticoadministrativa

Els Estats són les unitats polítiques més importants del món modern. Els Estats disposen de la sobirania d'un territori i de la seva gent. En referència al fet urbà, els Estats tenen la capacitat de transformar el territori i amb ell les relacions entre les diverses ciutats. Els Estats moderns actuals que nasqueren al segle XVIII i XIX ho feren de la mà de la burgesia amb l'objectiu del lliure mercat i d'eleva-la al poder. Per tant, és normal que la fragmentació del territori a partir de regionalitzacions administratives burgeses sigui comentada per alguns autors com un camí útil per a contenir la lluita de classes i administrar el poder territorial de la nova classe dirigent tal com David Harvey ja comenta en els seus treballs (Harvey 1976).⁵ A la vegada, l'Estat actua en el territori que domina, delimitant-lo, fragmentant-lo i impregnant a cadascun dels seus fragments un tipus de representació identitària, la que ell vol.

La consolidació de l'Estat modern espanyol a partir del segle XIX va fer necessària l'administració d'un territori al servei d'una classe social cada cop més poderosa, la burgesia (Vicens Vives 1960).⁶ Investigat per l'historiador marxista francès Pierre Vilar (Fontignan, França, 1906-Saint Palais, França, 2003) a la seva obra *La Catalogne dans l'Espagne moderne: recherches sur les fondements économiques des structures nationales* (1962),⁷ Catalunya no pogué fer aquest pas tot i que la burgesia catalana ho hagués volgut per qüestions de mercat. En aquesta obra el prolífic historiador desvetlla com el nacionalisme de la burgesia catalana, especialment barcelonina, és producte d'uns interessos de classe. N'és un bon exemple l'inici del

⁵ L'article ha estat consultat a partir de la traducció portuguesa que apareix en el llibre *A produção capitalista do espaço* (2006).

⁶ En commemoració del centenari del naixement de Jaume Vicens Vives el 13 de maig de 2010 es va celebrar a l'aula gran de la Facultat de Geografia i Història de la Universitat de Barcelona el seminari titulat *La geopolítica i la cartografia de Jaume Vicens Vives* organitzat pel Dr. Carles Carreras i el Sr. Sergio Moreno. En aquella ocasió és varen debatre alguns d'aquests temes aquí presentats.

⁷ Consultada l'edició catalana (Vilar 1973).

segle XX quan es dona l'ascens de la burgesia industrial com a classe política des dels ajuntaments fins a l'Estat, tot passant per la Generalitat de Catalunya durant el període de la Mancomunitat (Casassas i Ymbert 1989).

Els canvis cap a un Estat espanyol liberal i centralista comportaren la delimitació i establiment de les províncies arreu del seu domini des de 1833 (Burgueño 1994). Tot i els sensibles alts i baixos des de la seva instauració, les províncies han mantingut un fort poder, sobretot en períodes autàrquics, com els de la Dictadura de Miguel Primo de Ribera Orbaneja (Jerez de la Frontera, 1870–París, 1930) o la de Francisco Franco Bahamonde (Ferrol, 1892–Madrid, 1975). El poder de la divisió territorial de Catalunya en comarques fou molt menor, tot i els mètodes científics adoptats per a la seva delimitació.

La seva aplicació com un sistema d'accions de la Generalitat de Catalunya va quedar endarrerit pels fets de la setmana tràgica del 1934 i definitivament estroncada per l'aixecament feixista del 1936. A aquestes dues escales de divisió políticoadministrativa encara se n'hi ha d'afegir una altra, la divisió en partits judicials.

2.1.1- La divisió provincial

La voluntat de dividir l'Estat espanyol en províncies troba el seu origen en la instauració del Borbó al segle XVIII. És amb el Decret de Nova Planta del 1714 que s'inicià la eclosió de l'Estat modern, desmantellant-se moltes de les estructures que fins llavors s'havien consolidant, com per exemple les vegueries, en aquells moments d'escala comarcal. Per tal d'administrar el territori amb les noves intencionalitats, aquest fou novament dividit amb unitats més apropiades per a la gestió del poder del moment. Després d'haver-se annexionat la Catalunya Nord a França, cadascun dels antics regnes de la Corona d'Aragó foren dividits en un total de tretze corregiments, que incloïen el districte especial de la Vall d'Aran.

Tanmateix fins que no s'arribà a la definitiva divisió administrativa liberal el territori català fou dividit diverses vegades durant les primeres dècades segle XIX. Al llarg de l'ocupació de les tropes franceses van ser decretades tres divisions territorials en quatre parts d'autoria diversa, entre les que cal destacar les de Tomàs Puig, home de confiança del governador de Catalunya o Josep I, també conegut com Pepe Botella Rei d'Espanya. Amb el trienni liberal, algunes de les estructures administratives tradicionals

se n'anaren a norris, tornant-se a la vella planta judicial en corregiments i alcaldies majors (Burgueño 1995: 151).

Un cop finalitzat aquest curt període liberal, el 1824, fou altre cop suprimida la divisió en partits judicials i es parlà d'instaurar alcaldies majors, unes entitats on l'alcalde major era un funcionari amb atribucions estrictament judicials. Més endavant després d'un estira-i-arroña parcial i de lluites polítiques, el territori de Catalunya va quedar dividit en quatre províncies després d'haver-se aprovat la constitució de Cadis i que Javier de Burgos les institucionalitzés (**Mapa 2.1**).

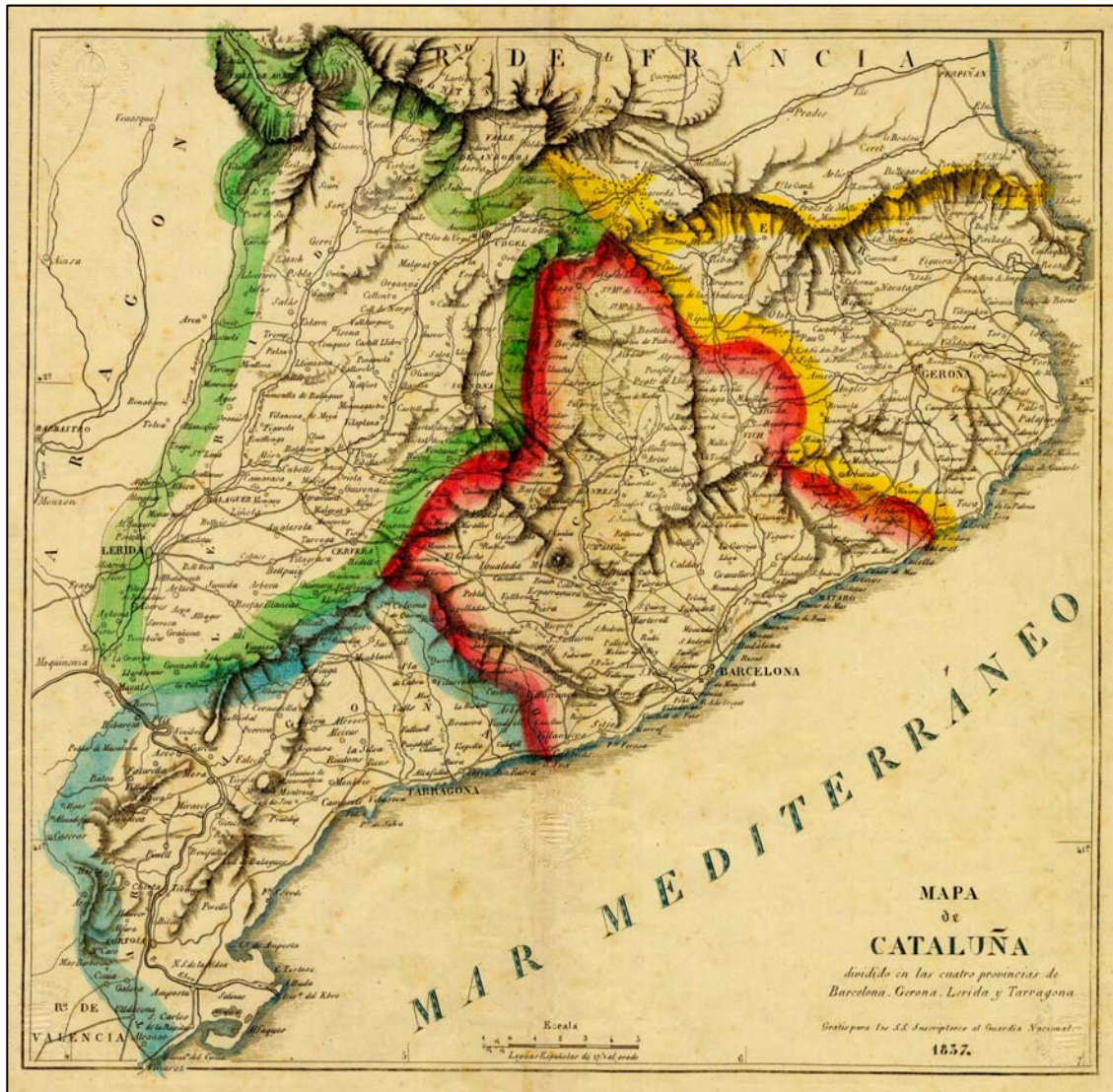
El paper de l'església en la decisió d'atorgar la capitalitat provincial a una ciutat fou clau. La centralitat que exercia la seu episcopal arreu del territori serví en bona part per defensar les candidatures. Especialment significatiu per al cas català és la coincidència entre capitals provincials i seu del bisbat (**Mapa 2.2**), un fet que diferenciava Catalunya de la resta de l'Estat espanyol on aquesta coincidència era inexistent.⁸ Encara més diferent era el cas francès, on la divisió administrativa liberal en cap cas va coincidir amb l'eclesiàstica. A l'Estat espanyol l'afany del poder eclesiàstic de mantenir-se a prop del poder estatal va fer que la divisió eclesiàstica s'adaptés a la provincial. És així que a molts llocs de l'Estat espanyol, les seus del bisbat foren traslladades des dels emplaçaments tradicionals cap a les noves capitals provincials del segle XIX.

La demarcació dels bisbats a Catalunya era producte d'una complexa evolució, la qual trobava els trets principals en la reconquesta. Algunes diòcesis són assimilables als antics comptats (o agrupaments de comtats) com succeeix en el cas de Barcelona, Girona, Vic i Urgell (juntament amb el de Solsona, format principalment en territoris bàsicament urgellencs), mentre que el bisbat de Tortosa evidencia l'avanç conqueridor cap el sud, corresponent-li territoris que anaven més enllà de la frontera amb Aragó (Burgueño 1995: 34).

A una escala local, un any més tard de la divisió provincial es va realitzar la divisió en partits judicials que privilegiava a les poblacions que formaven part de la xarxa urbana de llavors (**Mapa 2.3**).

⁸ Probablement l'exemple més conegut sigui el de Madrid, que tenia la seu del bisbat a Aranjuez. Posteriorment la seu del bisbat es traslladà a Madrid amb el nom e Aranjuez-Madrid.

Mapa 2.1: Mapa de Catalunya dividit en les quatre províncies (1833). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Mapa 2.2: Mapa de la divisió eclesiàstica de Catalunya en bisbats i arxiprestats (1919). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

2.1.2- La lògica d'integració nacional

Des de la instauració de l'Estat modern, el període que va des del tombant del segle XIX fins l'aixecament feixista del juliol del 1936 va representar per Catalunya un dels moments més prolífics en idees i moviments polítics. En aquest context la necessitat d'articular un territori català amb vocació d'estat liberal va conduir al disseny i desenvolupament de tot un seguit de lògiques d'integració urbana territorial que havien de permetre assolir els objectius de la nova classe dirigent: la burgesia. El període de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1925) i la Generalitat republicana (1931-1939) foren els dos moments més fèrtils en aquest sentit. Foren els dos únics moments del segle XX que es van poder articular lògiques d'integració urbana pròpiament nacionals.

Durant el període de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1925) i la Generalitat republicana (1931-1939) les lògiques d'integració nacional s'articularen a partir dels postulats del moviment del Noucentisme i la derivada teoria de la Catalunya-Ciutat (Trías 1984, Roca 2000). Per entendre els diferents postulats és convenient referir-se als processos culturals i socials que es desenvolupen al segle XIX i que eclosionen sobretot durant la primera dècada del segle XX.

Culturalment el segle XIX català mostrava clars indicadors de temps europeus. Fou el moment d'inventariar el país i de fer-ne les descripcions més acurades. Aquesta tendència era força general en l'ambient postenciclopedista i positivista d'aquella època. Fou un moment profund de cerca de les arrels de la personalitat, per trobar, al final, un país. A mitjans del segle XIX, les elits catalanes comencen a cercar la consciència catalana col·lectiva, la seva identitat cultural i a descobrir físicament el propi país. Sincrònicament amb el que estava passant a la resta d'Europa, i en especial a França, l'eclosió de la consciència nacional és de tall conservador i s'inspira en projectes nacionalistes o pannacionalistes. Tal com passa a França, a partir de la ensulsiada del 1870, la burgesia fa una revisió de l'estratègia política del liberalisme revolucionari i llença des del pessimisme la idea del recobriment dels llaços nacionals que havien de permetre la regeneració i modernització del (Casassas i Ymbert 1989: 13-14).

El moviment cultural de la Renaixença és fruit d'aquesta sintonia europea. Pocs anys més tard, als primers anys del segle XX, el moviment cultural del Noucentisme fou el que millor es va adaptar a aquells canvis ideològics i, sobretot territorials: la creixent

urbanització de la societat al voltant de Barcelona de finals del segle XIX i inicis del XX.

El Noucentisme va realitzar la construcció intel·lectual i professional més acabada, tant en l'ordre ideal com en l'estratègic. Es troba el seu inici al 1906, coincidint amb una sèrie periodística que Eugeni d'Ors (Barcelona, 1882-Vilanova i la Geltrú, 1954) va publicar a la Veu de Catalunya, on s'intentaven fixar els punts amb els que s'havia d'identificar el sector intel·lectual en la seva nova fase d'intervenció pública. Eugeni d'Ors en aquests escrits periodístics carrega contra el que seria per ell la visió romàntica de Joan Maragall (Barcelona, 1860-1911). Fou el grup conservador de Prat de la Riba⁹ (Castellterçol, 1870-Barcelona, 1917) el que aconsegueix adaptar-se millor a les condicions polítiques del moment. Al 1920, el mateix E. D'Ors dimiteix com a membre de la Mancomunitat de Catalunya. La incompatibilitat de temperaments amb Josep Puig i Cadafalch (Mataró, 1867-Barcelona, 1956), la seva negativa a sotmetre's a la disciplina burocràtica i, potser, les seves simpaties pel sindicalisme foren els motius que determinaren la dimissió del seu càrrec oficial, que fou àmpliament debatuda a l'Assemblea General de la Mancomunitat del gener del 1920. Aquell mateix any Josep Pla (Palafurgell, 1897-Llofriu, 1981) va donar suport al moviment.

S'estableix que el cop d'Estat de Miguel Primo de Ribera va representar el final del moviment, tanmateix, i tal com es veurà posteriorment, bona part dels seus postulats pel que fa als valors urbans i culturals es mantenen durant molt més temps.

El Noucentisme neix amb “la voluntat clara d'adaptació a un medi urbà, industrial i burgès i en progressiva modernització” (Trías 1984: 40). La societat civil país ha de ser dirigida per la nova classe burgesa. El concepte de societat civil forma part de la formulació teòrica moderna en la reflexió de Hegel (Stuttgart, 1770-Berlín, 1831), particularment a la filosofia del Dret, on la societat civil constitueix una esfera intermèdia i mitjancera entre les altres dues esferes que configuren el que Hegel anomena com a sistema de l'eticitat: la família, esfera ètica-natural i l'Estat, l'esfera on, com diu Hegel, s'encarna la llibertat. Aquesta llibertat es fonamenta en Adam Smith i Mandeville quan la recerca dels beneficis particulars de cadascú dona com a resultat una suma i creixement de la riquesa nacional de la qual tots en surten beneficiats (Trías, 1984: 40).

⁹ Aquest escriptor més endavant publica el llibre La nacionalitat catalana (Prat de la Riba 1906).

Per al Noucentisme la ciutat apareix com un dels elements claus que han de permetre l'ascens de la burgesia com a classe dirigent del país amb capacitat d'integrar la nova societat. Sobre la importància de la ciutat en la manera d'integrar nacionalment Catalunya en fa referència un fragment que escriu Josep Pijoan i Soteras (Barcelona, 1879-Lausana, 1963)¹⁰ l'any 1906, mà dreta de Prat de la Riba, i que es reproduïx en un llibre publicat el 1968:

“Ciutat, no seràs ciutat si no tens el teu teatre de les multituds, la teva àgora per la política dels estaments, el teu gimnàs per a l'educació col·lectiva. Has de posseir totes aquestes coses, i no pas en aparença, sinó l'esperit d'elles, perquè es produeixi la sensació pròpiament urbana de la vida civil”. (Pijoan, Jardí 1968)

Amb el Noucentisme aflora el gust per Europa, per la civilitat, pel progrés, per l'arqueologia. Les civilitzacions clàssiques s'interpreten com el bressol de la ciutat i d'aquí la seva veneració. Un fragment de Jaume Bofill i Mates (Olot, 1878- Barcelona, 1933)¹¹ quan era diputat de la Mancomunitat de Catalunya el 1919, deixa clar el seu punt de vista sobre la ciutat:

”Tota Capital o Metròpoli és l'elevació d'un valor nacional a categoria universal. Per això la Ciutat ha de ser integral. Les regions fragmentàries, especialitzades, anecdòtiques. Com òrgans de la Nació, mútuament es complementen. La Ciutat és el resum, és la depuració (...). Tota Capital és l'expansió d'una acròpoli...”(Bofill i Mates 1930: 154).

Si la ciutat era la font de veneració per la burgesia, la ciutat era per a ells una forma de vehiculació de la identitat nacional catalana. Sobre aquest fet es posiciona el filòsof i escriptor espanyol Miguel de Unamuno (Bilbao, 1864–Salamanca, 1936) l'abril del 1907:

¹⁰ Fou secretari del Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906) i inspirà moltes iniciatives culturals de Prat de la Riba, com la creació de l'Institut d'Estudis Catalans (1907), del qual esdevingué secretari, càrrec des d'on impulsà l'adquisició del fons bibliogràfic de Marià Aguiló, nucli de la futura Biblioteca de Catalunya i l'edició dels fascicles sobre "Les Pintures murals de Catalunya", *Pedret* (1907) i *Sant Martí de Fenollar* (1909), que ell redactà.

¹¹ La seva activitat política començà amb la Lliga Regionalista com a regidor de la ciutat de Barcelona, on tingué enfrontaments amb els partidaris del lerroixisme per l'ús de la llengua catalana a l'ajuntament. L'any 1919 fou diputat de la Mancomunitat de Catalunya, entrà al departament de cultura d'aquesta administració i a l'Institut d'Estudis Catalans. El 1922 fundà Acció Catalana, i en fou dirigent fins que se'n separà per discrepàncies i tornà a la Lliga. Fou diputat a les corts espanyoles el 1931 i 1932.

“Lo más grande, lo más notable, lo más civilizador que tiene el movimiento grandioso de la llamada Solidaridad catalana, es que haya sido la ciudad, Barcelona, constituyéndose en conciencia de Cataluña toda. Ha sido la civilización de Cataluña, tomando el vocablo de civilización en su estricto sentido, en el sentido de hacer a un pueblo civil, ciudadano, dotado de espíritu de ciudad” (Unamuno (1907) citat a Trias 1984).

Sobre el punt de vista específic que te el moviment respecte el fet urbà i la ciutat eclosiona la Teoria de la Catalunya-Ciutat. S'articula en el moment que Barcelona, capital d'una nació sense Estat, s'erigeix com una ciutat, aquesta, pensada en formes modernes com a síntesi d'una societat civil. La teoria troba com a signe d'identitat de Catalunya l'esperit civilitzat i modern de la ciutat. Intenta superar les mítiques definicions culturalistes i antropològiques de la identitat del país, aquelles que preconitzen la reclusió en terres interiors i en la religió (Trias, 1984). Vol vèncer les formulacions de Josep Torras i Bages (les Cabanes, 1846-Vic, 1916) que apareixen a la seva obra La tradició catalana (Torras i Bages 1892) que es va convertir durant diverses dècades en una mena de breuari dels catòlics catalans, que van adoptar amb fervor el lema “Catalunya serà cristiana o no serà”, fragment que no es troba enlloc dels seus escrits, però que reflecteix amb precisió els seus pensaments. La identitat que preconitza el Noucentisme acaba per configurar un catalanisme polític que comporta un nacionalisme civil i modern on les idees de pàtria i ciutat queden articulades

És a partir d'aquests postulats culturals i polítics que s'articulen les principals lògiques d'integració nacional que tenen lloc durant el període de la Mancomunitat de Catalunya (1914-1923) i de la Generalitat Republicana (1931-1939). Tot i que foren períodes diferents, les idees que articulen els dos moments foren les mateixes que s'havien assentat damunt els fonaments culturals i polítics del moviment del Noucentisme. A les poc conegudes polítiques econòmiques i territorials específiques de la Mancomunitat de Catalunya, s'hi ha de sumar la fortament coneguda “divisió comarcal”, molt popular entre el catalanisme. Unes i altres formes d'integració nacional tenen el mateix objectiu: descentralitzar Barcelona.

A part del impuls cap a una divisió políticoadministrativa catalana, la Mancomunitat de Catalunya impulsa la modernització del país a partir de la millora de la integració territorial mitjançant la difusió dels avenços tecnològics, aquests entesos a

l'estil de Milton Santos. És amb aquest període que es construeixen línies de ferrocarril i s'inicia la difusió del telèfon i del telègraf.

La integració nacional durant la Mancomunitat de Catalunya

El catalanisme de la primera dècada del segle XX, és a dir el catalanisme d'abans de la revolta de 1909¹² i de just abans de la Mancomunitat, és un catalanisme que es pot qualificar d'estatalista segons les paraules de Francesc Roca Rosell (Barcelona, 1945), professor de Teoria Econòmica de la Universitat de Barcelona. Tal com repeteix Josep Puig i Cadafalch (Mataró 1867–Barcelona 1956), segon president de la Mancomunitat “l'obra estatal pròpia del segle XIX està per fer”. Però la Mancomunitat de Catalunya poca cosa té del segle XIX ja que vol recuperar el temps perdut fent l'obra d'un Estat europeu avançat del segle XIX i, a la vegada, tenint molt presents les lliçons d'actualitat del progrés nord-americà i del triomf bolxevic a Rússia (Puig i Cadafalch, Fons Jaume Bofill i Mates 1919).

A inicis del segle XX el creixement demogràfic de Barcelona associat a les lògiques de l'economia industrial ha assolit nivells màxims fins aquell moment. Les polítiques decidides de la Mancomunitat de Catalunya per a potencialitzar a Barcelona com a capital europea d'una nació sense Estat a la vegada projecten a la ciutat encara més. Les fires internacionals, els grans projectes urbans vinculats a una Gran Barcelona, el desenvolupament de l'Eixample de Cerdà i l'emmirallament pels gustos sofisticats europeus en són alguns exemples (Roca 1982). Tot plegat una política pública que comporta la profundització dels desequilibris territorials d'aquell moment. Una realitat territorial catalana que la mateixa institució vol corregir amb la seva política territorial d'integració urbana.

La Mancomunitat, a més de reconstruir la unitat històrica catalana, i de millorar les condicions socials dels catalans a partir de polítiques sectorials, força conegudes, com les d'ensenyament, vol tornar “l'equilibri” al territori català.

¹² La revolta de 1909 és més coneguda com Setmana Tràgica que és la revolta de signe antimilitarista i anticlerical que va esclatar a Barcelona el juliol d'aquell any en contra de la nova aventura colonial al Marroc que va reclutar a milers de treballadors catalans. La burgesia barcelonina va donar suport a la forta repressió que el moviment obrer i laic va patir després de la contesa malgrat l'existència de veus de concòrdia de Joan Maragall.

Es vol crear un Estat que tingui la capacitat de solucionar aquests desequilibris, molts dels quals troben la seva genealogia en la consolidació ràpida i accelerada de la metròpoli industrial barcelonina que actua atraient a importants contingents des de la resta de territori. La mateixa Mancomunitat veu inconvenients al creixement accelerat de la ciutat Comptal.

En aquesta aposta d'integració catalana, el mapa dels ferrocarrils que es vol projectar deixa de tenir una visió radial al voltant de Barcelona, per passar a imaginar-se una xarxa ferroviària que connecti la resta de ciutats catalanes sense haver de passar per Barcelona. Una de les idees claus de la Mancomunitat és la potencialització de les ciutats mitjanes de Catalunya, un fet que segons Francesc Roca es va aconseguir amb el manteniment de la proporció de persones que viuen en ciutats mitjanes, ciutats que tenen entre 20.000 i 100.000 habitants entre el 1857 i el 1930 (Roca 1979, 1982) . Un altre dels objectius de l'entitat política és que tots els pobles disposin d'un camí de carro per a poder-hi accedir. Territorialment també es difonen centres d'ensenyament i biblioteques arreu del territori¹³ i s'estenen les línies de telèfon i s'intenten unificar entre elles tot creant-se l'any 1916 la Secció de Telèfons de la Mancomunitat de Catalunya que crea la primera central automàtica a Balaguer. Amb la mateixa intenció de projectar a les ciutats mitjanes es crea la Caixa de Crèdit Comunal¹⁴ que ha de servir per fer front als problemes que passen les finances municipals.

Durant el mandat de la Mancomunitat de Catalunya per part de Josep Puig i Cadafalch s'afirma la necessitat de millorar el país per tal de fer-lo més estratègic per a la burgesia. Segons ell, la manca de serveis públics és la causa del malestar econòmic. Aquests han de servir per estructurar la terra, és a dir, una terra ben comunicada, productivista i habitable. Aquí el seu anàlisi:

¹³ Per a major informació sobre els biblioteques de la Mancomunitat de Catalunya consultar la tesi doctoral titulada Les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya (Mañà 2007).

¹⁴ La Caixa de Crèdit Comunal, fou creada el 28 de maig de 1914 per a facilitar el crèdit als municipis. Era regida per un comitè administratiu de sis membres, encapçalat pel president de la Mancomunitat. En formava el patrimoni el producte de l'emissió d'obligacions amortitzables amb interès. Per a sol·licitar-los, calia la majoria absoluta dels regidors. Amb els emprèstits, fou l'instrument de finançament de la Mancomunitat. Per a més informació sobre aquesta institució consultar el document referent al projecte de creació de la Caixa de Crèdit Comunal (.Mancomunitat de Catalunya 1914), la reglamentació de les condicions amb els que es podran fer les concessions als municipis (Mancomunitat de Catalunya. 1915) o Pelegrí Nicolau (Pelegrí i Nicolau 1919).

- 1.) La manca d'un sistema viari apropiat comporta que hi hagi dificultats per connectar el potencial hidràulic del Pirineu, sobretot al no disposar de ferrocarril. Aquesta mancança també comporta dificultats en el moment d'explotar les mines de sals potàssiques del centre de Catalunya i el carbó del Pirineu.
- 2.) Fan falta més serveis públics, com per exemple obres hidràuliques, per tal de convertir en habitables i productives moltes terres que són inhòspites, com són moltes àrees del pla de Lleida.
- 3.) Segons Puig i Cadafalch el que no es pot pretendre és estructurar, integrar el país, si ni tan sols el coneixem. Es fa necessari el coneixement a partir d'una base geogràfica i geològica del país. (citat a Roca 1979).

Puig i Cadafalch en referència a la macrocefàlia barcelonina especifica que la manca d'uns serveis públics del nivell d'altres estats europeus comporta que hi hagi una concentració de les activitats econòmiques catalanes al voltant de l'àrea de Barcelona i a la vegada, una infrautilització de la resta del territori. En aquest sentit, ell especifica: "per la manca d'estructuració de la terra, Catalunya es concentra en una sola ciutat". Davant aquesta realitat que es podria considerar com a dualitzada entre Barcelona i Catalunya, on Puig descriu a Barcelona com una "ciutat inquieta immensa, poblada de més d'un milió de persones", creu que amb la dispersió arreu del territori del diner concentrat a Barcelona s'aconseguirien tots aquests objectius". Unes pretensions que foren difícils d'aconseguir ja que ràpidament el poder de les províncies va descendir i consegüentment el de les diputacions (Roca 1979).

Aquesta política territorial de la Mancomunitat s'inscriu dins un canvi de tendència política que aflora en el canvi del segle. Mentre el segle XIX s'inscriu en una aposta política i territorial que beneficia als principals centres industrials, al segle XX es fa necessària la difusió de serveis urbans per tot el territori, molt més enllà dels pols principals de desenvolupament. Segons paraules de Puig i Cadafalch es busca la difusió, extensió i distribució de la riquesa que es concentra a Barcelona.

Davant aquesta consciència que adquireixen els dirigents de la Mancomunitat de Catalunya s'estableixen algunes polítiques específiques que acaben repercutint en el

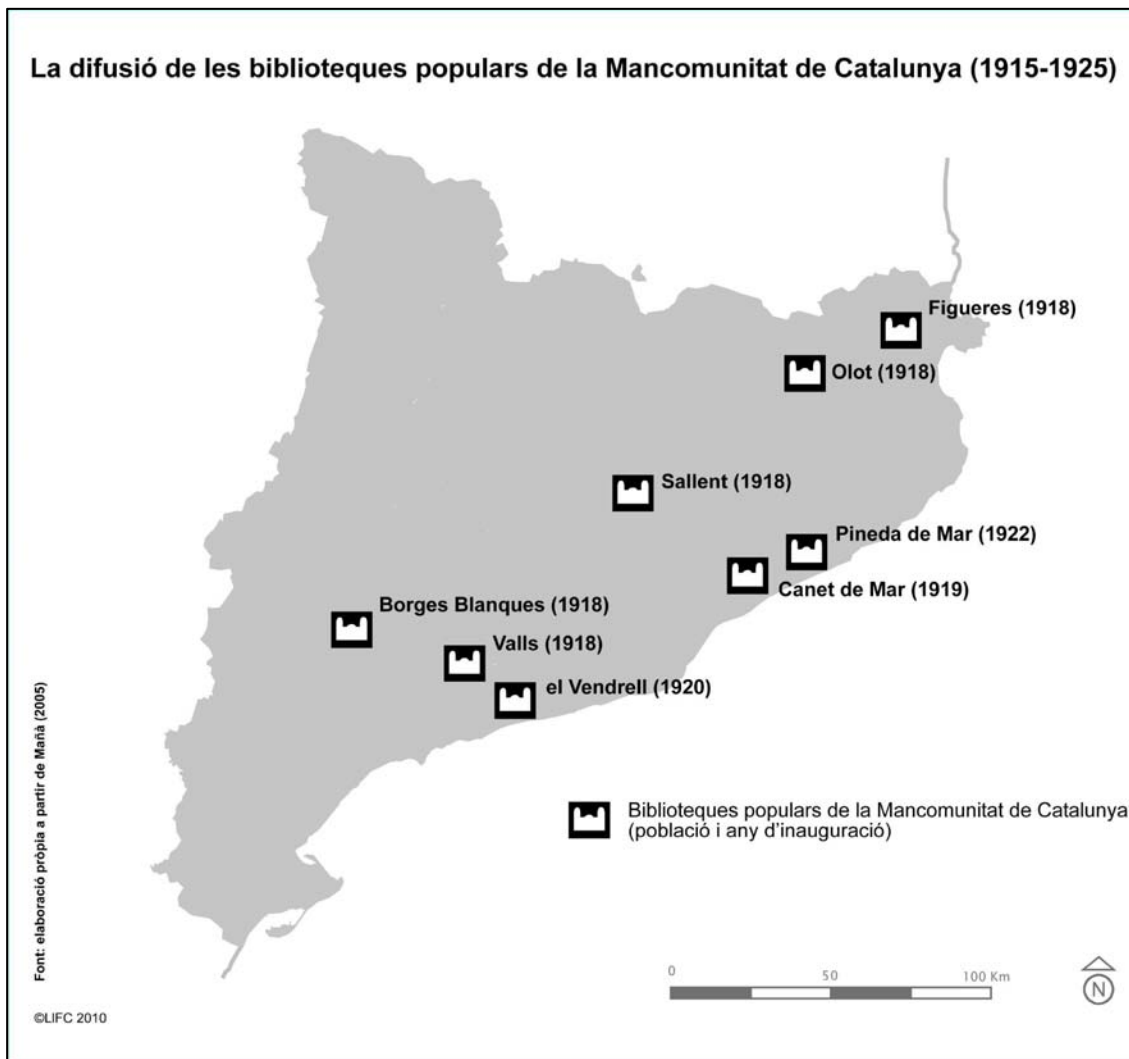
territori tot beneficiant a la burgesia. Segons especifica Francesc Roca (1982) dins aquest conjunt d'accions es defineix una política d'acció agrària. Una acció agrària comandada pels industrials del moment que busca millorar la productivitat i competitivitat de les explotacions.

En segon lloc es busca millorar l'ensenyament a partir d'una política educativa que versa en tres aspectes. El primer vol posar a disposició de qualsevol català l'accés a la cultura i l'ensenyament, a partir de la construcció d'edificis escolars i biblioteques per tot el territori de Catalunya incentivant, a la vegada, l'ensenyament ambulant (**Mapa 2.4**). En segon pilar busca una diversificació i tecnificació per tal de complir amb les necessitats d'una economia altament diversificada. En tercer lloc, i últim, es busca el que en diuen "difusió d'economies externes" per tot el territori català a partir de l'electrificació, i la paral·lela extensió de la xarxa telefònica.

Finalment, Puig, suggereix -tot i no definir-ho plenament- la necessitat de reforçar una xarxa urbana catalana a partir d'ajudar al finançament de les obres públiques dels municipis: "un esforç col·lectiu que hauria de portar la riquesa als municipis. El nostre petit banc d'auxilis als municipis (la Caixa de Crèdit Comunal) facilitaria son esforç. Automàticament disminuiria la mortalitat... Jo em figuro, llavors, que les grans ciutats creixerien". En aquest sentit ell té la visió d'una gran ciutat que seguiria un model de ciutat-jardí que hauria d'anar des d'Arenys de Mar fins a Gavà tot passant pel centre de Barcelona.

Tot i que amb la dictadura de Miguel Primo de Ribera la Mancomunitat de Catalunya fou abolida, algunes de les seves polítiques urbanes es van continuar fins als anys 30, sobretot les seguides a la Gran Barcelona. Una cosa diferent li va passar a la política territorial de la Mancomunitat que no tingué més continuïtat i només fou efectiva durant el trienni del 1920-1923. Durant la Dictadura es tornà a focalitzar la política territorial en les províncies, i d'una manera incipient a la de Barcelona, la més rica, on es realitzaren algunes inversions importants en carreteres.

Mapa 2.4: La difusió de les biblioteques populars de la Mancomunitat de Catalunya (1915-1925).
Font: elaboració pròpia a partir de Mañà (2005).

La integració nacional amb la Proposta per a la Divisió Territorial de Catalunya

Amb la dictadura de Miguel Primo de Rivera s'accentuen els desequilibris territorials a Catalunya. Instaurada la Segona República, la Generalitat de Catalunya vol corregir-los tot i trobar-se en un moment pressupostari molt difícil. Es poden seguir endavant algunes obres destinades a corregir alguns dels problemes que presenta Barcelona, és el moment de la construcció de la Casa Bloc de Sant Andreu¹⁵ o els intents de la GATPAC de construir cases en sèrie a Gavà.

Pel que fa a l'escala catalana, la Generalitat de Catalunya, veu clara la necessitat de planificar d'una manera diferent el territori. Es vol prescindir de les províncies i focalitzant-se en les comarques. Així, la definitiva divisió territorial, que va dur a terme la *Ponència*, va acabar superant les quatre províncies. Es va concebre una xarxa urbana on Barcelona n'era la capital i just per sota com a capital 9 capitals de regió que, a més de Barcelona, Lleida, Tarragona i Girona, s'hi havia d'afegir Reus, Tortosa, Vic, Manresa i Tremp –aquesta última, escollida amb la finalitat d'exercir de tap al fort despoblament del Pirineu- (**Mapa 2.5**). La descentralització de Barcelona, és a dir, el pretès reequilibri del país, s'havia d'aconseguir a partir d'aquestes 9 capitals regionals.

La Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya també va iniciar la realització d'un pla regional conegut com *Regional Planning*¹⁶ (**Mapa 2.6**). Aquest pla es va organitzar deixant de banda a les comarques sinó que es va dissenyar a partir dels usos del sòl. A grans línies, el pla, tenia com a finalitat descongestionar el país, a partir de descentralitzar el creixement industrial de Barcelona. Aquest és el moment en que es preconitzava el retorn a l'agricultura, donant sentit a l'ideal de “la caseta i l'hortet” de Francesc Macià (Vilanova i la Geltrú, 1859-Barcelona, 1933).

Entre el 1934 i el 1936 el *Regional Planning* que havia de permetre una Catalunya Ciutat va projectar un esquema viari reticular amb un intent de desmantellar

¹⁵ Existeixen investigacions que permeten una major comprensió del que va representar aquella obra en el context de Barcelona (Tatjer 1998).

¹⁶ També conegut pel nom propi de Pla de Distribució en Zones del Territori Català fou encomanat el 1932 per la Generalitat a l'equip format per Nicolau i Santiago Rubió i Tudurí; es basaren, però, en anàlisis sectorials anteriors d'August Matons, Pere M. Rossell i Vilar (agricultura i ramaderia), Pau Vila (localització industrial), P. Bosch i Gimpera, J. Martorell, H. Gaussen (reserves paisatgístiques), J. Mestre i Fossas (sanitat i cultura). L'antecedent immediat és el Pla Sexennal de la Mancomunitat, però la teoria general prové de P. Geddes (divulgat des del 1915 per C. Montoliu), Abercrombie i del pla regional de Nova York iniciat en 1922-23.

els clàssics trajectes radioconcèntrics que situaven Barcelona al centre de Catalunya. Es volia comunicar el Pirineu amb Tarragona, i Vic amb Girona. De fet un projecte de carreteres que no seria realitat, en part, fins l'actualitat. Tot i així en el mateix pla del 1935, es segueixen projectant autopistes que reforcen la centralitat de Barcelona.

La comarcalització i la zonificació que es fa en aquest període vol sobretot transformar el territori. S'havia iniciat amb la Mancomunitat amb el Pla Sexennal del 1920, però la crisi fiscal i el desconcert produït per la crisi dels anys 30 havia fet que s'abandonés. S'intentà posar fre a l'especulació del sòl i a donar un ús racional als recursos hídrics. Una de les apostes més interessants fou la que va realitzar l'arquitecte Josep Lluís Sert (Barcelona, 1902-1983)¹⁷ que defensà la difusió de tot tipus de xarxes arreu per tal de que tot el territori fos accessible i utilitzable i igualment còmode i habitable. És així que es vol electrificar a tot Catalunya i s'ha de posar a disposició de tothom aigua potable.

Tot i establir vincles entre la divisió de Catalunya en comarques com entitats polítiques i administratives per una banda, i els ideals de la teoria de la Catalunya–Ciutat per l'altra (en tenir com a objectiu comú la descentralització de Barcelona), la política d'integració territorial de la Mancomunitat (moment en que eclosionà l'anomenada teoria) va tenir els municipis com a principal escala de treball (Roca 1979). D'aquest fet es deriva la poca importància de la comarca com a unitat de treball durant el període d'aquesta entitat política.

Els treballs de la *Ponència* per a estudiar l'estructuració comarcal de Catalunya que va encarregar la Generalitat sorgida de l'Estatut d'Autonomia del 1932 data del període 1931-1937. En aquella proposta s'especifica que “la Generalitat podrà establir, dins de Catalunya, les demarcacions territorials que cregui convenientes”. Tanmateix els debats sobre les comarques com a entitats demarcacionals arrenca d'abans. Les Bases de Manresa del 1892, la doctrina política de les quals ha nodrit els programes polítics del catalanisme finisecular decimonònic i del primer terç del segle XX, fou la primera en institucionalitzar el catalanisme comarcal. En les Bases de Manresa, dins de l'apartat

¹⁷ Fou arquitecte i va treballar a París amb Le Corbusier. Tot just acabada la carrera fundà amb altres companys el GATPAC. Fou el principal aglutinador a Catalunya del moviment racionalista d'arrels bauhausianes i lecorbusierianes i el promotor de la nova cultura arquitectònica. Les obres i els projectes d'aquells anys se situen clarament a l'avantguarda europea i hi introdueixen elements reinterpretadors de la tradició mediterrània i de les formes constructives catalanes, que resten ja fixades com a repertori lingüístic del racionalisme.

“Poder regional”, la base 5 diu: “La divisió territorial sobre la que es desenrotlla la gradació jeràrquica dels poders governatiu, administratiu i judicial tindrà com a fonament la comarca natural i el municipi”. La base 10 continua “Es reconeixerà a la comarca natural la major latitud possible d’atribucions administratives per al govern dels seus interessos i per a la satisfacció de les seves necessitats. A cada comarca s’organitza un Consell, nomenat pels municipis de la mateixa, que exercirà les citades atribucions”. A la base 5, hi ha el paràgraf següent: “A cada comarca, segons sia el seu caràcter agrícola, industrial, comercial, etcètera, s’establiran escoles pràctiques d’agricultura”.

El projecte de Francesc Macià va representar el trencament amb la legalitat constitucional del 1876, i és representat pel projecte de Constitució provisional de la Primera República Catalana, signat a l’Havana l’any 1928. S’aprofundeix en la divisió comarcal catalana. En el títol III “Del territori català”, les divisions provincials actuals del territori de la república catalana queden abolides; en el seu lloc es restableixen les divisions “naturals” d’aplegament de municipis autònoms de comarques històriques de govern també autònom” (Vilà Valentí 1992).

Tots aquests intents de situar la comarca en el centre de la divisió territorial de Catalunya tingueren pocs efectes pràctics, producte dels curts períodes que hi va haver per a desenvolupar-ho. El concepte de comarca utilitzat en la majoria dels casos anava relacionat amb un concepte de comarca natural i els criteris per a l’atorgament de la capitalitat eren poc treballats. Es va haver d’esperar a l’Estatut d’Autonomia de Catalunya del 1932 perquè aflorés un debat més profund al voltant de la comarca (criteris de delimitació, pertinença, capitalitat) i la seva idoneïtat en la divisió territorial de Catalunya (nivells de la descentralització del govern).

La *Ponència de l’Estudi de la Divisió Territorial de Catalunya* va ser encarregada des de la Conselleria de Cultura, per l’aleshores conseller Ventura Gassol. Va ser duta a terme per la presidència honorària del mateix Ventura Gassol i l’efectiva per Pau Vila, comptava amb Josep Iglésies com a secretari i amb Antoni Bergós i Massó¹⁸ (Lleida, 1899-Barcelona, 1986), Pere Blasi i Maranges¹⁹ (Puigcerdà, 1885 –

¹⁸ Antoni Bergós i Massó era enginyer agrícola i advocat. El 1931 esdevingué cap de la majoria republicana a l’ajuntament de Lleida. Traslladat a Barcelona després del 1943, impulsà les activitats del Centre Comarcal Lleidatà. Durant el franquisme fou empresonat (1939) i

Barcelona, 1961), A. Esteve, Manuel Galés i Martínez (Barcelona, 1894-Mèxic, 1962), Antoni Rovira i Virgili (Tarragona, 1882-Perpinyà, 1949), Miquel Santaló i Parvorell²⁰ (Vilaür, 1888-Guadalajara, Mèxic, 1962) i F. Solé com a ponents. Inicialment adscrita a la Conselleria de Cultura va passar després a dependre de la de Governació, i es va subdividir en quatre subponències: una per cada província i integrada pels ponents que hi residien.

La *Ponència de l'Estudi de la Divisió Territorial de Catalunya* es va posar d'acord en el fet que el que calia era fer una divisió que servís per al govern i l'administració del país, i no buscar la precisió geogràfica o històrica en l'establiment de les comarques, donat que, com a persones enteses en qüestions geogràfiques i històriques, sabien que els faltava temps i documentació per fer una delimitació estrictament geogràfica. Això malgrat que des de la Renaixença s'havia fet un gran esforç, tan en articles de diaris i revistes com en conferències, per construir un concepte de comarca com a àmbit geogràfic i com a entitat territorial per a la prestació de serveis públics.

Els primers treballs consistiren justament a recollir tota la literatura anterior sobre les comarques, per tal d'arribar a una divisió d'acord amb els sentiments populars i els resultats dels estudiosos. Tanmateix la *Ponència de l'Estudi de la Divisió Territorial de Catalunya* va establir uns principis orientadors: la conveniència de crear el menor nombre possible de demarcacions; la possibilitat d'anar i tornar en un dia des de tots els municipis a la seva capital i l'establiment d'un cert equilibri poblacional. Aquest últim aspecte havia de ser compensant, si calia, territorialment, i amb la voluntat de que les noves demarcacions produeixin els menors trasbalsos possibles a les poblacions que havien estat capitals fins llavors (Burgueño 2003).

condemnat a mort el 1940, i, el mateix any, indultat. Quedà en llibertat el 1943. Té la Creu de Sant Jordi (1982) i la medalla d'or de la ciutat de Lleida (1982).

¹⁹ Pere Blasi i Maranges era geògraf i pedagog. Publicà un *Geografia elemental de Catalunya* (Blasi, Marí & Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana 1922), premiat per l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana, i col·laborà al *Butlletí dels Mestres* (1922-23). S'afilià a Esquerra Republicana i fou elegit diputat al Parlament de Catalunya (1932). La seva obra fonamental és el volum de *Les terres catalanes* (Blasi 1954).

²⁰ Polític i pedagog. Professor de geografia a l'Escola Normal de Girona, el 1923 fou elegit diputat de la Mancomunitat. Participà en la fundació d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) i en fou nomenat delegat per Girona. Fou alcalde de Girona (1931-33), diputat a corts (1931, 1933, 1936) i ministre de comunicacions del primer govern de Lerroux (1933). En 1933-34 fou primer conseller de la Generalitat de Catalunya.

Per començar a fer un esbós general de les demarcacions territorials de Catalunya, calia conèixer el concepte popular de les comarques, fixar les àrees de mercat per establir demarcacions econòmiques i fer una crítica dels partits judicials en relació als fets econòmics i socials. Per tal de començar a construir el mapa de la *Ponència de l'Estudi de la Divisió Territorial de Catalunya* (anteriorment anomenada Ponència de la Divisió Territorial) es va encarregar un qüestionari que va ser enviat a tots els municipis de Catalunya, tal com s'ha dit, i que va ser respost pels respectius secretaris dels ajuntaments. Aquest qüestionari consistia de tres preguntes: a quina comarca penseu que pertany el vostre poble? A quin indret aneu principalment a mercat? Aneu també a algun altre mercat?

Dels dos mapes resultats se'n van fer lectures diferents. Va ser especialment desorientador el mapa resultant del sentiment de pertinença ja que van a aparèixer juntament amb les denominacions tradicionals algunes de molt localistes. La *Ponència* es va posicionar al respecte:

“Encara que dolgui dir-ho, tractant-se d'una qüestió arrelada tradicionalment en l'esperit de la nostra gent arreu de Catalunya, el que es dedueix del resultat és el concepte d'absoluta vaguetat que domina respecte el nom comarcal i respecte el concepte de comarca a la major part de terres catalanes. La incertesa del concepte popular, doncs, ve a agermanar-se amb la diversitat de parers que respecte a les mateixes qüestions tenen els tractadistes” (Generalitat de Catalunya 1937).

Si el mapa referent al concepte de comarca popular no fou operatiu per a la divisió territorial de Catalunya, l'atracció comercial de les ciutats va ser més útil. A partir del radi d'acció comercial (**Mapa 2.7**) es va poder fer un mapa comarcal basat en els mercats (**Mapa 2.8**), que dividia Catalunya en 28 regions, sí que els era més útil: “Si bé el mapa de comarques, segons l'enquesta, no podia ésser una base per al treball de la *Ponència*, en canvi la representació cartogràfica dels mercats i llur rodalia en fou un bon suport” (Generalitat de Catalunya 1937).

Tanmateix un dels aspectes que no va agradar als membres de la *Ponència* i en especial a Pau Vila, va ser la forta similitud que s'observava entre el mapa de mercats i el mapa dels partits judicials de Catalunya. Aquesta similitud trencava amb la genuïnitat nacional de la Divisió Territorial de Catalunya que buscava la *Ponència*, al assimilar les regionalitzacions amb les àrees del poder judicial amb el que s'estructurava la

província. La similitud entre el mapa comarcal i el mapa dels partits judicials era tal que es podria arribar a considerar que el mapa comarcal simplement fou una reforma del mapa judicial.

Aquest primer projecte ideat per Pau Vila i que situava a les comarques com elements estructuradors de primer grau per la qual cada unitat s'havia de relacionar directament amb Barcelona va ser aprovat durant les sessions del 13 i 14 de setembre del 1932. Aquest projecte inicial va ser modificat per un altre, defensat per Antoni Rovira i Virgili i Josep Iglésies. Va ser aprovat el 12 d'octubre d'aquell mateix any en presència del conseller de Governació, Tarradellas. El territori de Catalunya quedava dividit en un total de 38 comarques agrupades en 9 vegueries, recuperant així una denominació històrica catalana. Aquest canvi del projecte inicial representava convertir les comarques en esglaons de segon ordre convertint a les capitals de vegueria en les de primer ordre.

Tanmateix el mapa de comarques sorgit del projecte aprovat definitivament seguia mostrant importants similituds amb el mapa dels partits judicials. Tan sols es formaren quatre comarques noves: la Ribera d'Ebre, Montsià, Urgell, Cerdanya, desapareixent tan sols els partits d'Arenys de Mar i Terrassa, agregats respectivament a Sabadell i Mataró. De les 34 comarques restants, 30 tenien una elevada coincidència amb els respectius partits judicials: més del 80% de les seus partits judicials pertanyien al seu partit judicial (o partits, en el cas del Vallès i el Maresme).

L'Informe de la *Ponència* trigà gairebé un any i mig en convertir-se en projecte de llei per ser presentat al Parlament de Catalunya. Però els esdeveniments del 6 d'octubre del 1934 van paraitzar la vida política de l'autonomia catalana i, per tant, la divisió territorial de Catalunya. Un cop es va restablir la vigència de l'Estatut i reobert el Parlament de Catalunya, després de les eleccions del 16 de febrer del 1936, el Consell Executiu es va tornar a preocupar del projecte. Altre cop amb l'alçament feixista del 16 de juliol es va impedir el seu progrés. Tanmateix, enmig de la situació revolucionària en la que es trobava Catalunya, es va impulsar el trencament de la divisió de les estructures provincials i la substitució per una nova estructura de país.

La Conselleria d'Economia, dirigida per Josep Tarradellas (Cervelló, 1899-Barcelona, 1988) creat l'11 d'agost del 1936, va ser l'organisme que va admetre la necessitat d'aplicar el més ràpid possible la nova divisió territorial de Catalunya. Es va

aprofitar el projecte de 1932 (tots i alguns petits canvis) i el Govern de la Generalitat per Decret de 27 d'agost de 1938, aprovava la divisió de Catalunya en regions i comarques, d'acord amb la proposta del Conseller d'economia.

El valor de la divisió comarcal catalana en comarques a l'hora d'aproximar-se a l'objecte d'estudi empíric i conceptual d'aquesta recerca és important. La naturalesa de les seves aportacions és triple. En primer lloc les pretensions que tenia. La Divisió Territorial de Catalunya en comarques cerca amb els seus objectius aconseguir la tan pretesa Catalunya-Ciutat i la derivada aposta per una Catalunya urbana i no pas rural. En segon lloc és important pel marc metodològic i conceptual en el que s'inscriu, sobretot per dos aspectes. El primer aspecte és que la divisió territorial de Catalunya en comarques representa l'aplicació pràctica de l'arribada de les idees del possibilisme francès, amb la utilització d'un concepte de regió geogràfica de naturalesa humana que es contraposaria al concepte de regió natural d'essència determinista. El segon aspecte fa referència a la contemporaneïtat del mètode alhora de determinar les capitals comarcals, innovant amb unes idees que són molt properes a les de la teoria dels Llocs Centrals de Christaller quan encara faltaven uns pocs anys perquè es formulés. En tercer i últim lloc, i clarament relacionat amb aquest últim aspecte, la Divisió Territorial de Catalunya representa una important aportació empírica en el coneixement del sistema urbà català. Les trenta-vuit capitals que es proposen permeten veure quina era la xarxa urbana catalana des del punt de vista de la seva centralitat comercial durant el període tradicional.

Alguns dels membres de la *Ponència* com Pau Vila i Antoni Rovira i Virgili conceben Catalunya com un país on un dels fets més característics són les ciutats. Ho deixa clar Pau Vila el 1937 en el seu llibre titulat La fesomia geogràfica de Catalunya (Vila 1937)²¹ publicat pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya (1937) quan comença escrivint que “Catalunya és un país de muntanyes “i acaba dient “La ciutat és el traç essencial de la fesomia catalana, és la concreció humana de la realitat geopolítica de Catalunya” (Vila, 1978 [1937]: 25) fent referència a la pàtria comuna de tots els catalans que és Barcelona.²²

²¹ S'ha consultat una edició posterior (Vila 1937)

²² El concepte de geopolítica emprat per Pau Vila va relacionat amb la ciutat. La ciutat seria el que articulava l'essència del desenvolupament de la nació catalana. Aquesta concepció es

A part d'aquest aspecte els membres de la *Ponència* volgueren assolir un model de país que s'estructurés en base a les ciutats catalanes. Es busca delimitar les demarcacions que s'han d'utilitzar per a la gestió política i administrativa de Catalunya. Aquestes demarcacions compten amb una capital que ha de servir per descentralitzar el poder autonòmic. El model a seguir que s'havia d'utilitzar per descentralitzar a la Generalitat de Catalunya fou objecte de debat important en els treballs que va realitzar la *Ponència* durant gairebé dos anys.

Durant aquell període de dos anys es van presentar dos projectes finals, els dos amb concepcions de la descentralització de Catalunya diferents. El primer projecte (tal com ja s'ha comentat) ideat principalment per Pau Vila es basava en delimitar Catalunya en 28 comarques, un nombre força inferior al dels partits judicials. A nivell funcional la proposta concep a les comarques com l'únic esglaó existent entre els municipis i la Generalitat, és a dir fer de les 28 capitals comarcals, els pols de la descentralització de Catalunya. El segon projecte, ideat per Antoni Rovira i Virgili, i defensat també per Josep Iglésies, defensava la necessitat de crear un nivell intermedi entre les comarques i la Generalitat, les vegueries, la capital de les quals serien els nodes que concentrarien les funcions procedents de la descentralització de la Generalitat. Al final s'aprovà el segon projecte, a disgust de Pau Vila que veia com les regions s'assentaven al territori tal com ho havien fet les províncies en el seu moment, defugint d'aquesta manera de la funció descentralitzadora que, segons ell havien d'exercir les 28 capitals comarcals.

Totes aquestes propostes i objectius s'inscriuen en els objectius de la teoria de la Catalunya – ciutat vinculada amb el Noucentisme d'inicis del segle XX. Aquest aspecte Pau Vila el deixa clar en els seus escrits sorgits de les diverses trobades que organitzà la Casa del Vallès al voltant del denominat com a “problema comarcal” (Vila 1931b),²³ defensant la inclusió del projecte comarcalista²⁴ a la dita teoria:

contraposaria amb el desenvolupat per la *Geopolitik* alemanya relacionat amb l'espai vital de Ratzel.

²³ Aquest mot va ser utilitzat per tots aquells debats que es van realitzar a la Casa del Vallès sobre el concepte de comarca durant les primeres dècades del segle XX.

²⁴ L'estudi de la comarca parteix de dues tendències diferents, per una banda hi havia aquells que es podrien considerar com a comarcalistes, que serien aquells que parlen de la comarca des d'elements interessats de les pròpies contrades; uns altres que serien aquells que són de tall geogràfic, portada a cap per aquells que emprenien l'estudi sense altra finalitat que els resultats

“La casa del Vallès, que veu a les comarques com a graons terrals per a l'ascensió a la Catalunya - Ciutat dels nostres anhels, en posar fi, amb aquesta senzilla aportació personal nostra, a la present tanda d'estudis comarcalistes, els ofereix al Govern de la Generalitat, com a element informatiu per a l'estructuració governamental de la terra catalana” (Vila, 1977 [1931]:117).

La influència de la geografia francesa sobre la geografia catalana ha estat des de sempre important, tant pel seu desenvolupament metodològic com per l'aportació d'autors francesos al coneixement empíric del territori català. Els vincles foren múltiples, com és sabut, les estades de Pau Vila a Grenoble, prop de Raoul Blanchard, i els contactes que a partir d'aquell moment realitzà. També foren importants els nombrosos viatges, a vegades esporàdics que alguns geògrafs francesos feren a Catalunya. Pau Vila dóna notícia d'aquestes estades en diferents articles de *La Publicitat*, i més tard a *Serra d'or*, tal com especifica Joan Vilagrassa (2003). Aquestes observacions han estat recollides al capítol “La geografia francesa i els seus homes” capítol 6 del llibre *La geografia i els seus homes. Selecció d'escrits de geografia de Pau Vila* (Vila 1978). Allà cita l'estada de Raoul Blanchard (Orleands, 1877–Paris, 1965) el 1922, convidat per la Mancomunitat a impartir un curs de geografia humana de la muntanya, de les estades de Maximilien Sorre (Renes, 1880 Missigny 1862,²⁵ Daniel Faucher (1882-?),²⁶ Henry-Marcel Gaussen (Cabrières d'Aigas, Provença, 1891-Tolosa, 1981)²⁷ i Marcel Chevalier (Nantes, Bretanya, 1876-?, 1945),²⁸ entre el 1930 i el 1935,

que l'enquesta donés. Hi havia un altre grup de comarcalistes que podrien ser considerats com a pancomarcalistes com per exemple els del Penedès, que podien estar contagiats per certs sentiments egocèntrics i imperialistes (Vila, 1977: 71).

²⁵ A la *Geographie Universalle* (Vidal de La Blache, Gallois 1927; 1947) escriví sobre la Mediterrània i les penínsules mediterrànies (en col·laboració amb J.Sion i Y.Chataigneau), on fa prova, especialment quan tracta de la península Ibèrica, d'una visió sovint encertada dels fets geogràfics. Entre altres obres hom pot esmentar la seva tesi (1913), *Les Migrations des peuples* (1955) i la seva obra capital, *Les fondements de la géographie humaine* (1943-52).

²⁶ Deixeble directe de Vidal de la Blache.

²⁷ Botànic provençal. Professor de la facultat de ciències de Tolosa (Llenguadoc) i director del servei del mapa de vegetació de França. És autor de *Géographie des plantes* (1931), *Géographie botanique et agricole des Pyrénées orientales* (1934), *Les forêts des Pyrénées* (1930-42) i uns 450 treballs més sobre botànica, geografia, boscs, climatologia i cartografia.

²⁸ Era un geòleg francès. Es doctorà en ciències a la Sorborna i fou pensionat per a estudiar la fisiografia d'Andorra. En esclatar la Primera Guerra Mundial s'exilià a Catalunya, on entrà en contacte amb els geògrafs del país, especialment amb Pau Vila i amb Jaume Marçet. Després d'una primera etapa d'investigació, durant la qual estudià Andorra, l'Urgellet, la Cerdanya i la regió volcànica d'Olot, es dedicà a treballs generals de caire divulgador. És autor del mapa topogràfic d'Andorra (1925) i col·laborador del Servei Geogràfic de Catalunya (1921) i del

de la mà de l'Institut Francès de Barcelona, aleshores dirigit per Jean-Jacques-Achille Bertrand (Tesan, Llenguadoc, 1884-Carcassona, Llenguadoc, 1960)²⁹, i de l'estada, més tardana de Pierre Deffontaines (Llemotges, Llemosí, 1894 - París, 1978)³⁰, que dirigí l'Institut Francès a la postguerra i que més tard fou professor de la Universitat de Barcelona. La influència del possibilisme francès en la geografia catalana es deixà sentir durant moltes dècades del segle XX. Fou una multitud de monografies comarcals les que seguïen la metodologia de l'estudi de Pau Vila (1926) en l'estudi titulat "La Cerdanya", el primer que es considera dins aquest corrent metodològic a Catalunya. Les monografies comarcals es remeten a la tipologia de coneixements enciclopèdics del conegut Diccionari de Madoz (1845-1850). Les monografies també aporten informació referent a les ciutats. La informació sobre les ciutats que havia de figurar a una monografia comarcal va ser sistematitzada en la famosa guia de Raoul Blanchard (1912)³¹ que anys més tard va ser altre cop publicada pel Centre Excursionista de Catalunya en català. Aquesta guia va donar inici a les investigacions al voltant de les funcions urbanes, un tema que seria recollit posteriorment per altres geògrafs francesos (Chabot 1948). Tal com ja s'ha dit, la producció de monografies comarcals a Catalunya va ser especialment prolífica (Vila 1926, Iglésies 1930b, Urteaga 1980) generant-se a la vegada escrits metodològics sobre elles a l'estil del text de Raoul Blanchard del 1912 (Puchades 1980).

mapa geològic de Catalunya (1926). Residí a Sant Boi i donà classes a la facultat de filosofia i lletres de la Universitat Autònoma, alhora que es llicenciava en medicina a Barcelona. En esclatar la guerra civil de 1936-39, tornà a Bretanya. Introduí a Catalunya els mètodes de la geografia física de Martonne. Publicà, entre altres, Le Quaternaire dans les Pyrénées Catalans (1908), Barcelone et la Catalogne (1912), Le Montserrat (1924), Andorra (1925) i, sobretot, els volums de l'"Enciclopèdia de Catalunya", El paisatge de Catalunya (1928), el més reeixit, Geologia de Catalunya (1930, 1932) i Geografia Física de Catalunya (1934).

²⁹ Historiador occità, especialitzat en temes de cultura catalana. El 1922 fou nomenat director de l'Institut Francès de Barcelona, que procurà de transformar en un centre difusor de la cultura francesa i en cercle d'estudi de les relacions culturals entre França i Catalunya.

³⁰ Fou deixeble de Jean Brunhes i d'Albert Demangeon; es doctorà a la Sorbona el 1932. Fundà i dirigí departaments universitaris de geografia a Lilla (1924), a São Paulo (1934), a Rio de Janeiro (1936) i a Quebec (1946). Del 1939 al 1946 dirigí l'Institut Francès de Barcelona, on organitzà i estimulà una activitat cultural considerable i on fomentà els estudis geogràfics, fet pel qual obtingué (1971) el premi Catalònia de l'Institut d'Estudis Catalans. És autor de diversos estudis sobre els Països Catalans, França, Brasil, Canadà, etc. Fou professor de la Universitat de Barcelona i director de la secció de lletres del nou Centre Universitari de Perpinyà. Membre corresponent de l'IEC (1964).

³¹ Consultada l'edició traduïda al català gairebé vint anys més tard (Blanchard, Cardús 1931).

La idea d'utilitzar un concepte de regió clarament relacionat amb el de la geografia francesa a l'hora de delimitar les demarcacions de la divisió territorial de Catalunya vingué de Pau Vila. Les regions que investigava Pau Vila, les comarques, igual que havia fet Vidal de la Blache, eren societats agrícoles, amb uns interessos bàsicament locals, on les possibilitats per al desenvolupament humà eren oferides per la regió. El possibilisme francès doncs, s'escapa del determinisme, ja que comprova la inutilitat del domini de l'entorn natural sobre l'home.

El contacte amb la geografia de Vidal de Blache probablement també va servir perquè Pau Vila se n'adonés de la caiguda de l'economia regional d'autoconsum. Aquest fet, tal com havien fet els francesos, el va portar a centrar-se en la importància de les interaccions econòmiques que existien entre una regió i el centre urbà que la regia en aquest cas, les capitals comarcals.

El debat de les comarques a Catalunya arrenca de molt abans, sobretot en el moment de la Renaixença, amb construccions epistemològiques molt diferents. En aquell moment a diferència del comarcalisme de la dècada dels anys 30 del segle XX, es concep la comarca com una entitat eminentment rural. La comarca apareix contraposada a la florent Barcelona, urbana, industrial i proletària, on l'ordre moral i ideològic ha desaparegut. La comarca d'essència rural es concebuda com el bressol de la catalanitat assentada en els ideals del pairalisme, casi de tipus determinista (Roca 1979). Un dels principal artífex d'aquet tipus de comarcalisme va ser el capellà Norbert Font i Sagué (Barcelona, 1974-1910).³²

La concepció de la comarca d'arrel natural fou seguida per un dels membres més destacats de la *Ponència* per a la Divisió Territorial de Catalunya, en Josep Iglésies i Fort (Reus, 1902–Barcelona, 1986), geògraf reusenc, impregnava de connotacions clarament naturalistes al concepte de comarca.³³ Just abans de l'encàrrec que va realitzar la Generalitat de Catalunya per a la Divisió Territorial, els debats al voltant del concepte de comarca foren amplis en diverses institucions i entitats del país, com per

³² Norbert Font i Sagué era geòleg, espeòleg i sacerdot. Va fer importants aportacions en la catalogació d'avencs i coves de Catalunya. En referència a les comarques és important consultar la seva obra titulada Determinació de les comarques naturals i històriques de Catalunya (Font i Sagué 1897).

³³ En una de les seves obres fa repàs de les diverses tipologies de comarca que poden existir (Iglésies 1966).

exemple a la Casa del Vallès o als diversos centres excursionistes de Catalunya, precursors del comarcalisme. Aquest fet va provocar importants discrepàncies entre els membres de la *Ponència* ja que al concepte natural de comarca s'hi contraposava el concepte humà.

Tot i aquests conflictes, el mateix Iglésias va evolucionar en la seva forma d'entendre el concepte de comarca, i en obres posteriors (Iglésias 1967) es va anar deslligant del concepte de comarca històric i natural per decantar-se per un concepte de comarca més humà:

“L'organisme delimitador (...) va fer uns acoblaments de comarques a base de regions, presidida cada una per una ciutat de caràcter supracomarcal. Es tractava d'una divisió política i, com hem dit abans, eren els factors de la geografia humana els que havien de prendre la màxima preponderància en la divisió. En aquest aspecte res tenim a afegir als indicats acoblaments i ens plau reiterar-hi la nostra conformitat” (Iglésias, 1967:11).

El camí per a desprendre's d'aquestes dues accepcions de la comarca el va fer a partir de l'estudi del Camp de Tarragona (Iglésias 1930a) i la comarca del Priorat. El geògraf reusenc primer va comprovar la inconsistència de les demarcacions històriques investigant sobre el Priorat històric. Un cop va haver deixat de banda les comarques històriques per a la delimitació de les demarcacions catalanes, es va decantar per les comarques naturals a partir de l'estudi de la mateixa regió (Iglésias 1930b). D'igual manera, va veure com les comarques naturals no eren operatives per a la delimitació de les demarcacions: utilitzant com exemple la comarca del Priorat, ben delimitada per la conca del riu Siurana i les respectives carenes, el geògraf va comprovar com els seus pobladors no van a comprar al que seria la seva capital, Falset, sinó que es desplacen cap a Reus.

El segona aspecte metodològic de la *Ponència* important a tenir en compte fa referència al sistema que es va seguir per determinar la distribució de les capitals comarcals catalanes. La *Ponència* innova en el mètode alhora d'utilitzar uns principis molt propers als de la teoria dels Llocs Centrals (Christaller 1933), en aquells moment encara sense formular. Els dos geògrafs, a partir dels seus respectius estudis aconseguixen explicar la distribució de les ciutats en el territori a partir d'un sistema urbà de tipus jeràrquic estructurat en base àrees de centralitat comercial. La diferència

és que Pau Vila no volia extreure una llei absoluta a partir de l'estudi dels mercats catalans tal i com va fer l'empirisme de Walther Christaller a partir de la distribució dels centres de mercat a Alemanya.

Casi vuitanta anys després de l'aplicació d'aquell mètode científic al territori català i de la formulació de la teoria dels Llocs Centrals de Christaller, es comprova la inoperativitat d'aquell mètode per conèixer la distribució de les ciutats en el territori. Més enllà de les crítiques referents a la metodologia neopositivista que va utilitzar Christaller, al tenir vocació de teoria, les crítiques referents al mètode seguit són vàlides per als dos geògrafs.

En primer lloc s'ha de tenir en compte que amb l'augment de la mobilitat de les persones, la proximitat ha deixat de ser la única llei bàsica dels models territorials tradicionals basats en el comportament dels compradors, els compradors han deixat d'acudir als mercats més pròxims per fer-ho al que més els agradi (Carreras i Verdaguier 2009, Salgueiro, Cachinho 2009)³⁴, aspecte que ja s'ha citat anteriorment. En segon lloc, en el si de la societat dels individus (Elias 1990) les necessitats de compra han canviat deixant de tenir vigència el perfil del comprador a l'estil de l'*Homo Economicus* que va utilitzar Christaller. Aquest perfil de comprador estàndard, per al cas de la divisió territorial de Catalunya té el seu símil amb els secretaris dels ajuntaments, els quals foren els únics que respongueren sobre els fluxos de mercat de cada municipi amb la conseqüent parcialitat que aquest fet comporta.

A nivell empíric la *Proposta per a la Divisió Territorial de Catalunya* representa una anàlisi rigorosa i exhaustiva del sistema urbà de Catalunya dels anys 30 a partir d'àrees de centralitat comercial. Què en queda d'aquell sistema urbà tradicional actualment?

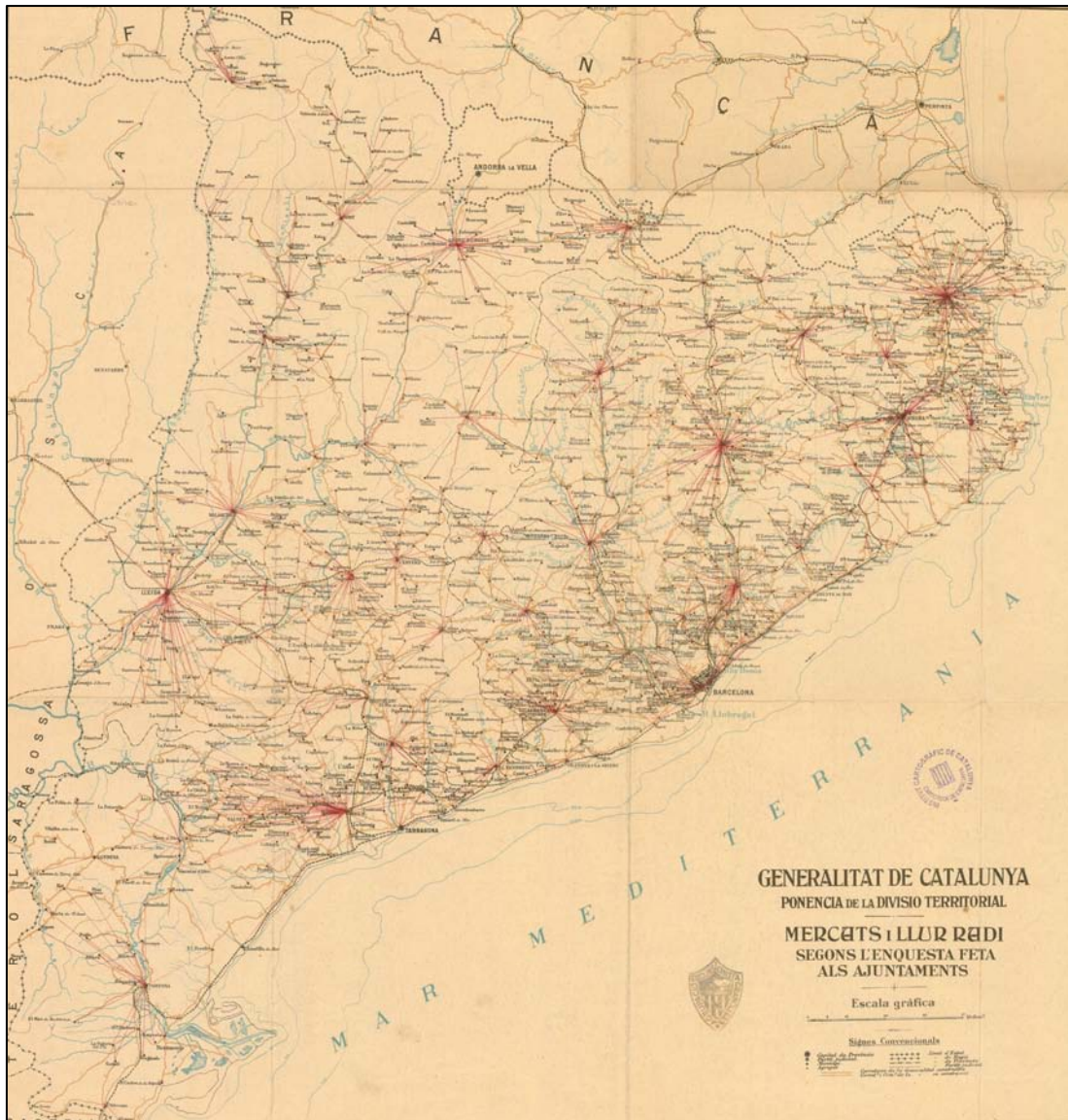
Vistos els canvis en les àrees de centralitat comercial que ha comportat l'augment de la mobilitat de les persones i la diversificació en les necessitats de consum el que queda d'aquella divisió territorial en comarques és quelcom de naturalesa diferent que va més enllà dels fluxos comercials. Es pot dir que actualment de la divisió territorial de Catalunya en comarques en queda una xarxa de barris antics.

³⁴ Sobre les relacions entre ciutat i comerç es troba en procés d'acabament la tesi doctoral de Sergio Moreno Redón, professor del Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona.

Mapa 2.5: Mapa de la divisió en Regions i Comarques realitzat durant l' octubre de 1936. Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Mapa 2.7: Els mercats i el seu radi d'atracció durant els treballs previs de la Ponència (1931). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

2.2- Els lògiques de la complexitat del territori

En aquest apartat es mostra alguns dels canvis que operen al territori de Catalunya des de les diverses escales. El total d'escales analitzades és tres: economia-món, nació-estat i local (Taylor, Flint 2002).

2.2.1- L'escala global

Les transformacions en l'escala global són especialment significatives des de l'eclosió de l'anomenada globalització econòmica contemporània. Alguns d'aquests canvis són investigats als capítols 3, 4, 6 i 7.

La globalització troba la seva essència en els avenços tecnològics. Les noves tècniques inicien el seu desenvolupament a partir de la dècada dels 50 del segle XX i donen lloc a la denominada globalització de la economia que té el seu punt de partida el 1973.³⁵ Per a entendre la globalització es pot recórrer a Milton Santos, el qual estableix que perquè es produeixi la globalització econòmica contemporània s'han hagut de donar cinc condicions: la unitat de la tècnica, la convergència dels moments, un motor únic, la cognoscibilitat del planeta, i la idea d'un període que és una crisi en ell mateix. Totes aquestes condicions es donen a Catalunya i es concreten de manera singular en cada lloc.

El nou paradigma del sistema capitalista troba la seva essència en la desregularització financera, on la informació n'és la reina suprema a partir de la denominada *Societat de la informació* (Castells 1996).

Aquestes noves condicions han estat conceptualitzades pel geògraf brasiler Milton Santos (Brotas de Macaúbas, Brasil, 1926 – Sao Paulo, Brasil, 2001) com a medi tècnic científic-informacional a partir dels canvis conjugats en els tres sectors (Santos 1996).³⁶ Les condicions d'aquest medi atorguen al lloc el paper d'oferir les oportunitats

³⁵ Tot i que la importància de l'escala global sigui molt anterior a aquesta data, són els canvis socials i econòmics que es donen a la dècada dels anys 70 els que donen lloc a la nova configuració espacial del planeta que passa a entendre's com "globalització".

³⁶ La reducció del cost i del temps de transport necessaris per moure's en l'espai han estat un continu centre d'innovació tecnològica. Els canals, les vies ferroviàries, l'automòbil, les autopistes, l'energia elèctrica, el transport aeri i l'aviació han alliberat a les mercaderies i a les persones de la fricció de la distància (Harvey 2000). La construcció de les infraestructures físiques susceptibles de facilitar aquest moviment així com de donar suport a les activitats de

perquè s'historitzin les possibilitats d'aquesta nova totalitat en permanent totalització. L'èmfasi marxista en les supraestructures (Harvey 1985) per entendre els canvis dels llocs progressivament (Massey 2005, Harvey 2000, 2003a).

A nivell social i cultural s'ha consolidat un fenomen immigratori d'abast global, i a nivell cultural, entre altres fets, com a novetat, la consolidació de construccions d'identitats clarament relacionades amb la societat en xarxa en el si d'una societat denominada "societat dels consumidors" (Carreras i Verdaguer 2005).

A nivell econòmic encara un apunt referent al període actual. Dins del nou paradigma que mou el sistema capitalista es produeixen crisis cícliques que comporten fluctuacions de l'economia importants. El període actual es caracteritza per ser una recessió global. La insolvència financera, el baix nivell de reserves i l'elevada inflació, entre altres, han estat factors implicats en aquest moment. En aquest context la inversió especulativa en el sector de la construcció ha deixat de ser estratègica (Bernardos, 2008).

A partir de les possibilitats que ofereix el medi tècnic científic – informacional, els temps de la metròpoli avui en dia poden estar a tot arreu a partir del que M. A. A. De Souza anomena "connexions geogràfiques" dels llocs (De Souza 1996, 2003) . Aquest fet supera les limitacions temporals de les possibilitats de la metròpoli industrial on la proximitat era un condicionant de primer ordre en l'impuls cap a l'aglomeració urbana (Soja 2000a). Aquestes noves possibilitats també es poden concretitzar a les ciutats mitjanes, al situar-se aquestes ciutats en punts estratègics dins del funcionament de l'economia capitalista actual, unes condicions que amb el principi de la proximitat de la metròpoli industrial era impossible de complir.

En aquest context ha eclosionat una nova xarxa de ciutats, denominades com *ciutats globals* (Sassen 1991, 1994). Des d'aquestes es comanda bona part dels fluxos de l'economia mundial i anirien associades als temps ràpids de la societat (Santos 1996). Són poques les ciutats que formen part d'aquesta xarxa de ciutats però són moltes les que volen arribar-hi, tal com marquen els polítiques urbanes de la ciutat de Barcelona.

producció, intercanvi, distribució i de consum exerceix una força molt diferent sobre el territori que ha transformat el paisatge geogràfic.

Aquestes són algunes de les característiques de l'escala global contemporània. El pes del període global en altres èpoques al territori fou menys present que l'actual, tanmateix els vincles del sistema urbà català amb l'escala global vingueren donats per les relacions econòmiques que es mantenien amb les excolònies. A nivell cultural a partir de la celebració de fires internacionals, com les que es van celebrar a Montjuïc i al Parc de la Ciutadella el 1898 o el 1929. L'Exposició Universal del 1898 representa l'empirització dels processos que s'estan duent a terme a nivell mundial en aquells moments. Aquella exposició significa la mostra pública de la modernitat, un fet que va més enllà de mostrar els principals avanços tècnics i científics del capitalisme d'aquell moment. Les exposicions internacionals signifiquen la mostra de les mentalitats d'aquells que ho creien possible, "una verdadera condensació dels missatges - projectes amb els que els organitzadors pensaven seguir gestionant l'àmbit urbà remodelat" (Casassas i Ymbert 1989).

Al tombant del segle XIX i inicis del XX hi ha molts altres indicadors que mostren l'arribada dels temps europeus a Barcelona i que no són indicadors estrictament associats al productivisme industrial. El desenvolupament de l'eixample de Cerdà, l'electrificació d'algunes vies dels ferrocarrils, els ascensors, l'inici de nous sistemes de transport (metropolitans, funiculars) i els nous sistemes d'enllumenat van significar la consolidació de Barcelona com una ciutat estratègica per al capital (Roca, Estapé & Lluç 1979), tal com estava passant en moltes altres ciutats europees. Tots aquests canvis suposen l'arribada dels temps de la modernitat europea a Barcelona.

Després dels anys més foscos del franquisme, amb el *Plan de estabilización* del 1959 i la conseqüent obertura de l'Estat espanyol a l'exterior, va arribar a les costes catalanes el turisme internacional i amb ell noves formes d'indumentària europea, com el bikini a la platja, fins llavors mai vist. Formes relacionades amb el quotidià que tenen la seva relació amb els temps globals d'aquell moment.

2.2.2- L'escala regional-catalana

La principal característica d'aquesta escala és la capitalitat i l'hegemonia econòmica, cultural i política de Barcelona respecte la resta de territori. Aquest fet es produeix a Catalunya sobretot a partir de la profundització de les lògiques d'acumulació industrial. Tanmateix les formes amb les que ha afectat el territori l'aglomeració industrial han estat diferents depenent del lloc i el temps, un aspecte que ja ha remarcat

Edward Soja en la seva crítica contemporània a les regions (Soja 2000a). Per parlar de la tendència a l'aglomeració urbana aquest autor utilitza el concepte de *sinecisme*. El primer en utilitzar-lo fou Aristòtil, en grec, *synekism*, per fer referència a les ciutats que es troben sota el poder de la capital, Atenes. Sota aquest domini s'estableix un ordre social i polític. Aquest domini territorial comporta una economia d'aglomeració, que també té les seves repercussions en el consum, l'administració política i la cultura.

Edward Soja en la seva obra *Postmetropolis, critical studies of Cities and Regions* (2000), a part de realitzar una relectura de la obra de Lefebvre, utilitza per a la seva fonamentació la obra de Jane Jacobs *La economia de las ciudades* (1969) i les seves reflexions al voltant de l'essència del desenvolupament de les ciutats a partir d'estímuls creatius. Bàsicament utilitza el llibre. Li serveix per explicar el que ell denomina com la Tercera Revolució Urbana, basada en el sinecisme. Aquesta revolució urbana es produeix en el context d'una economia industrial i se segueix mantenint en el que ell denomina com la *Postmetropolis*, relacionada amb les transformacions globals de les últimes dècades. Un sinecisme regional que no té res a veure amb el que alguns autors van utilitzar en la fonamentació de la teoria dels Llocs Centrals, de tall piramidal al voltant d'una gran ciutat. Sense caure en tendència de base ecològica, tal com ho havien fet els de l'escola de Chicago, l'autor entén la difusió dels fragments de la ciutat capital arreu de la regió com si fos un organisme viu, producte de l'acció social.

El que vol remarcar aquest apartat és el llarg temps que porta operant la tendència a la integració del sistema urbà català amb capital a Barcelona. La integració d'un sistema urbà català al voltant de la ciutat-mare de Barcelona que s'articula tan a partir de forces centrífugues com centrípetes.

La moderna tendència a l'aglomeració urbana al voltant de Barcelona situa la seva eclosió en les economies d'aglomeració urbana industrials basades en la proximitat de finals del segle XIX, tal com s'ha dit. Al 1935 Gabriel Alomar (Palma de Mallorca, 1910–Palma de Mallorca, 1997) ho deixà clar:

“les formes intenses de la civilització actual, les comunicacions rapidíssimes que han minvat el mapa, la facilitat dels viatges, la ràdio, el nou sentit del paisatge com ambient ciutadà, constitueixen els uns i els altres els ferments de la vida d'un país, i en fan una sola immensa ciutat espargida” (Alomar, 1935 citat a Roca, 2000).

Enmig del context industrial cada dia són més els municipis que s'integren funcionalment a Barcelona.

L'inici de la moderna integració catalana al voltant de Barcelona que es deu a la consolidació del capitalisme industrial s'estructura a partir d'una formació socio-espacial comandada per una economia tèxtil que s'anà diversificant progressivament. L'adaptació de l'espai directament relacionada amb les necessitats de la indústria marca un dels trets de sortida més importants. La cerca d'electricitat és clau en aquest aspecte. Un dels moments fou quan Frederick Stark Pearson (Massachusetts, 1861 vaixell "Lusitània", 1915) de la *Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited* (La Canadenca), després d'haver deixat de banda l'electrificació de Brasil i Mèxic, es va dirigir a Barcelona el 1911. Tal com deixa constància Francesc Roca (1979) tot citant a Roig (1970), *Pearson*, conjuntament amb el seu corresposal català, Carles Montañés (Tarragona, 1878–Madrid, 1974),³⁷ van pujar fins al cim del Tibidabo. Des d'allà dalt, tot mirant un croquis on apareixien les principals àrees d'aglomeració industrials i la potència instal·lada en cadascuna d'elles, i tenint als seus peus les ciutats del Vallès, Pearson ho veié clar. Serien les centrals hidroelèctriques les que aportarien l'electricitat necessària des d'un parell de centenars de quilòmetres fins a Barcelona i no pas el trasllat de les indústries a les muntanyes. "Fou al cim del Tibidabo, davant Barcelona, i no a Tremp i Camarasa, on Pearson, l'hidraulicista canadenc, tingué la "revelació" de la obra que calia fer " (Vilar, 1964 [1962]:368). Vilar va utilitzar aquest episodi per a exemplificar el caràcter de l'electrificació de la regió de Barcelona. Més enllà d'això, per aquest capítol el que interessa és que s'està davant d'un projecte d'integració territorial que ocupava bona part de Catalunya. A la vegada un exemple evident de transformació del territori en benefici dels nous mitjans de producció (**Mapa 2.9**).

L'aproximació de les capitals comarcals a Barcelona va trobar en l'arribada del ferrocarril un dels fets més destacables. Tanmateix, un sector del territori sobresortia per damunt dels altres pel que fa al seu vincle amb Barcelona: el territori comprès dins del conegut com a *vuit ferroviari*. Fou al 1937 quan el mestre de geògrafs Pau Vila (1881-1980) en la seva obra *Fesomia geogràfica de Catalunya* (Vila 1937) ja parlà d'un vuit ferroviari entorn de Barcelona com a premonició d'una àrea metropolitana que llavors no existia encara i que englobava les terres compreses entre els nusos de Maçanet de la

³⁷ A part de projectar l'embassament d'aigües als Pirineus per tal de crear energia hidroelèctrica va modernitzar línies secundàries de ferrocarrils i fundà els Ferrocarrils de Catalunya (1912).

Selva i el Vendrell quan el ferrocarril encara era la gran infraestructura de transport (Carreras i Verdaguer 1992). A partir de la dècada dels anys 20 aquest procés d'integració metropolitana al voltant de Barcelona, caracteritzat per la suburbanització i l'augment dels desplaçaments pendulars, va incorporar primer els municipis del marge del Llobregat i posteriorment els del Besòs. En aquest context, les característiques dinàmiques de centre-perifèria pròpies de la geografia política (Taylor 1985) es produïren també a l'escala de la metròpoli barcelonina.

La industrialització barcelonina i el seu principal progrés tècnic en el transport, el ferrocarril, fou percebuda per a la gent de comarca com un fet negatiu per a les estructures econòmiques comarcals. D'aquesta percepció en deixa constància Narcís Oller (Valls, 1846-Barcelona, 1930) en el seu llibre *l'Escanyapobres* (1884) on comenta que la tendència a l'aglomeració al voltant de Barcelona va significar l'empobriment de l'economia de les petites capitals comarcals, la metàfora de les quals és Pratsbell. L'empenta amb la que escriu Narcís Oller és evident:

“Sempre el peix gros es menja el xic. Això és pesta per als pobles. Teniu-ho per màxima: sempre el peix gros es menja el xic. A on va aquest tren? A atipar les ciutats grans! Que creix, avui? Les ciutats grans. Veieu créixer cap vila, cap llogarret? No: sempre el peix gros es menja el xic. Ben aviat això serà un mas robat. La tendència de la civilització nova és de concentració. Ja ho heu vist: qui no se n'ha anat al cel se n'ha anat a Barcelona” (Oller 1996 [1884]: 25).

Tot i la subjectivitat del testimoni que deixa Narcís Oller, es comprova en diversos anuaris econòmics com tanquen molts tallers i indústries que perden competitivitat davant l'empresariat barceloní o instal·lat a Barcelona.³⁸ Després dels primers èxits de la industrialització a bona part de les capitals comarcals la tendència a l'aglomeració barcelonina va comportar l'emigració de molts residents d'aquestes comarques cap a la metròpoli (Frago 2010a).

Quan encara no s'utilitzava l'electricitat ni s'havien format els grans conglomerats empresarials moltes capitals comarcals experimentaren un fort creixement urbà. Un fet indicador de l'existència de temps similars entre les capitals comarcals i la

³⁸ Aquest aspecte apareix en els diversos anuaris econòmics que publiquen les *Cambres de Comerç i Indústria* de les respectives poblacions.

metròpoli en aquell moment és l'associació que fa Francesc Roca (1982) entre l'aprovació de plans d'eixample i el dinamisme industrial.

“La relació entre el model d'eixample i la revolució industrial es posa clarament de manifest veient el paral·lelisme cronològic existent entre la data d'aprovació del pla d'eixample d'una ciutat i en el moment en que aquesta ciutat inicia un cert desenvolupament industrial important. És significatiu, per exemple, que després del Pla d'Eixample de Barcelona del 1859, el següent que es posa en marxa és el Pla d'eixample de Sabadell del 1865, degut a Francesc Daniel Molina (Vic, 1812 – Barcelona, 1867) que és un pla molt influït per Cerdà. El 1876 s'aprova el de Vilanova i la Geltrú, que és un important nucli industrial; i a continuació, el 1878, el de Terrassa, el de Valls; el 1884, el de Granollers; el 1885, el de Badalona.” Per al País Valencià continua “el primer pla d'eixample aprovat fou el d'Alcoi (1881), la ciutat més industrialitzada, i el 1887 s'aproven els de València i Alacant. És ben significatiu que no sempre s'apliquin primer a les capitals de província, sinó a aquelles ciutats que estan en creixement i que més necessiten l'ordenació de l'espai urbà “(Roca 1982: 89).

Al temps que s'anava desenvolupant industrialment Barcelona, culturalment la burgesia va anar requerint nous llocs selectes per al seu gaudi. El tombant del segle XIX significà l'inici de la suburbanització comarcal associada a racionalitats barcelonines a partir de cases d'estiueig. Es construïren els primers palauets d'estiueig en àrees allunyades de Barcelona, com els Pirineus o les comarques del sud i a la costa. Francesc Carreras Candi (Barcelona, 1862-1937) en la seva obra Geografia de Catalunya (Carreras i Candi 1913) ja parla d'aquest tipus de vinculació entre la ciutat de Barcelona i les capitals comarcals citant a la partida del Bosch de Valls, lloc on hi anaven a passar el cap de setmana alguns industrials i comerciants de Barcelona cada cap de setmana. Eren molts els llocs d'estiueig d'algunes persones en aquella època del tombant del segle XX, un bon recull és el que presenta el professor Carles Carreras i Verdaguer (Maó, 1948) en la seva obra La Barcelona literària (2003) on s'explica la ciutat a partir de l'anàlisi d'obres literàries i utilitzant a més de 230 escriptors. En aquest llibre apareixen cartografiats tots els llocs on va anar a estiuejar Joan Maragall (Barcelona, 1860 – 1911) a partir de l'anàlisi literari de les seves obres, sent molts els llocs de les comarques gironines i del Pirineu sobretot que allà s'hi representen (**Mapa 2.10**). També des de la literatura el llibre La febre d'or (1890 – 1892) de Narcís Oller, és un testimoni fidedigne d'aquesta mobilitat per motius d'oci i de relax que la burgesia fa a finals del segle XIX cap aquestes cases de camp o masies. Un altre exemple és el llibre

Memòries (1954) de Josep Maria de Segarra (Barcelona, 1894–1961) on l'autor deixa constància d'aquest tipus de vincle quan descriu el viatge d'una família burgesa barcelonina que va a estiu a la Granja de Doldellops, petita propietat del Monestir de Poblet a les ribes del riu Francolí (Vives Corbella 2007). Per no parlar de la famosa Teresa, la ben plantada d'Eugeni d'Ors.

Paral·lel a aquest sorgiment també nasqué l'excursionisme del segle XIX, de naturalesa bàsicament barcelonina i clarament relacionat amb el moviment de la Renaixença que cerca el coneixement i apropiació del país.

Més endavant amb l'augment de la mobilitat, l'expansió de segones residències arreu del territori català estretament i directament lligades als ciutadans de Barcelona ha assolit una envergadura que va molt més enllà de les localitzades al litoral català (Casassas 1977). Serveixin d'exemple algunes comarques de muntanya com la Cerdanya o la Vall d'Aran, la primera aproximada a Barcelona a partir de la obertura del Túnel del Cadí l'any 1984.

Si en aquell moment de la economia industrial foren molts els barcelonins que periòdicament acudien a les comarques, la població de comarca també acudia a Barcelona. En aquest camí traslladaven les tècniques barcelonines cap a la comarca. Gràcies al ferrocarril, els comerciants i petits industrials, coneixien les principals tècniques aplicades al negoci directament, però sobretot coneixien l'estil de vida barceloní (aquest aspecte és posteriorment treballat al capítol 7 en l'estudi de la ciutat a partir de la literatura). Aquest intercanvi de valors culturals que sobretot mantenien les persones amb una posició social més estratègica també es va estendre entre aquelles classes més populars, com per exemple les minyones que exercien tasques domèstiques a la casa dels burgesos de Barcelona³⁹. Coneixien l'estil de vida de la classe burgesa barcelonina i després ho podien traslladar a les seves llars, allunyades, a la comarca.

Aquest tipus de vincle entre la comarca i Barcelona en segles anteriors a la industrialització tan sols l'havien pogut mantenir els fadrísters. Jaume Vicens Vives (Girona, 1910-Lió, 1960) en el seu curt però concís i demolidor llibre Notícia de Catalunya (1960) comenta el paper que tingueren en el desenvolupament econòmic:

³⁹ Actualment aquest procés es pot estar donant a un altre nivell quan dones novingudes, sobretot d'Amèrica Llatina, emigren per cuidar a la tercera edat de Catalunya. Aquest tipus de convivència permet la transmissió dels valors tradicionals de la societat local ha persones procedents d'altres cultures i de generacions molt diferents.

“Catalunya durant l’edat mitjana era un poble de pagesos, sobre ells s’assentava la casa i posteriorment el pairalisme. Com que la casa pairal va ser cedida a l’hereu, als fadrísterns, els que no els tocà la propietat de la casa pairal (aquesta entesa en el sentit de la propietat burgesa, que es compra i es ven i en treus benefici) foren els que s’encarregaren de dedicar-se a altres activitats que no fossin la terra. Així el comerç i la indústria catalana ha estat creada per l’esforç dels fadrísterns” (Vives, 1984[1960]:40).

Més endavant el mateix autor remarca aquest vincle entre els fadrísterns i la integració territorial de Catalunya:

“de l’ajut primerenc, el retorn sovintejat a la casa o al mas dels avis, n’ha nascut la íntim solidaritat entre el camp i la ciutat de Catalunya que caracteritza el Vuit-cents i encara bona part del que va de segle.” Tanmateix, ho deixa clar en aquest sentit: “Si la marxa dels afers ho hagués permès, s’hauria realitzat el somni d’aquells que veien Catalunya com un immens jardí verd, modern i progressiu, integrat amb les seves ciutats, sobretot amb Barcelona. La Catalunya-Ciutat, preconitzada per allà als anys trenta, era la superació de l’antic pairalisme de porró i barretina, la vera síntesis dels catalans, la definitiva incorporació del pagès a la vida contemporània, la caiguda dels darrers lligams paternalistes i feudals” (Vives, 1984[1960]:40-41).

En resum, s’ha tendit cap a una major integració de la realitat urbana catalana amb centre a Barcelona, un fet que ja porta operant des de finals del segle XIX. Si en aquell moment fou en base a una economia industrial actualment ha estat a partir d’una dinàmica vinculada al sector terciari en un context global on el capital cada cop està més inclòs en l’espai com a capital immobiliari, capital fixat a la terra (Harvey 2000).

La integració del territori català sota un mateix mercat immobiliari relacionat directament amb la proximitat a la metròpoli ha fet ecllosionar dinàmiques de centre perifèria, utilitzant conceptes de la geografia política. En el context de desconcentració industrial de la dècada dels 80 foren moltes les capitals comarcals que van acollir actius industrials procedents del centre de la metròpoli, aspecte que fou investigat per alguns economistes catalans (Garola et al. 1988).

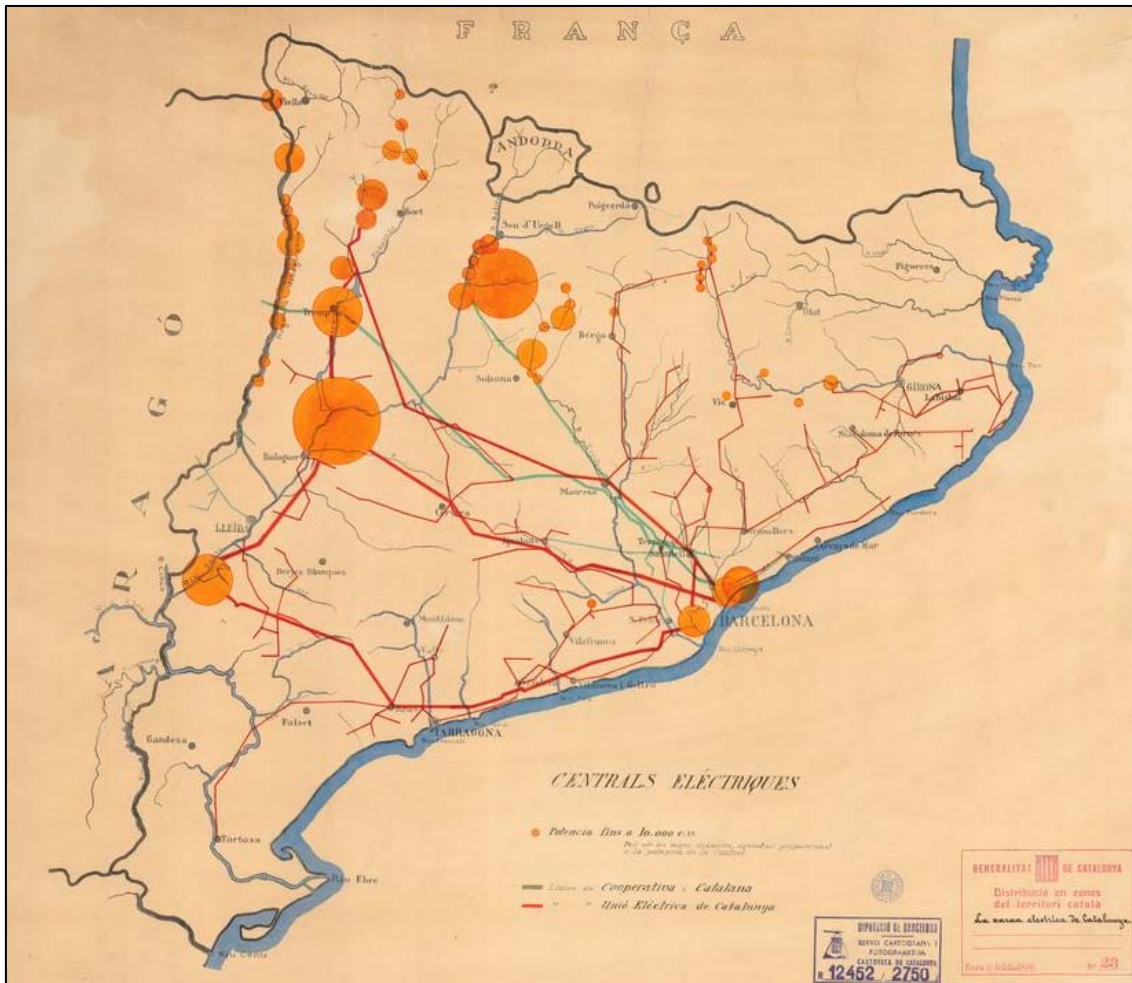
Posteriorment, han estat també moltes les capitals comarcals ben connectades per autopista, autovia o ferrocarril que han vist créixer el seu espai urbanitzat cobrint la

demanda d'habitatge de lògica barcelonina. Un procés vinculat a una lògica global de captació de capital cap al sector immobiliari i d'accessibilitat hipotecària entre la població. Aquest context global ha comportat el despoblament de les corones més internes i el creixement d'aquelles més externes. Més contemporàniament, el mercat dedicat a usos logístics també s'ha estructurat a partir de corones al voltant de Barcelona, aspecte que es tracta més específicament al capítol 3.

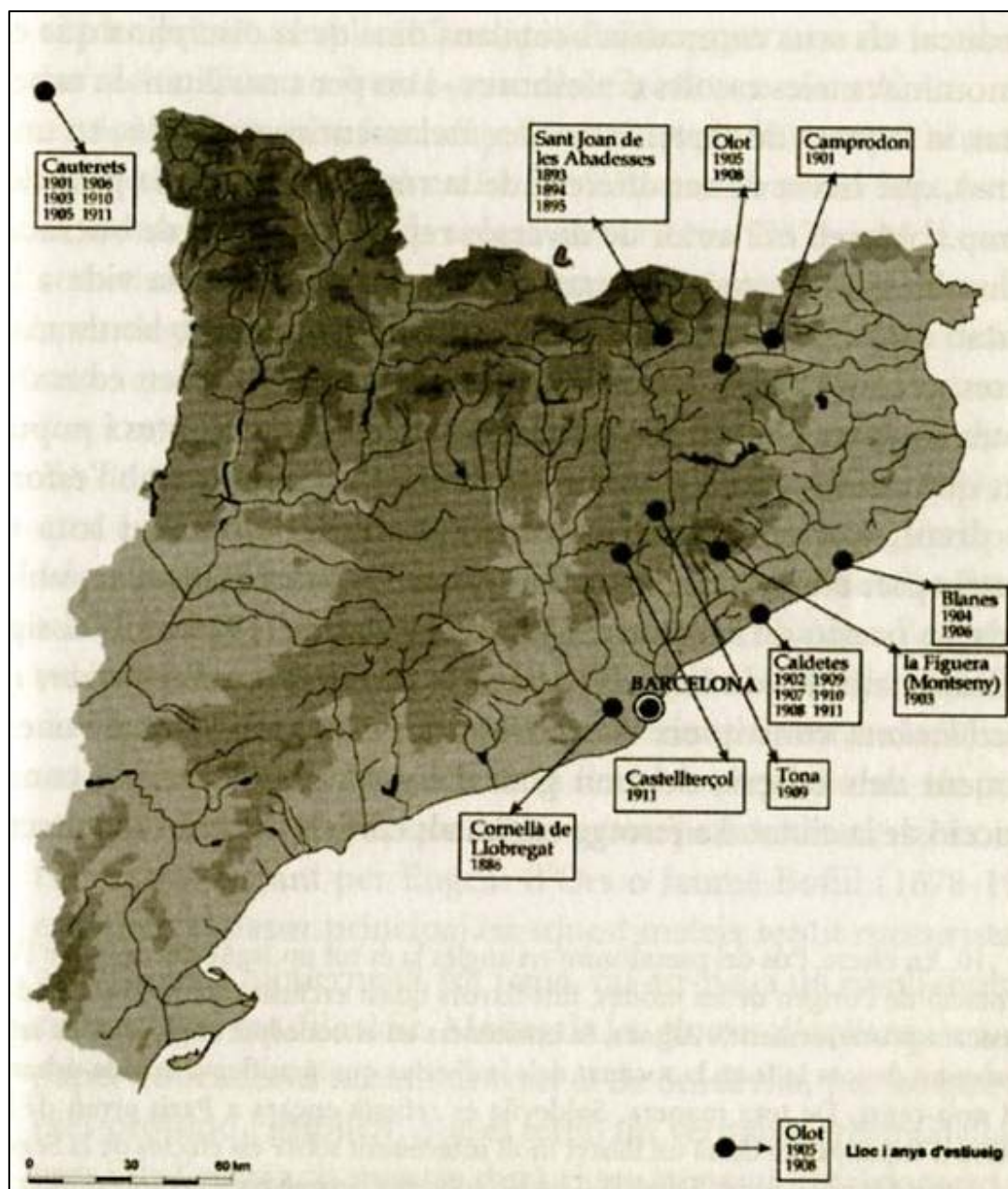
Uns i altres processos han comportat la creixent suburbanització de la comarca a partir de lògiques barcelonines. En el context metropolità industrial a partir de formes més concentrades i denses donada la reduïda mobilitat. En el context post-industrial actual a partir de formes fragmentades i menys denses però ocupant a importants extensions superficials. Tots són processos associats a les forces centrífugues que regeix Barcelona.

Aquests són alguns dels processos recents d'integració del territori comarcal sota les lògiques barcelonines. Nous temps han arribat al centre de la ciutat barcelonina, el retorn al centre, el retorn de les forces centrípetes enmig de la tendència a l'aglomeració urbana actual, denominada per Soja (2000) com la *Tercera Revolució Urbana*. Aquest procés s'ha conceptualitzat com a gentrificació (Smith, 1996) o més recentment com a centricació (Carreras i Verdguer 2010).

Mapa 2.9: La xarxa elèctrica a Catalunya (1932). Font: Institut Cartogràfic de Catalunya.

Mapa 2.10 : Els llocs d'estiueig de Joan Maragall . Font: Carreras (2003).

2.2.3- Les lògiques d'integració locals

Les lògiques globals, clarament relacionades amb la connectivitat, i les lògiques barcelonines relacionades amb la proximitat a la metròpoli s'han solapat amb les lògiques pròpies de l'escala local, també articulades a partir de la proximitat. Les tres són les que acaben per configurar el funcionament de cadascuna de les capitals comarcals.

La densitat de ciutats històriques arreu de Catalunya és un dels fets més característics de l'escala local. La presència de ciutats d'origen medieval és un tret definidor del caràcter urbà de Catalunya més enllà de Barcelona. Aquest nombre de ciutats confereix a Catalunya una densitat de ciutats històriques més elevada que altres àrees de l'Estat espanyol, com per exemple Castella, on el fet urbà històricament era molt menys dens tal com Joan Vila Valentí va comentar en la seva contestació durant el discurs d'entrada del Dr. Carles Carreras a la Reial Acadèmia de Bones Lletres (2008). A la vegada aquestes ciutats històriques depenent del diferent pas del temps, amb herències històriques que encara condicionen el comportament dels llocs com són la Catalunya Vella i la Catalunya Nova.

Aquestes ciutats formaven part d'una xarxa urbana paleo capitalista⁴⁰ poc integrada ja que encara no s'havia expandit el ferrocarril. Per aquest motiu encara no es podia parlar de llocs centrals, a l'estil d'una *ciutat mitjana* (Correa 2006). Si es té en compte que les *ciutats-mercat* abans de la complexitat del fet urbà que incorporà el capitalisme, eren essencialment "les ciutats" durant el període preindustrial (Carter 1972, Pirenne 1952) s'entreveu que les capitals comarcals ja eren ciutats durant l'Edat Mitjana i que a la vegada eren les que organitzaven el territori de Catalunya (Pi i Sunyer 1931, Vila 1937, Casassas i Simó 1978). L'autonomia de cada ciutat fou un fet evident fins que no es donà la permeabilitat de les regions a partir de la millora dels mitjans de transport. Les tècniques pròpies de la indústria no s'historitzaren en moltes capitals comarcals ni amb la qualitat ni amb la quantitat amb la que ho feien a la metròpoli donades les menors condicions de mobilitat que presentaven. Tanmateix, la

⁴⁰ Pierre Vilar (1973 [1964]: 291) dona idea de la compressió espaciotemporal del territori català a inicis del segle XIX, moment en que el comportament regional del territori era encara precapitalista: de Barcelona a Tarragona i Girona, 20 hores de marxa; de Barcelona a Olot, a Tàrrrega, a Ripoll o a Montblanc, 24 hores; de Barcelona a Berga, 25 hores; de Barcelona Lleida, 35 hores; de Barcelona a Tortosa, 40 hores, de Girona a Vic passant per santa Coloma de Farners, 13 hores i mitja.

pretèrita acumulació de poder que ja representaven aquestes ciutats, va ser clau per passar a ser punts de suport per a la penetració del capital durant les primeres fases de la industrialització. Uns punts de suport que anaren perdent pes progressivament en favor de Barcelona i la seva àrea metropolitana. Més endavant, amb la difusió de l'electricitat la supremacia econòmica barcelonina es reafirmaria (Carreras i Verdguer 1992) en contra del que es pensava.

La historització de les tècniques pròpies del *medi mecanitzat* també foren revolucionàries a les capitals comarcals, tanmateix lluny de la envergadura que adquirien a la metròpoli. Tot i que a les capitals comarcals es mantenien relacions econòmiques basades sobretot en l'agricultura, les primeres etapes de transformació industrial es deixaren sentir de manera evident. Foren moltes les capitals comarcals que acolliren una seu pròpia d'una Cambra de Comerç: Tortosa (1908), Reus (1886), Valls (1908), Tarragona, Tàrrrega (1905), Manresa (1906), Sabadell (1886), Lleida (1887), Palamós (1886), Girona (1889), Sant Feliu de Guíxols (1905), Terrassa (1886) i Barcelona (1886). La fundació d'aquestes institucions és significativa del dinamisme econòmic-industrial d'aquestes ciutats durant la última dècada del segle XIX, al mostrar l'existència d'interessos empresarials a la ciutat i a la vegada, la necessitat d'unificar esforços (**Mapa 2.11**).

Un altre indicador del dinamisme industrial que vivien les capitals comarcals a finals del segle XIX i inicis del XX és la fundació dels Bancs de Crèdit Local (Cabana 1976, 1996) que van tenir la seva representació en ciutats com Tortosa, Reus, Valls, Manresa, Vic o Vilafranca del Penedès (Alió 1996).

De bracet amb les tendències centralitzadores de poder a les grans ciutats, bona part d'aquests bancs acabaren desapareixent en el procés de fusió financera que afectà a l'economia espanyola a la dècada dels 60 i 70 del segle XX. Els pocs que es mantingueren deixaren de ser bancs per passar a ser caixes d'estalvi. Més recentment aquestes entitats s'han vist afectades per un procés de fusió fruit de la crisi financera iniciada l'any 2008. En són exemple totes les caixes amb firma a Catalunya, com per exemple: Caixa Sabadell, Caixa de Terrassa, Caixa de Girona i Caixa de Manlleu s'han unit sota el nom UNIM, o Caixa de Catalunya, Caixa de Manresa, Caixa Tarragona amb el nom de Catalunya Caixa.

També van haver-hi promocions immobiliàries vinculades al petit empresariat industrial local. Tanmateix, aquestes empreses industrials acabaren tancant a moltes capitals comarcals o desplaçant-se a llocs on la modernització era més fàcil, tal com són els sectors propers a la metròpoli (Frago 2010b).

Sorgit de l'associació entre industrialització i urbanització se n'extreu el poc creixement urbà que realitzaren les capitals comarcals durant el període industrial si aquest es compara amb el que va realitzar la metròpoli-industrial de Barcelona. Tan sols s'apunta a la homogeneïtzació dels temps amb les promocions d'habitatges públics del franquisme. Tot i aquesta excepció es pot considerar que l'espai urbanitzat segueix sent casi el mateix que el consolidat durant el període tradicional. És a dir, el centre que exercia les funcions de centralitat tradicionals és tota la ciutat fins els canvis econòmics del període postfordista.

Tot i els canvis que algunes ciutats experimenten enmig del procés industrial són molt minsos si es comparen amb els de Barcelona. L'economia de les capitals comarcals es manté clarament vinculada a l'agricultura fins els canvis econòmics de la dècada dels 70 (Majoral i Moliné 2002, Aldomà i Buixadé 1999, Vilagrasa 2000). Tot i la revolució que representà a nivell productiu la industrialització, els temps de les capitals comarcals eren molt més lents que a la metròpoli industrial.

L'espai geogràfic on s'incorporaven aquestes poblacions urbanes s'assimilava més al del medi pretècnic que no pas al tècnic, un fet que a nivell teòric evidencia els diferents temps dels llocs en el procés d'incorporació de les tècniques pròpies de cada període. El consum quotidià vivia en certa manera en equilibri amb les condicions naturals, restant la capacitat de consum subjecte al rendiment de les collites de cada any. La capacitat de consum era més fluctuant en aquelles àrees del secà català que no pas en aquells de regadiu. A les àrees de secà, les collites canviaven depenent del règim de pluges de l'any, tal com passava a la Noguera, la Segarra o el Baix Ebre, a les àrees de regadiu, els ingressos de cada any eren més homogenis, tal com passava al Segrià, el Pla d'Urgell o el Baix Camp.

De secà o de regadiu, l'economia de les capitals comarcals era més agrícola que industrial durant el període en que es consolidà la metròpoli - industrial barcelonina. Aquest fet volia dir que mentre parts de la metròpoli barcelonina vivien els temps del

medi tècnic del període industrial, les capitals comarcals encara portaven els temps del medi pretècnic força més lligat a les possibilitats que ofería el lloc.

Tal com s'ha dit aquestes diferències temporals indiquen el diferent ritme de difusió de les tècniques arreu del territori i la problemàtica periodització dels processos urbans des de la perspectiva de les diverses escales, problema cabdal per al geògraf brasiler Milton Santos.

La concentració de funcions administratives de l'Estat i l'afavoriment per part d'aquest òrgan de les capitals provincials ha propiciat que les principals aglomeracions urbanes a Catalunya, més enllà de Barcelona, es localitzin al voltant de les tres capitals provincials. La més gran d'aquestes aglomeracions és la de Tarragona que juntament amb Reus i la conurbació turística del litoral concentra més de 500.000 persones en una creixent àrea metropolitana de naturalesa complexa al no disposar tan sols d'una ciutat mare. Les aglomeracions de Lleida i Girona són de dimensions més reduïdes que la del sud. Tanmateix, l'aglomeració al voltant de Lleida està creixent econòmicament i integrant funcionalment cada cop a més municipis.

Si es compara l'evolució demogràfica de les capitals comarcals que no són capitals provincials, és a dir, 37 capitals comarcals, es comprova la migradesa demogràfica, a excepció d'algunes poques. Aquest fet contrasta amb les dimensions demogràfiques que a nivell relatiu ocupaven aquestes ciutats al segle XIX, tal com són els casos de Tortosa, Manresa, Vic o Figueres.

Tortosa no ha mantingut el dinamisme que mostrava al segle XIX que la feia situar en les primeres posicions de la jerarquia urbana al ser un municipi d'extensions molt grans. Ni l'adjudicació d'algunes funcions de tall provincial que la Generalitat de Catalunya ha delegat a la ciutat han incrementat l'aglomeració urbana al seu voltant. En aquell àmbit de les Terres de l'Ebre, Amposta, amb bones condicions de connectivitat, al situar-se a les proximitats de l'autopista és la ciutat d'aquell context territorial que ha crescut més. El seu dinamisme ha vingut donat per inversions vinculades a la seva localització, a cavall de les dues grans àrees de consum: Àrea Metropolitana de Barcelona i Camp de Tarragona, al Nord, i l'aglomeració de Castelló, al Sud i no pas per sinecisme.

Reus i Manresa haurien experimentat un procés similar, en disposar en el període industrial de capital local industrial, haurien pogut esdevenir capitals comarcals amb tendència a generar economies d'aglomeració al seu voltant. El cas de Reus, es veu emmascarat per la conurbació que estableix el territori municipal amb Tarragona i els altres municipis veïns, tanmateix es situa lluny del fort dinamisme que mostrava a finals del segle XIX quan es situava a les primeres posicions de la jerarquia urbana des del punt de vista demogràfic. A la seva contra, Tarragona, ha estat impulsada, primer, per una terciarització potent arran de les funcions administratives exercides com a capital provincial, i posteriorment per la localització propera del pol petroquímic.

El procés metropolità al Camp de Tarragona és menys madur però complex en ser comandat per les dinàmiques de dues ciutats que han acabat per unir-se, Reus i Tarragona. El territori va ser impulsat sobretot per l'Estat, arran de la instal·lació del pol petroquímic a partir dels anys 70, transformant en industrials un bon grapat de municipis fins aleshores agrícoles, com el Morell, la Pobla de Mafumet, Vila-seca i Constantí. L'embranchida industrial portà a ampliar l'àmbit del planejament urbà cap a un denominat triangle Reus-Valls-Tarragona, eufemisme que no acabà de cristal·litzar donada la desacceleració industrial dels anys 70. La dificultat per acollir indústries de transformació feia dependre de la indústria petroquímica i en definitiva el dinamisme urbà del Camp de Tarragona quedà vinculat a la metròpoli barcelonina (Carreras i Verdager 1992).

La tendència a l'aglomeració urbana que exerceixen les capitals provincials es deu també al que correspondria a una tendència a l'aglomeració funcional. És a dir, els principals centres comercials acostumen a ser els principals centres administratius (aspecte que ja contemplava Bryan Berry). A la vegada, i a partir del cas pràctic català, els principals centres religiosos també són els principals centres administratius, tal com ho demostra que les quatre capitals provincials són seu de bisbat.

El solapament de les lògiques de continuïtat territorial amb les de connectivitat a les capitals comarcals ha comportat una progressiva fragmentació de l'espai urbà de les capitals comarcals i la progressiva formació d'un mosaic urbà on cada fragment porta el seu propi temps, que alhora canvia com un calidoscopi. Aquesta diferenciació de l'espai urbà de les capitals comarcals significa la pèrdua de la seva homogeneïtat tradicional, una creixent heterogeneïtat de l'espai, i la progressiva equiparació amb els models

urbans de les grans ciutats a l'estil dels plantejats per l'escola de Chicago, a començaments del segle XX.

La homogeneïtat venia atorgada per un espai urbà circumscrit principalment al que avui en dia es coneix com a centre tradicional que era el lloc des d'on s'exercien les funcions tradicionals d'aquestes ciutats. Unes funcions que han mantingut el seu domini dins l'escala comarcal fins els canvis econòmics, socials i culturals de la dècada dels 70 del segle XX. L'heterogeneïtat de l'espai urbà ve donada a partir d'aquesta dècada, per la progressiva suburbanització de les capitals comarcals producte del solapament de les diferents escales, aspecte que ja s'ha citat en l'apartat anterior.

Tot i la similitud en els models zonals de les grans ciutats, com Barcelona, amb els de les capitals comarcals, existeixen però algunes diferències importants:

- Donat el poc pes del creixement urbà industrial, l'heterogeneïtat urbana es consolida a les capitals comarcals amb un retard temporal respecte les grans ciutats. A nivell pràctic, les capitals comarcals ho fan durant el període postmodern, a partir de la dècada dels 70 arran de la suburbanització. A nivell social, els canvis operats en les escales globals comporten una creixent heterogeneïtat social de la ciutat a partir de l'arribada de població forana. Amb la pèrdua d'operativitat de les economies d'aglomeració industrial, els nous residents es distribueixen per tot el territori. Donades les reduïdes dimensions demogràfiques d'aquestes ciutats, ràpidament el grup de persones foranes assoleix percentatges elevats, molt més elevats que en el cas de les grans ciutats. Es passa d'una societat local a una global ràpidament, de la tradició a la postmodernitat.
- L'eclosió de la heterogeneïtat urbana a Barcelona sorgeix durant el període industrial que cronològicament equival a la dècada dels anys 20 del segle XX, 50 anys abans. En aquell moment l'eixample barceloní s'expandeix i es suburbialitza la ciutat i els municipis de la rodalia, arribant centenars de milers de nous ciutadans.
- La incorporació de les capitals comarcals a escales de racionalitat econòmica més petita durant el període postmodern crea una fractura que trenca amb la dinàmica tradicional d'aquestes ciutats. Aquesta dinàmica es mantenia sense

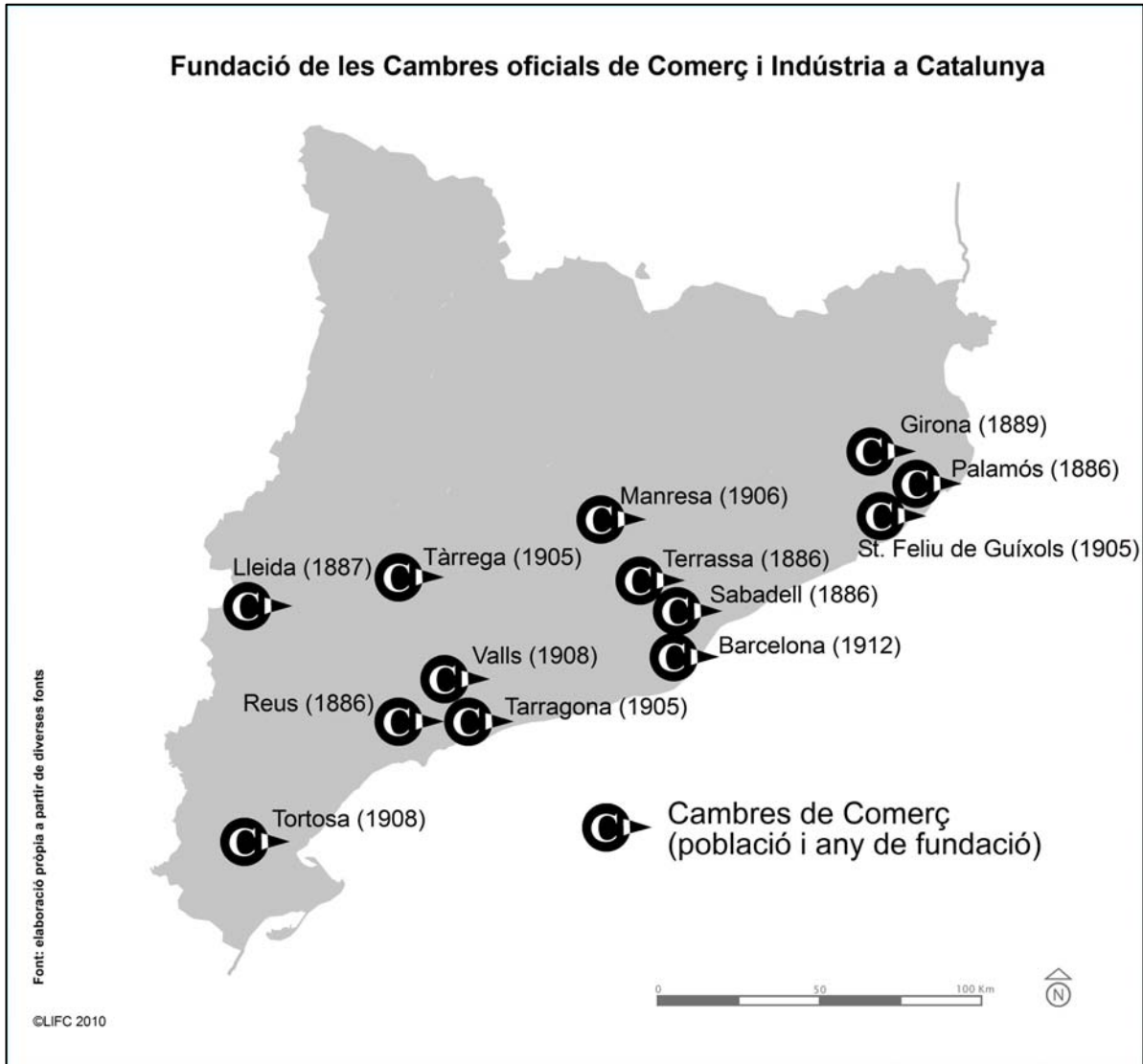
gaires canvis des del període tradicional arran del poc pes del desenvolupament industrial si es compara amb el de la metròpoli barcelonina. En no existir un evident període d'industrialització - urbanització en moltes capitals comarcals es passa d'una ciutat tradicional a una ciutat postmoderna directament. D'aquí el títol general d'aquesta recerca.

- Fou durant la postmodernitat que eclosiona per primera vegada el concepte de centre de la ciutat a les capitals comarcals. Fins la dècada dels 70 del segle XX el lloc des d'on s'exercien les funcions de centralitat tradicionals era la totalitat de la ciutat donat el poc pes de la urbanització durant el període industrial que ja ha estat esmentat anteriorment. Entre totes les parts que configuren l'heterogeneïtat de la ciutat, el centre tradicional és el que presenta els majors canvis formals ja que la resta de parts de la ciutat són formes - contingut sorgides més recentment a partir de la dècada dels 70 i que encara no han canviat el seu contingut. El centre com una part més individualitzada de la ciutat eclosiona com el lloc simbòlic i identitari de la ciutat.
- Tanmateix, en aquest procés d'eclosió del centre com espai simbòlic i identitari, també es degrada físicament i passa a ser el lloc de residència de les classes menys afavorides. L'estructura urbana s'assimila als models empírics que l'escola de Chicago va presentar per la metròpoli industrial de la ciutat homònima cent anys abans. Tanmateix, la inèrcia de la centralitat del centre davant les dinàmiques pròpies de les escales més petites no és suficient per mantenir la centralitat tradicional, i el contingut comarcal, com a funció de centralitat del lloc, en part, es dilueix a partir de formes d'utilització del territori més difuses vinculades al cotxe. Es profunditza la centralitat de les grans urbs a les que s'hi pot accedir fàcilment des de qualsevol punt del territori i que concentren tots els objectes específics per a correspondre la demanda de qualsevol dels estils de vida existents.
- Tot i les diferències temporals en el procés d'eclosió de l'heterogeneïtat urbana i social entre Barcelona i les capitals comarcals, les variables de la densitat i el volum demogràfic utilitzades per Park per a teoritzar la forma de vida urbana també marquen importants diferències entre unes i altres realitats urbanes. La

densitat i el volum demogràfic a Barcelona són més elevats, amb les conseqüents repercussions que aquest fet implica en el fet urbà i social.

- Aquestes condicions impliquen que, tot i la progressiva similitud dels processos de diferenciació de l'espai urbà de les capitals comarcals amb el de les grans urbs (aspecte que defensava el geògraf lleidatà Joan Vilagrassa) s'han de tenir en compte altres variables implicades en les formes de vida urbana. Variables que diferenciarien unes ciutats de les altres, com la densitat i el volum demogràfic ja utilitzades per l'Escola de Xicago, o els temps dels llocs (Carreras i Verdaguer, García Ballesteros 2006). Aquestes diferències impliquen que el significat social de les diverses parts que conformen l'heterogeneïtat de cada ciutat sigui diferent en cada realitat urbana. Conseqüentment no es pot entendre els processos urbans a partir d'una concepció cíclica del temps. Així el que es dona a les grans urbs, no tè perquè produir-se posteriorment a les capitals comarcals, existeix un fet social diferent de l'urbà.
- La realitat social de cada ciutat ofereix una situació única per a cada cas que impossibilita aquesta concepció cíclica del temps. Cada ciutat porta implícit el seu propi temps i tan sols es poden extrapolar algunes tendències però en cap cas veritats absolutes que permetin preveure el futur.
- Producte del solapament de les lògiques s'ha produït un ressorgir del local. Aquest procés es pot comprovar amb la idea difosa de "la meua ciutat". Aquesta reacció pot ser com a resposta a la suburbanització i conseqüent arribada de població forana que viu desvinculada de la lògica tradicional del local, és una reacció que ha sorgit enmig de l'actual procés de tendència a la concentració urbana postmoderna. Els elements del territori vinculats a una escala local essencialista que s'articula en base a una imatge comarcal de tall rural és un eix estratègic per aquests propòsits. Una identitat comarcal postmoderna que neix a partir de la profundització de l'escala catalana-barcelonina en el territori.

Mapa 2.11: Fundació de les Cambres Oficials de Comerç i Indústria a Catalunya. Font: elaboració pròpia a partir de cadascuna de les Cambres de Comerç i Indústria a Catalunya.

2.3- Cap a un sistema urbà català cara al futur

En aquest capítol s'ha demostrat com és Barcelona l'única ciutat amb capacitat d'estructurar al seu voltant el territori de Catalunya. Una tendència a l'aglomeració al voltant de Barcelona que ja fa més d'un segle que opera i avui en dia es reafirma i es profunditza amb noves formes i continguts. En pot ser un exemple el fet que els dos únics clubs de futbol amb equips a la primera divisió estatal són de Barcelona. S'ha comprovat la poca tendència a l'aglomeració urbana que exerceixen la resta de ciutats al seu voltant. Sempre a una distància molt llunyana, en seria excepció Lleida i Tarragona, sobretot.

Queda lluny l'escenari d'un territori de Catalunya més descentralitzat on les capitals comarcals concentrin part del poder restat a Barcelona. Les capitals comarcals com entitats administratives han perdut la intencionalitat amb la que foren creades. Els anhels de la teoria de la Catalunya-Ciutat d'inicis del segle XX queden llunyans; però també la idea d'una Ciutat de ciutats preconitzada per Oriol Nel·lo (Nel·lo 2001), on totes les ciutats estarien connectades entre elles tenint com a capital Barcelona. De ciutats a Catalunya tan sols n'hi ha una, Barcelona. La resta són fragments urbans supeditats a la tendència a l'aglomeració urbana al voltant de Barcelona seguint un model que s'assimilaria al de la ciutat postmoderna de Los Angeles.⁴¹

A nivell pràctic seria hora d'adaptar el fet metropolità a la totalitat del territori de Catalunya, amb les seves formes i temps diferents i començar a gestionar administrativament el territori des d'aquesta concepció. Mentre el mercat ja utilitza el territori a partir de les possibilitats que ofereix la metròpoli, les administracions van amb un altre temps.

Si és evident que les àrees de centralitat comercial a l'estil de les comarques ja no són operatives i que les àrees articulades a patir de mercats laborals tampoc expliquen la complexitat urbana contemporània, com s'articula el sistema urbà català més enllà de Barcelona?

⁴¹ Segons Soja el que ha permès convertir a la ciutat de Los Angeles en un model urbà de les últimes dècades del segle XX és la inexistència de *paisatges residuals d'anteriors períodes*. Aquest fet diferenciaria aquest model del que està passant a Catalunya on són molts els paisatges anteriors al període postmodern.

Cada regionalització, amb la seva pròpia funció i els seus propis fixes en el territori és el que explica la complexitat del sistema urbà català. Una ciutat és més complexa com més nombroses siguin les lògiques que localitzen el seu fix en ella. Un fet doncs que va en directa relació amb la centralitat. Del solapament de les diverses lògiques d'integració urbana que *precipiten* en una ciutat se'n deriva el particular fet urbà de cada una d'elles. És així que el fet urbà particular de cada ciutat es deriva de la síntesi de les diverses lògiques (que en el fons és parlar de funcions urbanes, centralitat, i poder) i no pas de les diverses lògiques aïllades entre elles, tal com ja va afirmar Jane Jacobs als anys 60. És així que hi ha ciutats que viuen especialitzades en tan sols una funció, motiu pel qual pateixen certa susceptibilitat en la seva condició urbana, tal com és va veure fa uns anys amb el tancament de l'empresa Lear a la ciutat de Cervera l'any 2002 que afectà de soca-rel la seva condició urbana. Hi han altres ciutats que gaudeixen del solapament de moltes funcions, és a dir de la multifuncionalitat, i a partir d'ella d'una vida de ciutat molt més gratificant, amb molta més facilitat per afegir treball nou al treball antic, amb atracció d'idees i de forasters donat que les seves necessitats seran més elevades.

La conjunció dels fixes de les diverses lògiques d'integració urbana a una mateixa ciutat genera les condicions propícies d'heterogeneïtat i densitat que caracteritzen les formes de vida urbana. Les ciutats són les mares del desenvolupament econòmic no perquè els seus habitants siguin més llestos sinó per una qüestió de densitat i probabilitats tal com afirma Jacobs a *Cities and the Wealth of Nations: Principles of Economic Life* (Jacobs, Abad 1983). Una qüestió de densitat que afavoreix el tipus de relacions cara a cara en detriment de les relacions secundàries.

El solapament de les diverses centralitats i la consegüent heterogeneïtat que se'n deriva és probablement el que permet poder viure en un mateix moment en móns diferents i contigus. Aquesta condició associada a l'heterogeneïtat de la centralitat és el que acaba per formar el mosaic de la vida urbana, un context complex de relacions socials que crea a nous i divergents tipus d'individus, un fet que introdueix uns elements d'atzar i d'excitació a la vida urbana especialment atractiu per a temperaments joves (Park 1915a: 80). És justament aquest un dels motius pels quals les metròpolis generen una tendència a l'aglomeració al voltant seu, la major probabilitat de que tothom trobi el seu lloc. Aquest fet del que ja en parlava Park a l'any 1915 quadra amb els plantejaments del geògraf humanista Yi Fu-Tuan quan planteja la qüestió del

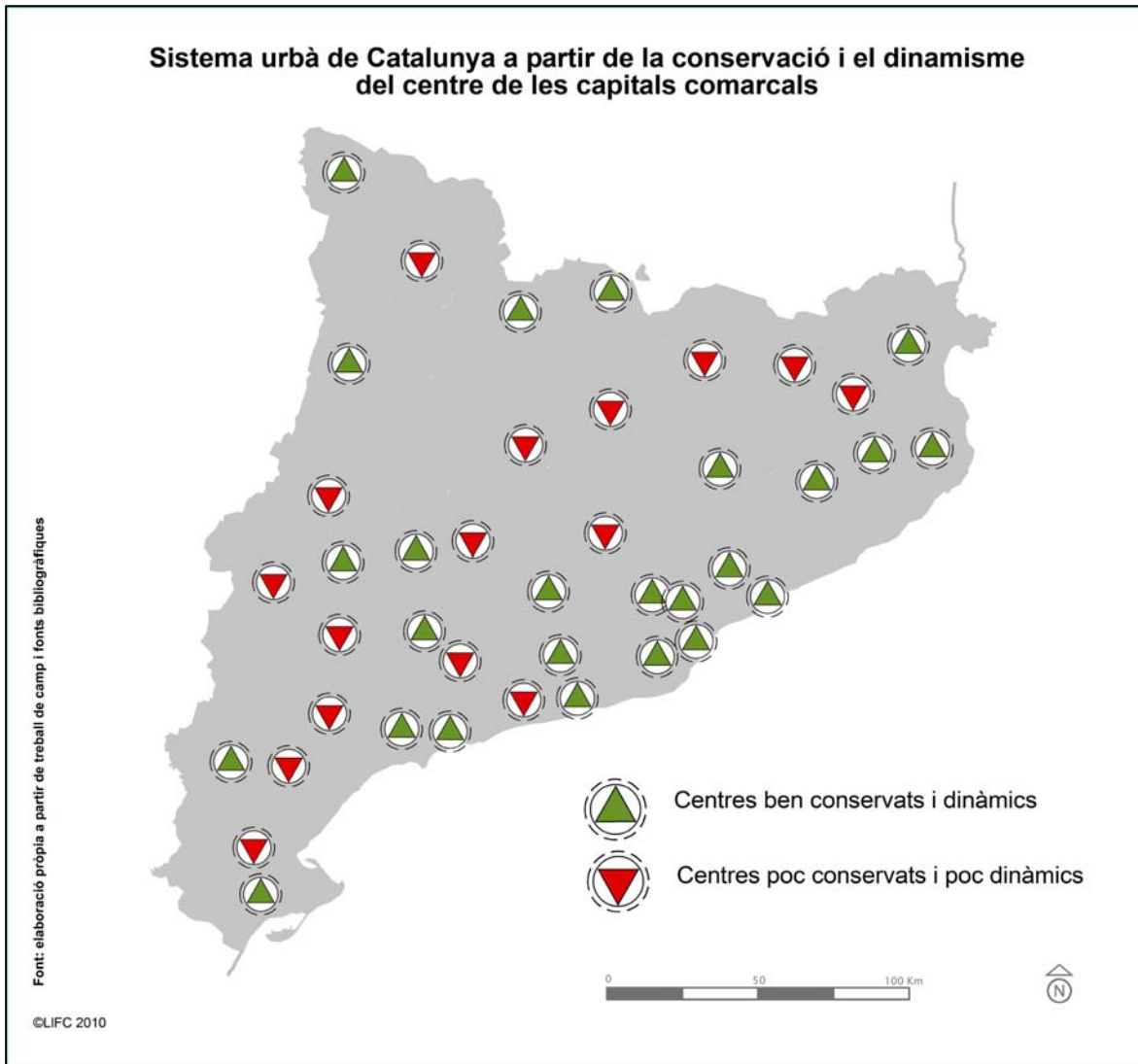
cosmopolitisme (Tuan 1996), i que més recentment David Harvey a desenvolupat (Harvey 2009). El posicionament d'una ciutat en el sistema urbà doncs dependrà directament de la síntesi de les diverses lògiques i la seva correspondència en el quotidià de les persones.

La xarxa de centres tradicionals de capitals comarcals ben conservats i dinàmics comercialment és una variable important per entendre el sistema urbà de Catalunya (**Mapa 2.12**). El centre tradicional, heterogeni i dens facilita els encontres i les oportunitats, a l'estil del que ja parlava Park (1915) i Wirth (1938). A la vegada el centre tradicional vehicula un estil de vida de la ciutat en clara diferenciació a la creixent suburbanització del territori clarament relacionada amb baixes densitats i l'ús del cotxe privat on les relacions cara a cara es veuen impossibilitades. A la vegada el centre tradicional articula la construcció identitària de la ciutat.

La conservació i el dinamisme comercial del centre tradicional esdevé una variable de primer ordre per entendre el paper de la ciutat en el sistema urbà català, en ser indicador d'una condició de ciutat propi dels temps postmoderns. Contemporàniament l'activitat comercial al centre tradicional troba en la seva essència en el carrer comercial i es contraposa doncs amb els centres comercials d'estil francès i *shopping centers* de localització perifèrica, que no articulen les formes de vida pròpies de la ciutat caracteritzades per unes condicions específiques de densitat i heterogeneïtat.

La creixent suburbanització de les capitals comarcals les ha allunyat de la condició de ciutats a moltes d'elles. Les densitats urbanes són baixes i es viu clarament vinculat a l'ús del cotxe. Com a producte de la major densitat existeixen moltes més oportunitats al centre de la metròpoli que a les capitals comarcals. Les persones amb iniciativa han anat a cercar el seu lloc a la metròpoli per tal de poder-se realitzar i crear la seva pròpia individualitat.

Mapa 2.12: El sistema urbà de Catalunya a partir de la conservació i dinamisme del centre de les capitals comarcals. Font: elaboració pròpia a partir de treball de camp (2010).

**CAPÍTOL 3 GLOBALITZACIÓ I METROPOLINITZACIÓ
COMARCAL: PERIFÈRIA METROPOLITANA O CIUTAT
MITJANA O PETITA?**

CAPÍTOL 3. GLOBALITZACIÓ I METROPOLINITZACIÓ COMARCAL: PERIFÈRIA METROPOLITANA O CIUTAT MITJANA O PETITA?

En aquest capítol s'investiguen diverses condicions del desenvolupament urbà de les capitals comarcals per poder aproximar-se a quines d'aquestes poden ser considerades ciutats mitjanes.

La primera de les condicions és que la ciutat no pot estar incorporada a una metròpoli¹ ja que aquest fet fa que la ciutat no presenti un desenvolupament econòmic propi d'una ciutat mitjana (Sposito 2006, Sposito 2007b). El seu desenvolupament és fruit de racionalitats metropolitanes externes al lloc (Jacobs 1961). Per poder aproximar-se a aquesta condició s'investiga el procés metropolità a Catalunya, tan el barceloní, dominant, com el que s'impulsa per processos autòctons.

La segona de les condicions és que el desenvolupament econòmic impulsat per les administracions públiques sigui el d'un procés de descentralització metropolità i no només de desconcentració metropolità. Aquesta condició fa referència a la genealogia del concepte mateix de ciutat mitjana, sorgit de la planificació territorial. Si l'administració pública aposta per una descentralització metropolitana es pot parlar de ciutats mitjanes, mentre que si impulsa una desconcentració metropolitana s'està apostant per la integració metropolitana del territori². Per a la definició d'aquests conceptes s'ha utilitzat l'informe de planificació territorial brasiler sobre ciutats mitjanes titulat *Cidades médias e desenvolvimento industrial, uma proposta de*

¹ Per Labasse (1973) la metròpoli "és definida per la desruralització del camp, incorporant els barris residencials i les activitats laborals a la vida de les ciutats, constituint-se una nebulosa de polinuclearitats, caracteritzada per la discontinuïtat en la seva ocupació i la heterogeneïtat dels gèneres de vida que coexisteixen amb elles" (Labasse 1984 [1973]:324) Actualment noves aproximacions la defineixen bàsicament des d'un punt de vista social, com l'espai dels pobres des d'on conquistaran el futur condició que esdevé possible dins el denominat com "període popular de la història" (De Souza 2008). El concepte a la vegada ha donat lloc al naixement d'altres conceptes com el de megalòpoli, encunyat per primera vegada per Lewis Mumford (1938). Posteriorment es conceptualitza sòlidament l'any 1957 per Jean Gottman que es considera el pare del concepte. Per a la seva definició l'autor s'inspira amb la colossal regió urbana industrial que als anys 50 del segle XX s'estén al llarg de gairebé 950 quilòmetres des de Boston a Washington. El concepte és segueix emprant al temps que s'ha anat actualitzant (Vicino, Hanlon i Short 2007).

² El llibre d'Oriol Nel·lo *Ciutat de ciutats* va en la línia d'impulsar la metropolitanització del territori a partir d'un seguit de ciutats connectades entre elles però sobretot amb la capital de Catalunya Barcelona. El llibre *I lineamenti geografici della conurbazione lineare emiliano-romagnola* de Franco Farinelli (1984) parla d'un procés diferent a Itàlia, on les diverses ciutats estan connectades entre elles però guarden la seva autonomia local pel que fa al seu desenvolupament econòmic.

descentralização metropolitana (Estado São Paulo 1978), redactat per la geògrafa Maria Adélia Aparecida da Souza, deixeble de Milton Santos i aleshores secretaria per a la planificació territorial de l'Estat de São Paulo, Brasil. A l'informe s'especifica que:

“entende-se por desconcentração o movimento de expansão das matrizes metropolitanas, instalando novas unidades produtivas em pontos próximos ao centro. Mais globalizante, o movimento de descentralização envolve a realocação das matrizes e a instalação de novos empreendimentos, em pontos mais interiorizados do território” ³ (Estado São Paulo 1978: 3).

Aquest aspecte ja és important a tenir en compte per Milton Santos quan afirma que:

“En el caso de países con mayor número de consumidores y con un nivel más elevado de las fuerza productivas, el área central del país tiende a extenderse geográficamente, ofreciendo, a veces la impresión de una descentralización que realmente no se da. En realidad, la que aumentó fue la escala geográfica de la región central”. (Santos 1996:59).

La tercera de les condicions està relacionada amb la segona. És que la ciutat disposi d'una burgesia local emprenedora, donant-se un procés d'acumulació de capital al mateix lloc (Correa 2006)⁴. Aquesta condició comporta que les ciutats tinguin un desenvolupament econòmic autòcton, establint-se solidaritats amb el lloc. Aquest aspecte enllaça amb les aportacions que va realitzar la periodista, i gran coneixedora de les ciutats nord-americanes, Jane Jacobs, quan al seu llibre *The economy of the cities* (1969), distingeix entre *town* i *city*⁵. El primer concepte, *town*, fa referència a ciutats

³ Traducció al català: “S’entén per desconcentració el moviment d’expansió de les matrius metropolitanes, instal·lant noves unitats productives en punts propers al centre. Més globalment, el moviment de descentralització envolta la relocalització de les matrius i la instal·lació dels nous negocis emprenedors, en punts més interioritzats del territori”.

⁴ Aquestes idees foren desenvolupades per aquest investigador brasiler en la conferència d’obertura del *II Simpósio Internacional sobre Cidades Médias. Dinâmica Econômica e Produção do Espaço. Laboratório de Planejamento Urbano e Regional, Universidade Federal de Uberlândia. Uberlândia* (Brasil) 6,7, 8 i 9 de novembre del 2006. La seva presentació posteriorment ha estat publicada en el recull de les comunicacions d’aquell congrés a Sposito (2007).

⁵ Aquesta diferenciació ja és citada al llibre de Milton Santos (1996) *De la totalidad al lugar*. En aquest llibre fent referència a aquest tema, es cita la obra de Maximilien Sorre, *Les fondament de la Géographie Humaine* (1943) T.III, L’Habitat Urbain, Paris, Armand Colin, 1952.

incorporades a la metròpoli i no té veritablement funcions de ciutat, funcions urbanes. La *town* no genera ni ha generat el seu creixement a partir de la seva economia local i mai ho ha fet sinó que el seu dinamisme es deu a la seva localització dins d'una macro realitat urbana, una metròpoli. Per a Jane Jacobs (1969)s'ha de considerar una ciutat, el que ella anomena *city*, aquella realitat urbana que desenvolupa el seu creixement econòmic a partir de la seva pròpia economia local.

Les tres condicions no són excloents entre elles i del seu joc es pot conèixer si una ciutat es pot considerar mitjana a partir del seu desenvolupament econòmic.

El procés de metropolitanització al territori català ha estat investigat sense utilitzar variables quantitatives com les de mobilitat obligada o no obligada. S'ha investigat a partir de diferents micro processos (segones residències, primeres residències, tren d'alta velocitat, desenvolupament industrial, logística, *shopping centers* i infraestructures) que van relacionats amb la metròpoli. S'han utilitzat aquests processos ja que el concepte mateix de metròpoli ha entrat en crisi (Carreras i Verdaguer 2005)⁶ a partir de l'augment de la complexitat de les relacions humanes i dels llocs. En aquesta tesi doctoral es parteix de la idea que la metròpoli va molt més enllà dels fluxos, de la mobilitat obligada i no obligada de les persones. Hi ha evidències empíriques que indiquen la complexitat de les relacions entre les persones i els llocs, evidències que es poden considerar d'estil "metropolità. Per investigar la metròpoli són prescindibles les estadístiques sobre mobilitat, hi ha altres indicadors empírics que ens en parlen i que poden ser utilitzats. No s'ha pogut reunir la mateixa informació per a tots els llocs. Uns llocs que viuen el procés metropolità amb diferents intensitats i temps.

S'ha investigat la integració a Barcelona de la Catalunya comarcal a partir del mercat de polígons per activitat econòmica. Específicament s'ha posat especial èmfasi en el paper dels polígons per a la logística. Aquest nodes de distribució a gran i mitjana escala són de clara racionalitat metropolitana post-industrial i s'han localitzat al territori de la Catalunya comarcal. Aquest fet posa al territori de les capitals comarcals en el centre de la qüestió del desenvolupament metropolità contemporani, una realitat que en

⁶ "Cabe preguntarse sobre la vigencia actual del propio concepto de ciudad y de otros conceptos que aparecen ligados a este, como metrópolis o barrio, como centro y periferia" (Carreras i Verdaguer 2005: 27).

el futur tot apunta que anirà a més en el si de la societat dels consumidors (Carreras i Verdguer 2005).

La investigació sobre el tipus de desenvolupament que està impulsant l'administració pública (si és de desconcentració metropolitana o de metropolinització) s'ha realitzat a partir de l'anàlisi de la compra i la venda de sòl per activitats econòmiques que ha fet l'Institut Català del Sòl (INCASOL). L'anàlisi del vincle de l'actuació d'aquesta empresa adscrita a la Generalitat de Catalunya amb la logística ha estat el principal eix desenvolupat.

El capítol s'acaba amb una classificació de les ciutats catalanes a partir d'aquestes tres condicions. Una classificació vàlida però que dins del context del medi tècnico-científic informacional obliga a preguntar-se fins a quin punt homogeneïtza la realitat, tot simplificant-la. Amb l'augment de la circulació dels fluxos i la profundització de la divisió internacional del treball s'està davant d'una realitat on els llocs cada cop són més diferents entre ells (Arroyo 2006), un fet que qüestiona la utilitat d'una classificació i fins i tot la mateixa existència d'una ciutat mitjana.

3.1- La metròpoli a Catalunya: un anàlisi territorial

El fet metropolità a Catalunya és específicament barceloní (Vilagrasa 2000). A nivell normatiu el principal ens metropolità és la Regió Metropolitana de Barcelona formada per un total de set comarques (Baix Llobregat, Barcelonès, Alt Penedès, Garraf, Vallès Oriental, Vallès Occidental i Maresme). En aquest àmbit és on la dinàmica metropolitana és més intensa.

La Regió Metropolitana de Barcelona no és l'únic ens o òrgan de gestió corporatiu de voluntat metropolitana: l'Autoritat del Transport Metropolità (ATM), Pla Territorial Metropolità (PTM), Pla Estratègic de Barcelona, Barcelona Regional, Agència Metropolitana del Desenvolupament Urbanístic i d'Infraestructures, S.A. (BR), Institut d'Estudis Metropolitans (IEMB) i finalment, Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona (MMAMB), són altres òrgans de gestió que es circumscriuen en aquests àmbits barcelonins, però més reduïts. La característica d'aquests ens és que estudien, gestionen i promocionen el territori des d'una escala metropolitana superant així els límits administratius de les comarques i dels municipis.

Una primer impressió de la producció científica que concentra la metròpoli barcelonina és que bona part dels estudis s'han circumscrit en la ciutat central. Producte d'aquest fet i de la poca operativitat del concepte de metròpolis que anteriorment s'ha citat, encara es coneixen poc els efectes barcelonins sobre altres àrees de territori català. Les aportacions de Pau Vila (1974) i Casassas i Simó (1977), les comunicacions que es recullen al llibre El Debat de la divisió territorial de Catalunya: edició d'estudis proposats i documents: 1939-1983 (1984) i les ponències i conferències presentades al "I Congrés Català de Geografia" (Borja 1991)⁷ són les aportacions més destacades de la dècada dels 70-90.

La producció científica sobre els efectes territorials que genera la metròpoli barcelonina actualment ve sobretot encapçalada pel consorci d'investigació de l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona. Fruit probablement de la formació en economia dels principals investigadors⁸ els seus estudis s'utilitzen principalment fonts d'informació quantitatives que subministren organismes com l'Institut d'Estadística de Catalunya. Algunes de les seves publicacions constaten que la metròpolis barcelonina ha canviat en extensió producte de la integració d'altres àrees urbanes de Catalunya (Trullén i Thomàs 2003, 2005). Sobre l'anàlisi intern de l'àrea metropolitana que fa el mateix estudi s'observa un sistema urbà policèntric mentre que pel que fa al seu anàlisi extern la seva extensió es deu a la interacció amb un conjunt de ciutats d'antiga tradició industrial. Les àrees d'influència de tots aquests subcentres s'entrellaça al expandir-se,

⁷ Per a profunditzar més en el fet metropolità barceloní és interessant recórrer al conjunts de conferències i ponències presentades al "I Congrés Català de Geografia" celebrat a Girona el març del 1991. Algunes d'aquestes investigacions tracten sobre el paper de Barcelona sobre la resta del territori català. Per aquell esdeveniment s'han de destacar les aportacions de Jordi Borja, Juli Esteban, Oriol Nel·lo, Josep Serra. És important consultar Borja (1991) "Grans ciutats i àrees metropolitanes. El cas de Barcelona", on es fa una crítica a les múltiples divisions administratives que es donen a la metròpoli barcelonina. A Esteban (1991) es parla de l'existència de realitats metropolitanes més enllà de Barcelona, a Tarragona i Girona. A Serra (1991) es fa referència al procés de desconcentració productiu i residencial que s'està donant des del continu urbà a de la ciutat central cap als altres entorns metropolitans que han acabat per convertir els àmbits del Penedès i del Camp de Tarragona en els més dinàmics de Catalunya. El fet específic de la desconcentració productiva és investigat per Sánchez, J. E. (1991). L'article de Nel·lo (1991) presentat al I Congrés Català de Geografia debat diversos conceptes, entre els que cal destacar de desconcentració, però que utilitzat en els mateixos termes que el de descentralització. Posteriorment Nel·lo publica el seu famós llibre Ciutat de ciutats (2001) on planteja el seu projecte de ciutat metropolitana. El seu plantejament en positiu la metròpoli, com l'igualament de la renda en el territori, es segueix observant en publicacions posteriors del mateix autor (2003b, Nel·lo 2002).

⁸ Actualment el director de l'estudi és l'economista Joan Trullén (Barcelona, 1955) del Departament d'Economia Aplicada de la Universitat Autònoma de Barcelona.

formant una regió metropolitana policèntrica. A la vegada l'anàlisi de xarxes urbanes permet identificar un sistema urbà en el que coexisteixen relacions jeràrquiques i no jeràrquiques i en el que es generen relacions de complementarietat i sinèrgia (Trullén i Thomàs 2003, 2005). A partir de l'anàlisi quantitatiu de la mobilitat laboral es constata que el 60% dels municipis de Catalunya presenten relacions de tall jeràrquic, de tipus lloc central de Christaller. És sobretot l'àrea metropolitana de Barcelona allà on es concentren majors relacions horitzontals, és a dir, aquelles que s'allunyen del model de Christaller (Trullén i Thomàs 2003, 2005).⁹

Enmig del canvi de base econòmica de Barcelona, el mateix any Trullén, Lladós i Boix (2005) estudien el desenvolupament de la denominada economia del coneixement, aquest cop utilitzant com a mètode els indicadors que elabora la OCDE. El fet més rellevant és el major pes de l'economia del coneixement a la ciutat de Barcelona respecte la resta d'Àrea metropolitana i municipis de Catalunya.

Tot i l'existència d'aquests estudis no s'observen aportacions que facin referència als canvis de naturalesa metropolitana que experimenten les ciutats històriques. Les transformacions urbanes d'aquestes ciutats sobretot es realitzen des d'una escala local.

La utilització de l'escala local per investigar la ciutat de Vilafranca del Penedès és observable en els treballs realitzats per la professora Dra. Maria Àngels Alió (1985) o a la recent obra titulada Història de Vilafranca del Penedès (2008) on les referències a la incorporació de la ciutat a la metròpoli barcelonina són inexistentes.¹⁰ Tanmateix diversos esdeveniments del segle XX i XXI fan evidents un tipus d'utilització del territori de la ciutat amb racionalitat metropolitana. Les principals efemèrides del fet metropolità a ciutats com Vilafranca del Penedès es troben en l'arribada dels principals avenços tecnològics en qüestió de transport. L'inici dels vincles evidents d'aquesta ciutat amb la Barcelona industrial s'han de situar amb la consolidació del "vuit

⁹Una aplicació d'aquest principi a Catalunya el trobem al llibre L'organització territorial de Catalunya (1981), on s'identifiquen les relacions jeràrquiques que orienten el sistema urbà català amb l'objectiu de dividir-lo en regions nodals.

¹⁰ L'ajuntament de Vilafranca del Penedès conjuntament amb altres municipis de la comarca de l'Alt Penedès i del Baix Penedès defensen la creació d'una vegueria del Penedès que es contraposa a les intencions inicials de la seva incorporació dins la Vegueria de Barcelona.

ferroviari” que va definir Pau Vila als anys 30.¹¹ El “vuit ferroviari” fa referència a la forma del traçat de la línia del ferrocarril que es consolidà a inicis del segle XX amb centre a Barcelona i que ve configurat per les línies de la costa i l’interior que tenen com a nexes Sant Vicenç de Calders i Massanet-Maçanes que menen posteriorment cap a Girona i França, i a Tarragona i València. Aquest traçat del ferrocarril posteriorment ha estat aprofitat per la xarxa de rodalies RENFE,¹² un servei que ha fet més intensos els vincles d’aquesta ciutat amb la metròpoli, especialment amb Barcelona. El procés es va profunditzar a partir dels anys 70 amb la millora de les possibilitats per al transport privat arran de la construcció de l’autopista AP7.

Tot i la forta identitat comarcal que s’observa entre una part important de la població vilafranquina, la integració metropolitana de Vilafranca del Penedès ve evidenciada en diversos articles i informes a partir de diversos conceptes. Per l’actual Secretari per a la Planificació territorial del Departament de Política Territorial i Obres Públiques, Oriol Nel·lo (2000) és una ciutat intensa que forma part de les “grans ciutats de la segona corona metropolitana” mentre que pel *Pla Territorial Metropolità de Barcelona. Avantprojecte* (2008) (a partir d’ara, PTMB) aquesta ciutat ve definida per una “polaritat territorial de l’arc metropolità”¹³ (**Mapa 3.1**). Altres formes semblen anar

¹¹ Pau Vila va emprar aquest concepte de vuit ferroviari en una conferència celebrada a la Societat Catalana de Geografia l’any 1937 i que va ser publicada en el llibre del mateix autor *La fesomia geogràfica de Catalunya*. L’il·lustre geògraf català va emprar aquest concepte per delimitar aquella Catalunya que per dia població d’aquella que n’estava guanyant. És important destacar que tot i que aquest vuit ferroviari serveix a territoris que administrativament són de les províncies de Tarragona i Girona, el mateix Pau Vila, a la conferència suara citada, empra el terme comarques barcelonines.

¹² El ferrocarril ha estat utilitzat en diverses ocasions com una innovació que comporta un tipus específic d’urbanització del territori (George 1958, Santos 1978, Carter 1972, Labasse 1973) Labasse (1973) diu “el ferrocarril en el extrarradio parisense o en el centro del Congo, las estaciones atraen a los individuos como insectos” (Labasse, Instituto de Estudios de Administración Local 1973: 321-322).

¹³ Al PTMB existeix una confusió important de conceptes. És interessant el tractament que fa dels diferents nuclis de població en el seu apartat de Proposta. El pla distingeix entre els nuclis que formen una conurbació i els nodes. Dins dels nuclis que formen conurbació existeixen un total de cinc categories: Barcelona, subcentres principals del continu urbà de més de 100.000 habitants, subcentres principals del continu urbà intermunicipals, subcentres del continu urbà entre 10.000 i 40.000 habitants subcentres del continu urbà de menys de 10.000 habitants). Pel que ocupa aquesta recerca és més interessant les diverses categories de nodes (polaritats territorials de l’arc metropolità, polaritat comarcal, polaritat comarcal complementària, polaritat municipal estructurant, petit nucli urbà, petit nucli rural). És interessant remarcar la barreja conceptual que apareix en aquesta classificació per exemple en referència a les polaritats comarcals són definides com “ciutats externes als continus urbans intermunicipal, que articulen

en la mateixa direcció de desvincular Vilafranca del Penedès del seu territori més immediat, l'Alt Penedès. Aquest és el cas del Pla Territorial de la Regió Metropolitana de Barcelona i l'article d'Oriol Nel·lo (2000) on desapareix l'adjectiu "del Penedès" del topònim de la ciutat.

Tanmateix, i tal com deixen constància alguns autors com l'arquitecte Juli Esteban i Noguera (anteriorment del Gabinet d'Estudis Urbanístics de l'Ajuntament de Barcelona i actualment Director del Programa de Planejament de la Generalitat de Catalunya), els vincles amb Barcelona són més intensos en comarques de l'Àrea Metropolitana de Barcelona formada per set comarques, com per exemple l'Anoia, el Bages, el Baix Penedès i Osona que no pas en àmbits que ja formen part d'aquesta regionalització, com per exemple l'Alt Penedès (Esteban i Noguera 2003). L'expansió del fenomen metropolità sobre aquests àmbits porta a l'autor en el mateix article a parlar de tres formes que caracteritzen el fenomen metropolità: la ciutat compacta central, la ciutat contínua de la primera corona, i la ciutat discontinua formada pels sistemes urbans polaritzats en les capitals que encara conserven l'estructura urbanística històrica.

3.1.1- Indicadors de la metròpoli barcelonina fora de l'AMB

Existeixen indicadors de l'existència de la metròpoli barcelonina més enllà dels límits de les set comarques que formen l'actual Àrea Metropolitana de Barcelona. Els estudis sobre mobilitat quotidiana realitzats per primera vegada a tots els àmbits territorials de Catalunya l'any 2008¹⁴ indiquen que és la Regió Metropolitana de Barcelona l'àmbit amb el que mantenen més relacions tots els altres àmbits territorials¹⁵. Les segones residències són una evidència d'aquest procés complex. Aquestes són de naturalesa i temporalitat diferent, les més conegudes són les segones

territoris d'entorn, normalment de caràcter rural o amb elevada presència d'àrees residencials especialitzades" (Generalitat de Catalunya, 2008: 148).

¹⁴Aquests estudis han estat fruit de la *Enquesta de Mobilitat quotidiana* (Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona 2008) realitzada per a cada un dels àmbits territorials que especifica el Pla territorial general de Catalunya.

¹⁵L'informe "*La mobilitat quotidiana al Pirineu i l'Aran*" ha estat redactat per Antoni Tulla i Marta Pallarès Blanch (Tulla, Pallarès-Blanch 2008), el de les Terres de Ponent per Carme Bellet i Josep Maria Llop, el de les Terres de l'Ebre per Daniel Polo, el del Camp de Tarragona per Joan Alberich González, el de les Comarques Centrals per Àngel Cebollada i Pilar Riera, el de les Comarques Gironines per Obdúlia Gutiérrez i el de la Regió Metropolitana de Barcelona per Carme Miralles i Laia Oliver Frauca. És interessant constatar la preponderància d'investigadors de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB).

residències de platja que han ocupat l'espai de la façana marítima de la Costa Daurada, la Costa Brava i el Pirineu.

Aquest procés a la Costa Daurada és ben patent al Baix Penedès des dels anys 70, especialment en municipis de la província de Tarragona com Cunit o Calafell. Tal com especifica Aldomà (1999) els que no es pogueren pagar l'apartament a la platja se n'anaren a autoconstruir les denominades urbanitzacions de muntanya que pels mateixos anys aparegueren a altres comarques. A l'Anoia, (la Pobla de Claramunt, Piera, la Llacuna o el Bruc), o l'Alt Camp, (al municipi de Cabra del Camp, amb urbanitzacions com Mas del Plata, o al d'Aiguamúrcia, en llocs coneguts com Mas Vermell o la Ponderosa) (Generalitat de Catalunya 2010).

La població de major renda es va construir el seu xalet a la Cerdanya a partir dels anys 80, una comarca tradicionalment turística, procés que s'accelerà amb la obertura del túnel de Cadí l'any 1984 (Font i Garolera 1991).

La difusió de la segona residència també ha estat molt forta a la Costa Brava tal com la recentment desapareguda geògrafa Yvette Barbaza (Casols, Llenguadoc, 1919 - París, 2009)¹⁶ ja va deixar constància en la primera geografia de la Costa Brava titulada *Le paysage humain de la Costa Brava* (1966).

El mercat referent a la primera residència també ha incorporat nous territoris més enllà de la AMB, sobretot a partir dels anys 90. Aquest procés s'ha donat en primer lloc, per nova construcció, i en segon lloc, a partir d'un procés de "primera residencialització" (2005),¹⁷ no sempre del tot observable a partir de les estadístiques demogràfiques oficials al no empadronar-se els residents. Tal com ja porta més d'una dècada que es du a terme i tal com es reafirma en l'informe "Habitatge i mobilitat residencial. Primeres dades de l'enquesta de condicions de vida i hàbits de la població de Catalunya" (2007a) dirigit per la geògrafa Carme Miralles i Guasch (Reus, 1961), bona part dels casos és població que emigra de les corones internes de la metròpoli cap

¹⁶ El just reconeixement d'aquesta dedicació a l'estudi del nostre país li valgué el Premi Catalunya, concedit per l'Institut d'Estudis Catalans, en 1988. L'endreça del guardó, "Per les seves recerques sobre la Costa Brava i el litoral gironí, tant des del punt de vista físic com humà, amb una especial insistència en llurs transformacions econòmiques, socials i paisatgístiques."

¹⁷ Aquest concepte va ser presentat per l'investigador Carlos Vico del Departament de Geografia Humana de la Universitat de Barcelona al llibre *Barcelona y São Paulo: procesos metropolitanos a la hora de la globalización* (2006) coordinat per Carreras, C. i Carlos, A. F. A.

a la tercera corona metropolitana o a la resta de la província de Barcelona fora de la AMB. La nova construcció experimentà el seu boom a partir de l'abaratiment dels tipus d'interès i és plausible a ciutats com per exemple Igualada, a l'Anoia, o Centelles, a Osona. En aquests casos ha estat població que tenia el seu lloc de treball a les poblacions de la perifèria metropolitana i no pas a la ciutat central, tal com passa en alguns casos amb persones que treballen a Granollers i han emigrat de les àrees centrals de la metròpoli per anar a viure, per exemple, a Santa Maria de Corcó o Sant Bartomeu del Grau, a Osona; casos específics que es coneixen personalment i que seria difícil estudiar altrament.

La primera “*residencialització*” es comprova en els àmbits de la conurbació del litoral del Baix Penedès i a les denominades com “urbanitzacions” d'alguns dels municipis de muntanya de la Serralada Litoral. D'aquest fet en deixa constància el Pla Director Urbanístic del municipi d'Olesa de Bonesvalls que el Grup d'Estudis Urbans i Comercials (GEUC)¹⁸ dirigit pel professor Carles Carreras i Verdaguer va realitzar durant el primer trimestre del 2009. En molts casos, especialment a les urbanitzacions i apartaments de costa, han estat els jubilats i en menor mesura fills emancipats o matrimonis separats, els que han substituït el seu pis de les corones més internes metropolitanes per anar a viure a poblacions com Cunit, o Segur de Calafell. En aquests últims casos el servei de rodalies de RENFE al llarg del “vuit ferroviari” és el que ho ha fet possible.

D'aquests processos d'expansió metropolitana en deixen constància els diversos Plans Territorials Parcial que s'han redactat per als diferents àmbits territorials de Catalunya fora de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. En aquests plans ja s'especifica que cada cop són més els àmbits que mantenen mobilitats obligades amb la RMB, aquest és el cas del *Pla Territorial Camp de Tarragona: avantprojecte* (Generalitat de Catalunya 2007),¹⁹ on fent referència als canvis que suposen aquests nous vincles s'especifica:

¹⁸ L'autor d'aquesta tesi forma part d'aquest grup d'investigació i redactà l'informe referent a la mobilitat no obligada d'aquest municipi.

¹⁹ En el moment d'acabament d'aquesta tesi doctoral molts dels plans territorials parcials ja havien tingut una aprovació definitiva (Generalitat de Catalunya 2008, 2010abcd).

“L’acostament funcional cap a la RMB introdueixen canvis sociodemogràfics i econòmics (especialització residencial per a famílies de classe mitjana-baixa i proliferació de serveis personals), els quals generen dinàmiques de mobilitat regional que refan els espais de vida dels residents, aixecant dubtes sobre la identitat territorial i plantejant reptes per a la cohesió social i administrativa.”((Catalunya 2007).

En la mateixa línia al *Pla Territorial de les Comarques Centrals* (2010) a l’apartat Infraestructures i Mobilitat (2010: 5) s’especifica que el 30% de la mobilitat obligada intermunicipal es realitza amb la AMB, i especialment amb la comarca del Barcelonès. S’utilitza també el terme de “comarques frontissa” per fer referència al paper de les comarques d’Osona i el Bages, així com també del Baix Penedès. En el cas de la Catalunya interior les “comarques frontissa”separen el que es denomina com “la Catalunya industrial i turística del corredor litoral i la Catalunya interior, rural i de muntanya, encara en procés de despoblació” (Generalitat de Catalunya 2008: 12). Pel que fa a la comarca tarragonina del Baix Penedès s’utilitza aquest mateix concepte de “comarca frontissa” per fer referència a la localització d’aquesta comarca entre la Regió Metropolitana de Barcelona i la de Tarragona (González 2003, Alberich, 2008). La paraula “comarca frontissa” fa referència a l’arribada de dinàmiques de desenvolupament econòmic externes al propi territori, especialment pel que fa al mercat residencial, i que tenen a veure amb l’anomenat “efecte coixí” en clara referència al paper que juguen algunes comarques de fora dels límits de la AMB en acollir habitatge assequible per a les persones amb menys recursos dins de la metròpoli.

Tot apunta que la integració metropolitana d’aquestes comarques més properes a la AMB anirà en augment. Aquest procés impulsat no tan sols per la ciutat central sinó per les ciutats situades a les últimes corones metropolitanes, com Vilafranca del Penedès que, segons preveu el PTMB (2008: 143), es potenciarà en el futur. És més, es preveu que la potencialització d’aquestes ciutats serveixi per afavorir el desenvolupament econòmic de les capitals comarcals de fora l’Àrea Metropolitana de Barcelona a partir de la millora de les infraestructures. Una aposta de planificació territorial que profunditzarà l’expansió metropolitana cap a “nous” àmbits. Exemples d’aquest fet en poden ser la millora de la carretera C-15 que uneix Igualada amb Vilafranca del Penedès, la denominada com Autopista de Montserrat que connecta Manresa amb Terrassa, o també la proposta de millora de la carretera C-51 que mena des del Vendrell (ciutat perfectament integrada a AMB a partir de mobilitat diària) fins a

Valls, l'autovia A-28 que ha de connectar Tarragona amb Montblanc i posteriorment amb Tàrraga, la millora de la C17 des de Granollers fins a Vic i el encara discontinu desdoblament d'aquesta mateixa carretera cap a Ripoll.

Tot i l'impuls d'aquestes dinàmiques de potenciació de les ciutats de les últimes corones metropolitanes i els seus efectes sobre els territoris veïns, el "Pla Territorial Metropolità de Barcelona" (2008) segueix contemplant que "el territori que envolta la regió metropolitana de Barcelona es troba una realitat que encara avui es pot considerar com a "comarcal" pel que fa al patró "ciutat-capital-territori de rodalia" (Generalitat de Catalunya 2008: 142).²⁰

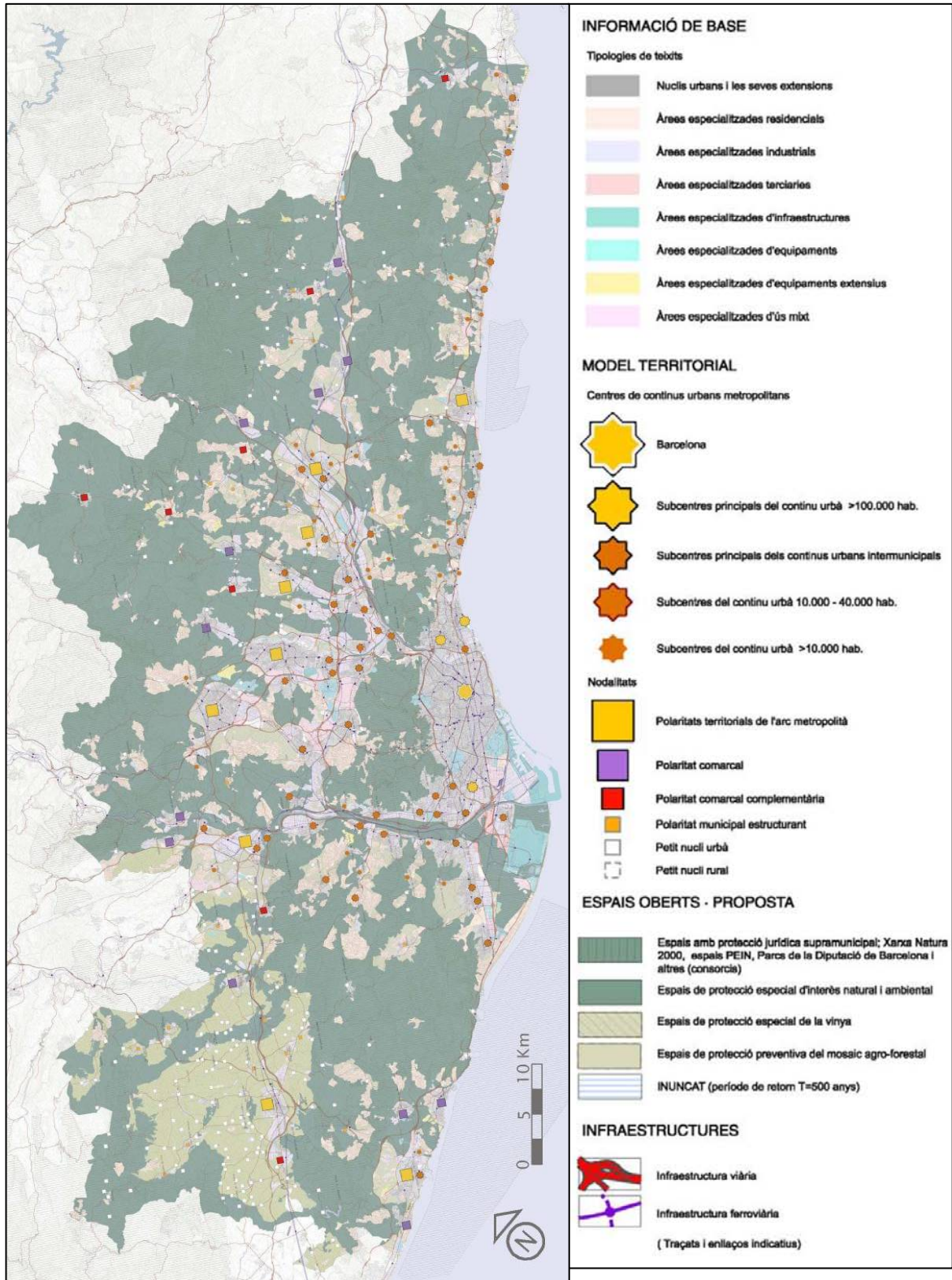
Amb la desindustrialització iniciada a la dècada dels anys 70 i profunditzada durant els 80' i 90' s'expandí la metròpoli en donar-se una deslocalització industrial a l'escala interurbana. Foren diverses les fàbriques i empreses que es desplaçaren des de les corones més internes de la metròpoli per desplaçar-se a localitzacions més estratègiques davant la crisi, localitzacions on el preu del metre quadrat de nau industrial era més barat i més ben connectat als nous vials que vehiculaven la fluïdesa del capital, especialment autopistes i autovies (Sánchez 1991). En diversos casos es va optar per desplaçar els actius industrials a localitzacions fora de la Regió Metropolitana de Barcelona.

Tal com constata l'economista Lleonard (1988) en els seu informe "El potencial econòmic del sistema de ciutats de Catalunya", com a cara de la mateixa moneda d'aquest procés de deslocalització industrial es van promoure diverses àrees industrials públiques en col·laboració amb entitats locals (Cambres de Comerç, Associacions d'empresaris, etcètera). Per tal de fer front a al crisi, la principal característica en tots els nous polígons industrials és que s'oferia sòl industrial a baix cost. Es promocionaren

²⁰ Segons aquest mateix pla, aquest territori ve caracteritzat per: en primer lloc, una important part de les capitals comarcals catalanes estan o poden estar molt ben connectades entre si amb el centre metropolità mitjançant les noves infraestructures de mobilitat planificades o en estudi (ferrocarrils transversals o orbital, Alta velocitat, desdoblament de l'Eix Transversal i altres contemplades al Pla d'infraestructures del Transport). En segon lloc, el conjunt de ciutats anomenades "intermèdies" o altrament "madures" és molt heterogeni en quant a mida, tant dins com fora de la regió metropolitana de Barcelona. Així, moltes ciutats importants pel que fa a la història i capitalitat territorial són avui petites en relació amb el context europeu (tan sols cal observar el rang entre les poques ciutats que fora de la Regió Metropolitana de Barcelona arriben als 100.000 habitants i a la resta de les ciutats del Principat.) (Generalitat de Catalunya 2008: 142).

nous polígons industrials en moltes capitals comarcals catalanes, entre les que s'han de destacar Valls, Tortosa o Vic, totes tres caracteritzades per un baix aprofitament de les possibilitats industrials fins llavors. Depenent del lloc, l'oferta de sòl industrial a baix cost fou èxit i fracàs: foren exitosos els casos de Vic (Casulleras 2007, 2008, 2009) (Casulleras 2007), Vilafranca del Penedès i Valls (Margalef i Llebaria et al. 2004, 2006) mentre que fracassaren en els casos de Balaguer i Tortosa.

Mapa 3.1: Sistema d'assentaments: segons el Pla. És interessant destacar la diversitat de conceptes que s'utilitzen en la llegenda de les nodalitats del model territorial Font: Pla Territorial Metropolità de Barcelona Memòria General (2008).

3.1.2- Autometropolitanització: el Camp de Tarragona

Més recentment, l'augment de l'atracció de l'Àrea metropolitana de Barcelona sobre alguns sectors econòmics (especialment el de la logística) i llocs específics del Camp de Tarragona (muntanyes del Bloc del Gaià i litoral del Baix Penedès) ha accentuat els vincles barcelonins del Camp, en general.

Tanmateix, si fins ara s'ha anomenat el procés de metropolitanització induït per Barcelona dins de l'ÀMB i fora d'ella, és important esmentar l'àrea del Camp de Tarragona com a àmbit amb una metropolitanització pròpia. Aquest aspecte s'especifica a *l'Avantprojecte del Pla Territorial del Camp de Tarragona* (2007) on es comenta que l'àmbit mostra mobilitats obligades com no obligades típicament metropolitanes.

El comportament metropolità del Camp de Tarragona com a realitat específica independent de Barcelona ha estat molt poc investigat tot i que en obres de la dècada dels 90' ja es comentava (Carreras i Verdguer 1992, Serra 1991). El procés metropolità és induït principalment pel fet estratègic del port tarragoní que fou el que va permetre la construcció del pol petroquímic, que inicià el procés de metropolitanització i que l'ha seguit profunditzant fins l'actualitat. Si inicialment foren principalment les activitats industrials, en la economia post-industrial si ha de sumar el paper del port de Tarragona en la distribució de mercaderies.

Actualment és inexistent algun ens administratiu que prengui com a regionalització l'àmbit del Camp de Tarragona o una part del seu territori utilitzant la paraula metropolitana.²¹ En cap estudi s'utilitza la paraula "Àrea Metropolitana del Camp de Tarragona" tot i que són més els que afirmen tractar-se d'una àrea en procés de metropolitanització (González F. 2003, Alberich 2008, Segarra Blasco et al. 2007). Segons el Grup de Recerca d'Indústria i Territori dirigit per l'economista Dr. Joaquim Margalef²² només es podria parlar d'una conurbació entre Reus i Tarragona i els municipis veïns (2006).

Com a efemèrides del procés de metropolitanització autòcton s'ha de tenir en compte la construcció de la refineria de petroli a la Pobla de Mafumet l'any 1974 i el

²¹ Des del 2003 existeix el Consorci del Transport Públic del Camp de Tarragona que integra les diverses tarifes per moure's en transport públic per les comarques del Tarragonès, Alt Camp i Baix Camp.

²² Fins el novembre del 2010 va ser Director de política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya a Tarragona.

posterior desenvolupament del pol petroquímic als municipis de Vila-seca (Amo Benito, Pobra de Mafumet 1988). Aquests esdeveniments foren els responsables d'iniciar un veritable procés de suburbanització al voltant de Tarragona. A la mateixa ciutat es desenvoluparen importants promocions de blocs oberts d'habitatges de promoció pública i privada: Sant Salvador, Sant Pere i Sant Pau, etcètera. Aquests episodis comportaren que els municipis agrícoles de la plana del Francolí, tal com va passar a Constantí, Vilallonga del Camp, etcètera s'integressin a un mercat laboral d'escala més gran que es convertiria en un gran focus atraient de treballadors.

Aquest pol industrial de petroquímics ha seguit en augment al llarg de diverses dècades, profunditzant la metropolinització pròpia del Camp de Tarragona sobretot a partir de l'augment del preu del sòl en aquelles àrees més centríques del Camp de Tarragona altament especialitzades en activitats vinculades al port. Aquest sector ha seguit una implantació continuada en el temps a partir de la segona meitat de la dècada dels 70 i el seu volum de producció no ha deixat d'anar en augment. Entre el Polígon Sud (Tarragona, Vila- Seca i Reus) i el Nord (la Pobra de Mafumet, el Morell, Constantí i Perafort) les refineries d'asfalts i petroli i les plantes petroquímiques ocupen 1.400 hectàrees; i tracten al voltant de 9,4 milions de tones de petroli a l'any; generen ocupació de manera directa a uns 5.600 treballadors, a 3.000 de forma indirecta, i a uns 21.000 de manera induïda en empreses de serveis. Les empreses que s'hi ubiquen són multinacionals o grans empreses nacionals que destinen bona part de la producció a l'exportació i que, pel tipus de productes obtinguts, satisfan la major part de la demanda catalana i espanyola (González 2003).

Amb l'arriba de l'autopista AP7 a la costa tarragonina durant els primers anys de la dècada dels 70²³ es profunditzà la funció turística tradicional de la primera línia de la costa, un procés que amb la inauguració posterior del parc temàtic Universals Port Aventura (inaugurat l'any 1995)²⁴ acabà per consolidar una gran conurbació, denominada com "àrea central del Camp". Per algunes investigacions (González 2003, Serra Blasco et al 2007) aquesta àrea central ve formada pels municipis de Tarragona, Reus, Vila-seca i Salou, aquest últim segregat el 1989 del municipi de Vila-seca. La

²³ El primer tram comprenia el trajecte entre Barcelona i Granollers i va ser inaugurat l'any 1969.

²⁴ La importància de la funció turística a les comarques tarragonines es transmet en els grups de recerca en geografia de la Universitat Rovira i Virgili al ser el Grup de Recerca d'Anàlisi Territorial i Estudis Turístics un dels que mostra major producció científica.

consolidació d'aquesta àrea com la més dinàmica i la utilització del concepte "central" posa en evidència el tractament perifèric de la resta d'aquest territori. Justament a l'Avantprojecte del PTCT, a l'apartat Assentaments (Generalitat de Catalunya, 2007:3) ja es fa referència al poc dinamisme de la perifèria un fet que ve representat per Valls, una prova que condueix a pensar que està deixant de ser operatiu l'anomenat "triangle Reus-Valls-Tarragona" dels anys 80.

Altres processos impulsen la metropolitanització del Camp, fent referència a la mobilitat no obligada de les persones, la inauguració del Centre Comercial de les Gavarres, l'any 1999, a l'autovia que connecta Tarragona amb Reus comportà importants canvis en el funcionament del ritme diari de diverses ciutats com Reus, Vila-seca, Salou, Cambrils, Valls, Montblanc i Tarragona i molt probablement també fins a Tortosa.²⁵

Altres processos metropolitans a l'àmbit del Camp es veuen induïts per la desconcentració de la Regió Metropolitana de Barcelona, com els del mercat residencial i el de les naus industrials. Actualment s'està donant un procés de "primera residencialització" en comarques com el Baix Penedès.²⁶ Les segones residències de la població dels barcelonins han passat a ser primeres gràcies a la millora de les infraestructures de transport que serveixen l'àrea. En primer lloc, l'autopista Pau Casals²⁷ però sobretot, a partir de la millora de les línies de rodalies de RENFE que serveixen als municipis de platja d'aquesta comarca amb trens cada mitja hora cap a Barcelona. S'ha comprovat com a grans trets són els pares, en edat de jubilar-se els que se'n van a viure a aquests municipis de platja, mentre que els fills es queden al pis de les primeres corones metropolitanes.²⁸ Per aquest motiu municipis com Calafell, Cunit,

²⁵ La consultora sobre comerç i territori *Pro-Commerce* anomena aquest procés durant una roda de premsa que es va realitzar a l'ajuntament de Tarragona el maig del 2008 on va avaluar, entre altres aspectes, l'impacte territorial que podia comportar la obertura del *Corte Inglés* de Tarragona

²⁶ Els processos contemporanis nous que està experimentant el Baix Penedès estan sent investigats en la tesi doctoral de Jaume Casañas, els directors de la qual són els professors Petros Petsimenis i Carles Carreras.

²⁷ No s'han investigat els efectes d'aquesta infraestructura en el territori des de la geografia. Des de la economia és destacable l'estudi realitzat pel Grup d'Estudis Econòmics dirigit per l'economista Leonart (2007) on es vincula la construcció d'aquesta autopista i l'augment del PIB de la comarca del Garraf.

²⁸ S'ha realitzat treball de camp per al cas específic de la població de Segur de Calafell a partir dels perfils dels residents durant tot l'any de l'edifici Acapulco d'aquesta població.

Cubelles, el Vendrell, etc. s'han convertit en espais per a la tercera edat²⁹ durant nou mesos a l'any.

A nivell de polígons industrials, alguns àmbits de les comarques de la Conca de Barberà, del Baix Penedès i l'Alt Camp, han acollit diverses inversions industrials associades al procés de desconcentració tan de la Regió Metropolitana de Barcelona (aspecte que serà tractat en el proper apartat), com de la pròpia àrea del Camp de Tarragona, aspecte que ja és esmentat a l'Avantprojecte del Camp de Tarragona.

Actualment existeixen dinàmiques noves que apunten cap a una progressiva integració creixent de l'àmbit del Camp de Tarragona amb la RMB. A escala catalana, estatal destaca la inauguració de la línia del Tren d'Alta Velocitat que properament serà un camí d'integració europeu. La disponibilitat de trens AVANT (els de mitjà distància que connecten Lleida amb Barcelona passant per l'estació del Camp de Tarragona) han suposat l'enfortiment dels vincles de les persones entre el Camp de Tarragona, les Terres de Ponent i Barcelona.³⁰ Són inexistents els estudis específics sobre el Camp de Tarragona però a partir de treball de camp tot sembla indicar com la línia del TAV reforça el paper del "control" de Madrid sobre Catalunya i de Barcelona sobre l'àrea del Camp de Tarragona. Indicador d'aquest fet és el trànsit de viatgers que s'estableix entre les ciutats de Lleida: mentre els combois de primera hora que parteixen de la capital del Segrià cap a Barcelona van al màxim de la seva capacitat, el primer comboi que va des de Barcelona cap a ponent, va gairebé sense passatgers.³¹

²⁹ És important destacar l'article publicat a la revista *Eria* l'any 2004 (González Reverté 2003) titulat *El proceso de urbanización en Cataluña. Una visión de las áreas perimetropolitanas del litoral* on s'investiga la funció turística vinculada a la segona residència com la principal responsable dels canvis que ha experimentat la comarca al llarg dels últims 20 anys. És important destacar la presència del concepte "perimetropolità" al títol de l'article el qual fa referència a la posició relativa que ocupa la comarca entre l'Àrea Metropolitana de Barcelona i el Camp de Tarragona. Tot i així un estudi que deixa de banda molts altres processos de racionalitat metropolitans implicats en aquesta comarca que de be segur que expliquen encara més els canvis d'aquesta comarca, com per exemple la difusió de la logística o el procés de "primera residencialització".

³⁰ És eloqüent d'aquest fet la notícia "*El AVE barato pone a Lleida a un paso de Barcelona*" apareguda al diari *La Vanguardia* el 29 d'abril del 2008.

³¹ Aquesta informació és fruit d'un treball de camp realitzat *in situ* durant els dies 23, 24, 25, 26 i 27 de març del 2009. El comboi de l'AVANT que requereix la compra del passatge amb molta antelació és el que surt a les 8:38 de l'estació del Camp de Tarragona en direcció Barcelona. L'AVANT que surt de Barcelona en direcció Tarragona a les 6:20 i a les 9:20 és el que va casi buit.

Segons el responsable del Servei de Carreteres de la Generalitat de Catalunya³² la localització de l'estació de l'AVE al municipi de Perafort, allunyada casi 15 quilòmetres del centre de les ciutats de Reus, Tarragona i Valls va ser pretesa per Joan Antoni Solans, Director General d'Urbanisme de la Generalitat de Catalunya durant el període 1980-2000. Segons l'informant la localització d'aquesta estació en aquest punt pretenia distribuir els beneficis que representa l'AVE entre el conjunt de les ciutats del Camp de Tarragona i en definitiva evitar les tradicionals confrontacions entre les elits reusenques i tarragonines (sobretot entre les seves Cambres de Comerç). Donada la llunyania de l'estació respecte aquestes ciutats, de moment és inexistent un desenvolupament econòmic directe de les ciutats sinó l'acceleració del procés de suburbanització de molts municipis petits que fins aleshores no havien estat estratègics per al mercat immobiliari (la Secuita, els Pallaresos o Perafort en serien alguns exemples).

Hi ha apostes d'utilització futura del territori que apunten cap a la profundització del procés metropolità al Camp de Tarragona: la conversió de la carretera C-37 que connecta la ciutat de Valls amb Reus en una autopista amb peatge a l'ombra³³ o la construcció de l'autovia A-27 que ha de connectar el port de Tarragona amb la Catalunya Interior, el desdoblament de la carretera que uneix Valls amb Alcover, o el projecte d'autovia de Reus a l'estació de l'AVE, així com el nou ramal ferroviari que ha de connectar la línia ferroviària comuna amb l'estació de l'AVE o la casi ja acabada ronda de Tarragona que discorre paral·lela a l'AP7 des de Torredembarra fins a l'Hospitalet de l'Infant. Futurs esdeveniments associats a la mobilitat obligada apunten cap a un augment tant de la mobilitat obligada com no-obligada, en aquest sentit s'ha de destacar el projecte de dos *shopping centers* d'escala regional: el centre comercial que *Metrovacesa* te projectat al costat del Parc de Sant Jordi de Reus amb 44.700 m² de superfície construïda i 33.300 m² de lloguer (*Metrovacesa.com*) i que obrirà portes a l'any 2011 i el Corte Inglés a Tarragona³⁴ que tenia prevista l'obertura a finals del 2009

³² Segons el responsable de carreteres de la Generalitat de Catalunya a Tarragona. Es va mantenir una entrevista amb ell durant el mes de maig del 2009.

³³ La fórmula de peatge a l'ombra permet construir noves infraestructures a partir del finançament privat, a canvi d'un cànon que paga l'administració durant un temps de concessió.(El Punt 2005a).

³⁴ A partir de la notícia apareguda a l'edició digital del diari sobre economia *Expansión* del dia dos de juliol del 2008, segons Raimon Serret, Director General de Comerç del primer tripartit de la Generalitat de Catalunya i membre de la consultora *ProCommerce i Serveis Pro Comerç* el

però que arran de la crisi global encara resta tancat. A aquests dos grans equipaments comercials s'hi sumarà també l'obertura del primer establiment comercial que *IKEA* obrirà a les terres del Camp de Tarragona (Expansión 2008) una operació que al llarg de la primera meitat de l'any 2008 va suscitar importants disputes entre Reus i Tarragona per veure quin municipi es quedava amb la inversió. Associats a aquests centres comercials de distribució a la menuda també es construeixen les plantes de distribució que porten a aparellades, com la que *IKEA* ja té a Valls o la que el *Corte Inglés*³⁵ té en projecte al polígon de Constantí, aspectes que seran tractats més específicament en l'epígraf 3.2.

Amb la informació aquí presentada es pot dir que la realitat urbana de Catalunya s'assimila al d'una megalòpoli a l'estil del que l'any 1957 va descriure Jean Gottman (1915-1994) en el moment de fer referència al conjunt d'àrees metropolitanes de la costa est dels EUA que havien crescut independentment però que s'integraven funcionalment.³⁶

Tal com s'ha intentat mostrar, l'àrea del Camp de Tarragona es veu afectada per un procés metropolità multivectorial, tan autòcton com barceloní. Un exemple interessant a tenir en compte sobre el procés de metropolitanització multivectorial (Barcelona i àrea central de Camp) és el de Valls. En aquest cas s'observen tres escales que interfereixen en la seva dinàmica econòmica. En primer lloc l'escala comarcal on la ciutat ha perdut centralitat territorial (fet del que en deixa constància l'Avantprojecte del Pla Territorial del Camp de Tarragona i que és corroborat a partir de treball de camp in situ als diversos municipis de la comarca)³⁷. En segon lloc, l'escala de la "metròpoli" del Camp amb una posició que es podria considerar perifèrica respecte l'àrea central configurada principalment per Tarragona i Reus (lloc on es concentren les principals

impacte territorial de *el Corte Inglés* a Tarragona representarà probablement el descens de la quota de vendes de ciutats situades a uns deu o vint minuts amb cotxe i que es situen amb poc posicionament comercial, com per exemple Valls, Torredembarra i el Vendrell.

³⁵ El *Corte Inglés* implanta la seva nau dedicada a la distribució ocupant un total de 21.000 m² al polígon de Constantí que consta de 717.000m² (El Punt 2005b).

³⁶ Enmig de la creixent urbanització de la societat, recentment diversos autors han dedicat, de nou, l'atenció al concepte de megalópolis (Vicino, Hanlon et al 2007, Powson 2008).

³⁷ Un fet que marcà a la mobilitat interna dins de la comarca va ser quan els busos de línia van deixar de connectar les poblacions de la comarca amb la seva capital l'any 2004, un fet que fou especialment traumàtic per a les persones grans que acudia cada dissabte i dimecres al mercat de la fruita i la verdura de Valls.

inversions, per exemple en equipaments comercials, tal com ja s'ha apuntat en el paràgraf anterior) i un vincle reduït respecte els fluxos generats pel port tarragoní (node important tan per la fase productiva com de distribució).³⁸ I en tercer lloc, l'escala de la metròpoli de Barcelona, que li confereix també una posició de perifèria allunyada a partir de la dinàmica econòmica producte de la proximitat a l'autopista AP2.

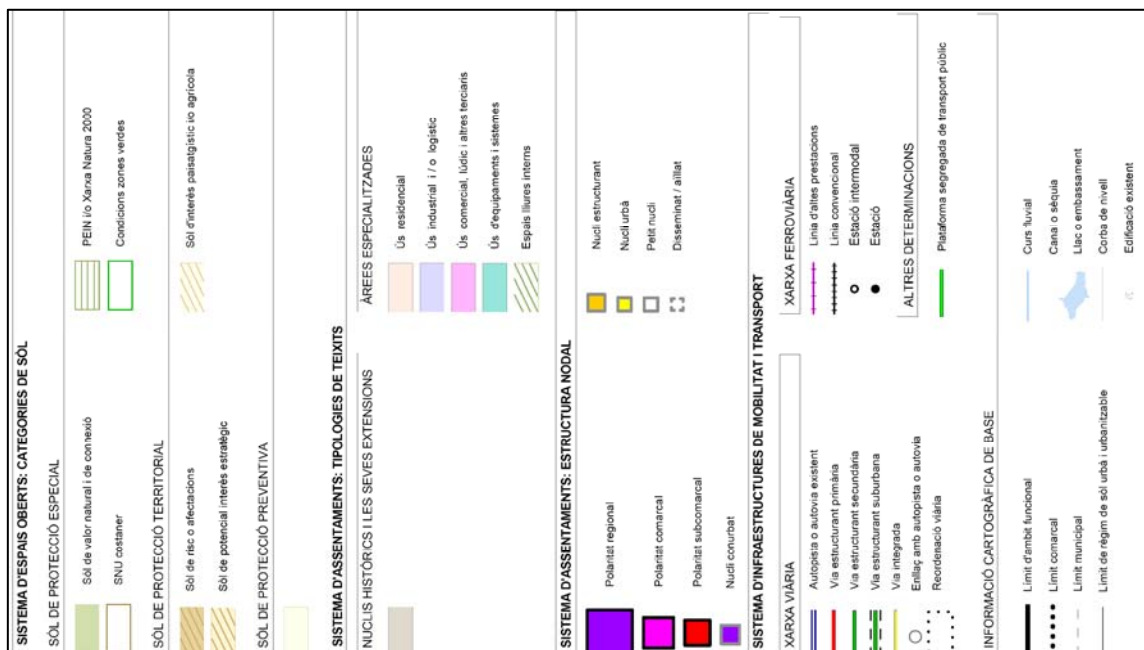
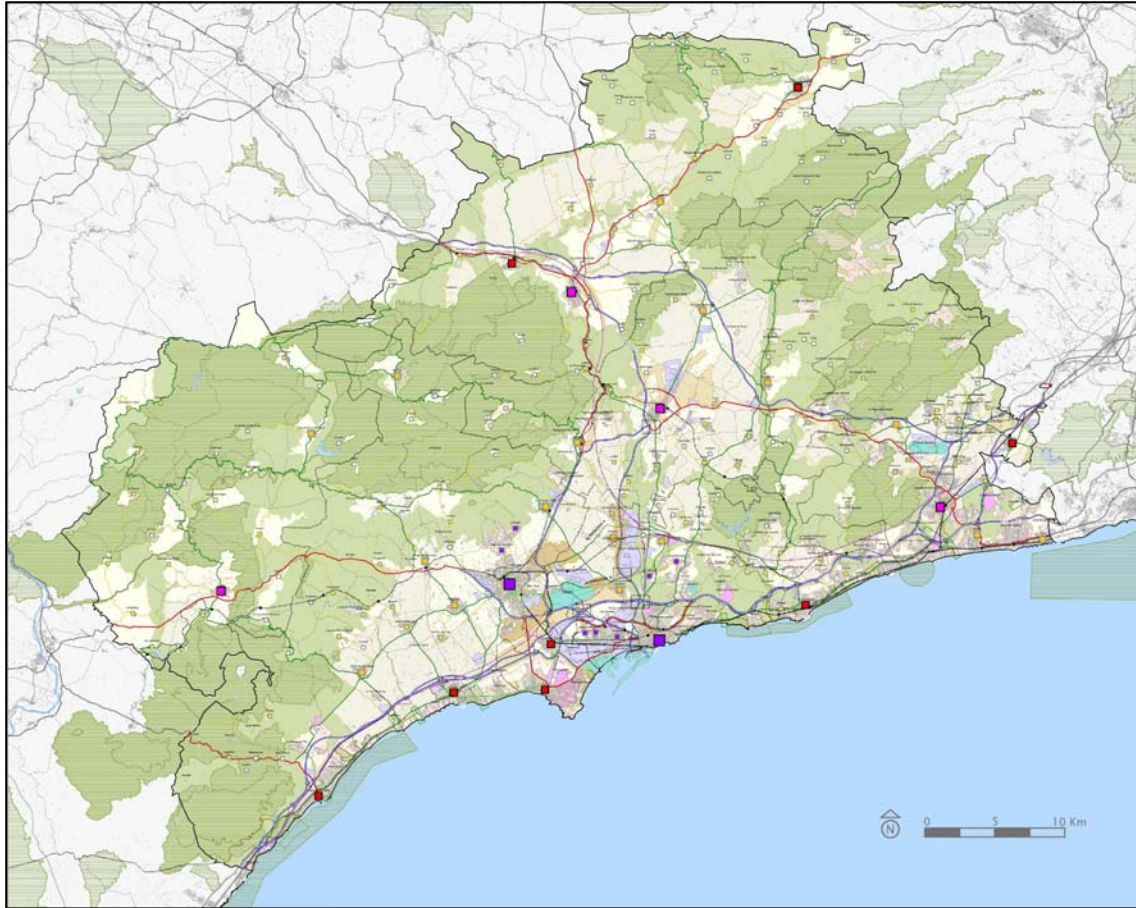
El context multiescalar de la comarca de l'Alt Camp explicat ha conduït a que en algunes ocasions la comarca fos considerada com el Baix Llobregat de l'àrea metropolitana de Tarragona, en el sentit d'acollir aquelles activitats menys valorades davant una àrea central del Camp que acull unes activitats més prestigioses i valorades socialment. És des de la concentració d'inversions a l'àrea central del Camp que s'articula el paper perifèric de la comarca de l'Alt Camp. Una realitat multiescalar sobre la que no té consciència la ciutadania.³⁹

L'Avantprojecte del PTCT classifica el que ell denomina com "estructura nodal del sistema d'assentaments" amb les següents categories: polaritat regional, polaritat comarcal, polaritat subcomarcal, nucli conurbat, nucli estructurat, nucli urbà, petit nucli, disseminat. D'aquestes denominacions se n'extreu un abordatge metodològic del territori a l'estil de la Teoria dels Llocs Centrals (**Mapa 3.2**).

³⁸ L'expansió de l'àrea central de l'àrea metropolitana del Camp vindrà donada per l'autovia A27, popularment coneguda com l'autovia Tarragona–Montblanc.

³⁹ Tot i confondre's sobretot amb un debat ambientalista, el debat al voltant de la metropolitanització del de la comarca de l'Alt Camp va tenir el seu punt d'inflexió en el moment de l'aprovació del traçat de l'autovia Tarragona–Montblanc. Per a més informació veure l'article d'opinió publicat al diari *El Punt* escrit per l'economista Lluís Boada "Camp de Tarragona" (Boada 2007).

Mapa 3.2: Model Territorial segons l'Avantprojecte del Pla Territorial del Camp de Tarragona. Font: elaboració pròpia a partir del Model Territorial de l'Avantprojecte del Pla Territorial del Camp de Tarragona (2007).

3.1.3- Una Catalunya menys metropolitana

A la resta del territori català no es poden descriure processos de metropolitanització autòctons com els descrits per l'àrea del Camp de Tarragona. La dinàmica de l'aglomeració urbana de Lleida probablement seria la que s'hi aproximaria més. No s'ha pogut profunditzar prou en la dinàmica d'aquest territori com per poder distingir processos. L'estudi que més informació aporta des de la geografia és el de Ganau (1998) que, a l'hora de fer referència a la configuració territorial de Lleida i àmbits immediats a mode conclusiu afirma: "Es tracta d'un procés que tendeix cap a la metropolitanització del territori que, a causa de les dimensions i característiques de Lleida, podríem definir més adequadament com a ciutat regió o ciutat difusa." (Ganau Casas 1998: 105).

Tot i així el procés metropolità al voltant de Lleida s'ha accentuat en anys posteriors sobretot per la seva posició estratègica entre dues grans àrees de consum: Saragossa i Barcelona i la gran disponibilitat d'espai per a urbanitzar. La primera ciutat ha guanyat centralitat en els últims anys sobretot després d'haver acollit inversions importants com la de l'Exposició Internacional l'any 2008 i disposar, com Lleida, d'una estació de l'AVE. La mirada cap a l'oest dels agents urbans implicats a la ciutat de Lleida troben altres expectatives de negoci amb el projecte d'oci de Gran Escala als Monegros, promogut per l'empresa *International Leisure Development*, aturat arran de la crisi financera i immobiliària del 2008 (**Fig. 3.1**).

Als restants àmbits catalans la dinàmica metropolitana pròpia seria inexistent, havent-se descrit des de la geografia, en el millor dels casos, àrees de cohesió laboral, com els descrits pel grup de treball en geografia de la Universitat de Girona (Vicente i Rufí et al. 1996, Castañer et al 2010) per a l'àrea de Girona. La denominada com a "comarca-ciutat" que s'assenta a Osona al voltant de les poblacions de Vic, Manlleu i Torelló (Font i Garolera 2002) correspondria a una àrea similar de cohesió urbana amb un volum demogràfic molt inferior, però que tampoc ha estat investigada específicament.

Probablement l'àmbit territorial on els processos de metropolitanització són menys presents és el de les Terres de l'Ebre. Tortosa és una ciutat on els processos vinculats a la metròpoli tarragonina, barcelonina i l'aglomeració de Castelló són poc evidents tal com ho demostren les enquestes sobre mobilitat que es presenten al "Pla

Territorial de les Terres de l'Ebre" (Generalitat de Catalunya 2010). Des de la perspectiva d'una escala més gran, però, sí que hi ha hagut una reconfiguració del sistema urbà d'aquell àmbit amb la millora dels mitjans de transport (Pla Territorial Parcial de les Terres de l'Ebre et al. 2010). S'ha d'esmentar la pèrdua de centralitat de Tortosa en detriment de la veïna ciutat d'Amposta, tradicionalment més dinàmica.

Aquest procés de pèrdua de centralitat territorial descrit per Tortosa també es detecta en molts altres àmbits de Catalunya tal com passa a Balaguer respecte a Lleida, Valls respecte Tarragona–Reus, Banyoles respecte Girona, o el que està passant a Olot respecte Vic i la RMB amb l'entrada en funcionament del túnel de Bracons.

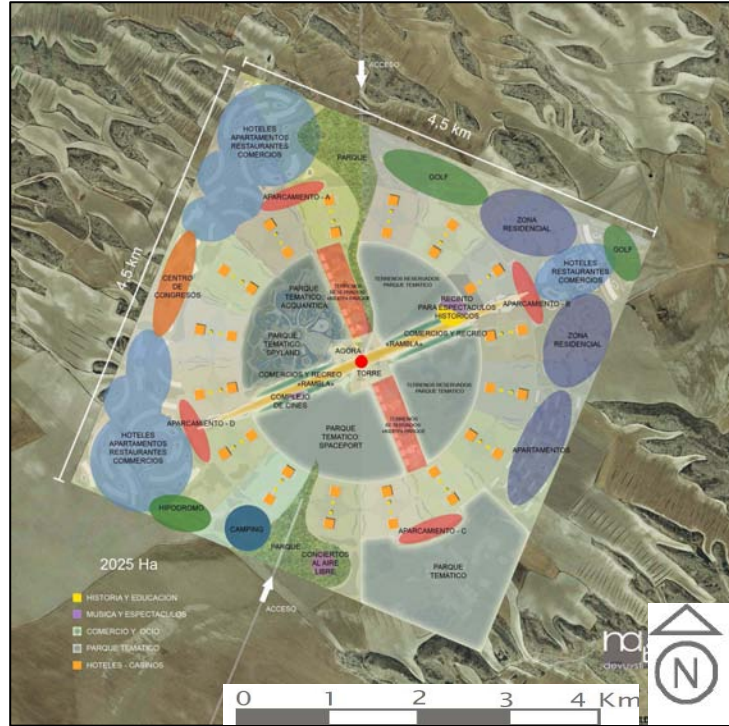
Avui en dia Amposta es situa molt més a prop de la principal via de comunicació que travessa les Terres de l'Ebre (l'autopista AP-7), un fet que la situa més estratègicament davant els fluxos de capital, oferint-li noves oportunitats d'inversió en situar-se a prop dels principals llocs de consum: Àrea Metropolitana de Barcelona, Camp de Tarragona i aglomeració de Castelló.

Sobre el major dinamisme econòmic d'Amposta respecte Tortosa ja en deixa constància l'economista tortosí Josep Bayerri i Raga quan fa referència al desenvolupament agrícola de la dècada dels 50' d'aquestes dues ciutats (Bayerri, 1984). En un article publicat als "Treballs de la Societat Catalana de Geografia" l'autor marca com efemèride d'aquest trencament les glaçades del 1956: mentre la manufactura de l'oli de Tortosa s'arruïnà, Amposta començà a créixer econòmicament amb el desenvolupament agrícola del Delta de l'Ebre que en aquell moment encara pertanyia al municipi de Tortosa.

Tot i així no s'han d'oblidar altres factors especialment significatius alhora d'entendre el dinamisme de Tortosa, entre aquests, especialment important és el paper que hi ha tingut el bisbat que freqüentment ha estat implicat en la política de la ciutat tal i com havia fet activament durant el segle XIX amb les guerres carlines i la dictadura de Primo de Ribera. Més endavant, la Guerra Civil Espanyola fou especialment crua a Tortosa al ser un punt estratègic per avançar els nacionals. Després dels centenars de morts que es comptabilitzaren, l'emigració de quasi la totalitat de les elits intel·lectuals, i el tancament de les fàbriques tortosines vingueren els anys de l'autarquia que convertiren a la ciutat en la més damnificada conjuntament amb Lleida. Amb l'ajuda del govern afloraren comerciants enriquits amb l'estraperlo que es convertiren en vertaders

cacics de la ciutat. Durant la dècada dels 70 i del 80 es produïren diverses segregacions del municipi: Deltebre (1977), Camarles (1978), Sant Jaume d'Enveja (1978) i l'Aldea (1983).

Figura 3.1: Esquema del projecte Gran Escala als Monegros. El desenvolupament d'aquest projecte vinculat a l'oci podrà influir en la profundització de la dinàmica metropolitana de Lleida cap a l'àrea de Saragossa. Font: elaboració pròpia a partir de International Leisure Development (2010).

3.2- La desconcentració metropolitana: la funció logística a les capitals comarcals

En el context actual de desindustrialització als països de la Europa dels 27 es preveu que la funció logística adquireixi encara més importància dins l'economia dels països més terciaritzats. És per aquest motiu que des d'alguns instituts de planificació i gestió, com l'Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans⁴⁰ s'ha passat a anomenar als denominats anteriorment "polígons industrials" com "polígons d'activitat econòmica" (Miralles-Guasch, Donat 2007). L'auge del sector logístic s'ha de relacionar directament amb el procés de globalització de l'economia que ha comportat la internacionalització de les activitats de moltes empreses. Aquest canvi d'escala espacial que ha comportat la globalització ha obligat a moltes empreses a canviar la seva estructura logística i a convertir aquesta activitat en el fonament de tota l'activitat econòmica. Aquest canvi és conseqüència de la pèrdua d'utilitat de les xarxes de distribució de productes basada únicament en la proximitat als mercats locals de consum (Bernardos Domínguez 2007a:45).

La posició geogràfica de Catalunya ofereix la possibilitat de convertir el país en l'espai logístic més important de l'Estat espanyol ja que Catalunya es troba a l'encreuament de l'eix del Mediterrani i de l'Ebre i a l'entrada d'Europa per autopista i AVE. Tanmateix, però, el més important és la presència de dos ports altament estratègics pel que fa a trànsit comercial, el de Barcelona i el de Tarragona (Institut Cerdà 2007)⁴¹.

Aquesta localització estratègica ha conduït també a crear la marca *Catalonia, logistic area* per part del Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya l'any 2007. El reforçament del paper de la logística a Catalunya ja apareix en les línies estratègiques dels diversos Plans Territorials de Catalunya. En aquests plans, prenent com a referència l'horitzó 2026, es preveu que el 30% dels nous llocs de treball que es crearan a poblacions com Igualada o Vic seran en

⁴⁰ Aquest institut recentment ha dedicat un volum de la seva revista *Papers* a aquest sector de la economia (Miralles-Guasch, Donat 2007, Cebollada 2007, Castañer i Vivas, Ferran Mèlich 2007, Esteban i Noguera 2007).

⁴¹ L'estudi fou patrocinat per *Abertis*, l'Autoritat Portuària de Barcelona i el Consorci de la Zona Franca de Barcelona i elaborat per l'Institut Cerdà. El tràfic de contenidors és el factor més estratègic per a la logística (Institut Cerdà 2007), un fet que també és defensat a l'informe de Txell Fuget publicat al diari *Indicador d'Economia* a l'abril del 2009.

aquest sector, valor que serà d'un 20% a Manresa⁴² (Generalitat de Catalunya 2010). A nivell immobiliari, la logística és un dels sectors de l'economia que presenta una forta demanda tot i la desacceleració econòmica (Bernardos Domínguez 2006),⁴³ motiu pel qual s'ha convertit en un bon mercat d'ús i d'inversió (Atisreal 2008).⁴⁴

L'augment en importància de la distribució a escala global ha creat la necessitat de grans centres de distribució de mercaderies de localització altament privilegiada a prop de les principals vies de comunicació (terrestre, aèria i ferroviària, principalment). És des d'aquests punts on es poden distribuir els productes desitjats en un curt període de temps fins a localitzacions molt allunyades. Aquests nodes a la vegada no tenen perquè tenir l'escala nacional com a limitant sinó que des d'aquests nodes es poden distribuir les mercaderies a macroregions formades per diversos estats (Institut Cerdà 2007).

El paper de l'aglomeració barcelonina és clau en el mercat de les naus logístiques a Catalunya. De diversos estudis generals i específics (Margalef i Llebaria et al. 2004, 2006, Bernardos Domínguez 2006, Atisreal 2008, 2007b, 2007c, Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona et al. 2007b, Jones Lang la Salle 2007) se n'extreu que tan sols és Barcelona la ciutat catalana amb un poder estructurador eficient en la distribució de les naus logístiques. En base a la distància a la capital de la metròpoli, els estudis realitzats per la consultora del mercat immobiliari Atisreal (2008) parlen de corones, fins un total de tres (**Mapa 3.3**), una zonificació que coincideix amb la de l'informe de Jones Lang la Salle.⁴⁵ Unes corones que per a

⁴² Per al mateix horitzó es pensa que el sector logístic serà el responsable de la creació d'un 15% dels llocs de treball a capitals com Solsona o Berga, un percentatge menor degut a la seva posició més allunyada de Barcelona.

⁴³ Segons Bernardos (2008) durant anys les inversions immobiliàries havien estat dominades pel mercat de l'habitatge, actualment, en el context de desacceleració econòmica el mercat immobiliari lligat a les naus industrials i logístiques el pot suplir.

⁴⁴ Segons informa Atisreal en el seu informe *El mercado logístico en España* (2008) per a l'any 2007 s'han de remarcar dues operacions especialment importants. La primera, *UBS Real Estate* ha invertit un total de 28 milions d'euros amb una nau de 14.400m² ubicada al Prat de Llobregat. La segona, l'adquisició per part d'*Abertis* del Parc Logístic de l'Alt Penedès, propietat de Colonial (immobiliària de *la Caixa*), amb una superfície de 250.000 m² de naus logístiques.

⁴⁵ És una firma nord-americana de serveis financers i professionals especialitzada en serveis immobiliaris i gestió de capitals.

l'economista de la Universitat de Barcelona, el Dr. Gonzalo Bernardos (2007b)⁴⁶ serien explicables a partir de la dicotomia centre-perifèria: una àrea cèntrica denominada com a àrea *prime*, una perifèria i una perifèria allunyada. El mateix Pacte Industrial⁴⁷ ja parla d'una "Regió Metropolitana de Barcelona Ampliada" que incorporaria a més de les set comarques clàssiques les del Baix Penedès, l'Alt Camp, la Conca de Barberà, l'Anoia, el Bages, Osona i la Selva. En altres estudis d'economia també es parla del fet estratègic d,,altres comarques com l'Urgell i la Segarra. Dels preus del metre quadrat a les diverses àrees catalanes se n'extreu una organització del sector industrial similar al voltant de Barcelona.

Segons la consultora del mercat immobiliari *Atisreal* (2008), la primera corona s'estén fins a deu quilòmetres del port de Barcelona, un espai que es denomina com àrea d'influència immediata del port i l'aeroport. En aquesta corona destaquen a mode general la ZAL i la Zona Franca, així com el Mas Blau i Sant Boi. En aquest sector hi ha un predomini d'activitats dedicades a la paqueteria i a la petita distribució, així com a l'emmagatzemament de mercaderies procedents del port de Barcelona.

La segona corona està definida per una franja que va des dels 10 als 40 quilòmetres de la ciutat de Barcelona. En aquesta àrea s'hi localitzen llocs de distribució al llarg de l'eix de l'A2 fins a Martorell, i de l'AP7 fins a Granollers, on destaca el CIM Vallès. L'activitat en aquesta corona va orientada principalment a la paqueteria, recepció logística i distribució a l'àrea metropolitana de Barcelona.

La logística de llarg recorregut es troba localitzada a la tercera corona (entre 40 i 100 quilòmetres de la ciutat central). L'AP7 vertebrava l'eix del litoral que arriba fins a Girona pel Nord i a Tarragona pel sud. El tram de l'AP2 fins a Valls integra l'eix interior, arribant fins a Lleida.

És en aquesta tercera corona i en les àrees limítrofes externes a aquesta on es concentra una part important de la demanda d'aquest sector i on es localitzen diverses capitals comarcals. A la tercera corona hi ha ciutats com Vilafranca del Penedès, Manresa i Igualada, i a l'àrea externa Valls, Cervera, Tàrraga, el Vendrell o Santa

⁴⁶ Actualment és Vicerector d'Economia de la Universitat de Barcelona.

⁴⁷ "El Pacte Industrial va sorgir a finals del 1997 com a producte del "Pla Estratègic Barcelona 2000" amb la missió d'agrupar en un espai comú i de debat, els principals agents implicats en la dinàmica econòmica la formació i l'ocupació a la Regió Metropolitana de Barcelona" (Pacte Industrial 2006).

Coloma de Farners. Juntament amb les empreses de paqueteria, i els clients finals,⁹ són els grans operadors logístics els que es volen situar al voltant dels 50-60 km o més de Barcelona, uns operadors logístics que prioritzen el preu del sòl davant la ubicació ja que requereixen grans espais per les dimensions de les seves naus, necessàries pel fet de ser logística de llarg abast. És en aquestes capitals comarcals on es localitzen algunes de les operacions més destacades d'aquest tipus de logística al llarg dels últims anys: l'ocupació per *IKEA* de 138.588 m² a Valls⁴⁸ l'any 2006 que es suma als més de 140.000 m² que ja disposava l'empresa al mateix municipi, la planta de distribució de *Roca* al municipi de Santa Margarida i els Monjos, (molt a prop de Vilafranca del Penedès), el lloguer per part de *Mango* de 53.000 m² l'any 2007 a Sallent (a quinze quilòmetres de Manresa), o l'ocupació de *Decathlon* de 30.000 m² a Sant Cugat Sesgarrigues (a 5 quilòmetres de Vilafranca del Penedès), així com les del *Corte Inglés* (Constantí), *Abacus* (Palau de Plegamants), *Caprabo* (Vila-rodona) o el *Grup Bon Preu* (Vic) (**Fig. 3.2.**).

Alguns dels principals centres logístics i d'intermediació de mercaderies a nivell català també es localitzen en aquestes corones més allunyades de Barcelona, en àmbits territorials com el Penedès, el Camp de Tarragona, l'Empordà, el Bages, el Segrià o la Selva. Molts d'aquests nodes han estat promoguts des del sector públic a partir de l'actuació de l'empresa Centrals i Infraestructures per a la Mobilitat i les Activitats Logístiques (CIMALSA),⁴⁹ adscrita a la Generalitat de Catalunya que es serveix del banc de terres d'INCASOL, trobant-se en funcionament, per exemple: el CIM Vallès, el CIM Lleida, el LOGIS Bages; en construcció, el CIM el Camp, el CIM La Selva, el LOGIS Empordà i en projecte: el ZAL del Port de Tarragona, el LOGIS Ebre i el LOGIS Penedès (**Mapa 3.4.**).

La participació de capital privat a les plantes logístiques també és important. Existeixen parcs logístics de titularitat totalment privada com el Parc Logístic de Subirats (Alt Penedès) o el de l'Alt Penedès al municipi de la Granada del Penedès que

⁴⁸ La Vanguardia digital, 30 de juny del 2006.

⁴⁹ Segons es defineix als documents oficials de l'empresa: "CIMALSA és una empresa pública de la Generalitat encarregada de promoure i gestionar centrals i infraestructures per al transport de mercaderies i la logística. Promou i gestiona polígons específicament dissenyats per a aquestes activitats en emplaçaments estratègics, amb accessos directes a grans vies de comunicació. CIMALSA ofereix els més alts estàndards de qualitat i servei, a les empreses, als vehicles i als treballadors i treballadores" (CIMALSA 2009). Per a consultar la gestió recent dels diversos CIM que gestiona l'empresa consultar la pàgina web de l'empresa.

amb una superfície de 250.000 m² inicialment era propietat de Colonial (immobiliària de la Caixa) i que l'any 2007 ha passat a mans d'Abertis. Entre els promotors privats de naus logístiques a Catalunya destaca sobretot l'empresa *Coperfil*. Aquesta empresa va tancar l'exercici del 2005 amb una facturació de 240 milions d'euros, aquests valors signifiquen que durant els últims 12 anys ha experimentat un creixement anual ponderat del 33% (La Vanguardia, 22 de febrer del 2006). *Coperfil* ha promogut el seu propi polígon logístic a Valls amb el nom *LOGISPARCK Valls*⁵⁰ o el que està promovent a Vila-rodonà, a l'Alt Camp,⁵¹ dedicat a la distribució de materials de construcció. L'empresa *Coperfil* també opera en col·laboració amb el sector públic tal com ho fa amb INCASOL i CIMALSA amb la promoció del LOGIS Bages, al municipi de Sallent, a quinze quilòmetres de Manresa on el Grup *Mango* ja ha llogat la seva nau. (Fig 3.3).

A nivell industrial les terceres corones esmentades i les àrees perifèriques a aquestes també presenten una localització estratègica sobretot arran dels costos comparatius i la pressió immobiliària a les àrees centrals de la metròpoli. 14 empreses industrials relacionades amb activitats intermediàries troben en aquestes ciutats avantatges comparatius com són menors costos de mà d'obra capaç de ser integrada fàcilment en els processos productius (Margalef i Llebaria et al. 2006). En aquests casos les naus requerides són més petites que les de la logística.

Són diverses les raons que impulsen a pensar que el sector logístic a Catalunya està causant un procés de metropolització creixent de l'espai urbà comarcal. Tot fa pensar que les capitals comarcals s'han convertit en els llocs estratègics per acollir aquest tipus d'inversions. Del joc de la oferta i la demanda se'n deriven les principals causes. Per la banda de la demanda, la logística requereix espais més grans que els de qualsevol altra activitat transformadora ja que a part de la pròpia nau és necessari un ampli pati per a les maniobres. A la vegada les naus dedicades a la logística tan sols poden ser d'una planta a diferència de les activitats transformadores que poden ser de

⁵⁰ En aquest indret s'hi localitzen més de 300 empreses, entre les que cal destacar *LEAR Automotive*, *IKEA* (centre de distribució del Sud d'Europa), *Kellogg's*.

⁵¹ A aquests centres logístics de localització més perifèrica s'hi han d'afegir els grans centres logístics de localització central en la metròpoli com són: la plataforma Logística del Delta del Llobregat, ZAL del Port de Barcelona, Parc logístic de al Zona Franca, Zona Franca Duanera, Centre de Càrrega Aèria de Barcelona, Port de Barcelona, aeroport de Barcelona, Mercabarna i *Prologis Park Sant Boi*.

dues, en aquest sentit es requeriran sòls a preus barats, molt més barats doncs que a les àrees “prime” on hi ha major demanda per activitats transformadores i no pas logístiques.

Per la banda de l’oferta, la manca de sòl barat per a naus logístiques a les àrees més pròximes a la capital metropolitana ha fet ecllosionar l’interès per aquelles àrees més allunyades on els preus del sòl són més baixos, especialment aquells sectors localitzats entre els 50 i 70 km tot i que en ocasions expandint-se fins als 100 km. A les corones més pròximes a la metròpoli l’estancament de la demanda es deu a la pròpia escassetat d’oferta de qualitat i de l’elecció d’immobles de compra en comptes que de lloguer. A la vegada, l’alliberament de les naus industrials en aquesta àrea a partir dels processos de deslocalització industrial ofereix una oferta que no compleix amb els requeriments de les noves empreses, siguin en forma de magatzems o d’aparadors comercials. Segons el Pacte Industrial de la Regió Metropolitana de Barcelona per fer front a aquesta manca de sòl industrial a les proximitats de la metròpoli, l’any 2005 es va demanar l’alliberament del sòl immobilitzat pels especuladors demanant la intervenció d’INCASOL.⁵² L’estudi de *Jones Lang la Salle* (2007) també culpa l’augment del preu de les naus industrials a les primeres corones per la poca liberalització del sòl que han fet les administracions públiques i que ha comportat una escassetat important de naus industrials. El mercat ha anat a buscar localitzacions cada cop més allunyades. Un exemple en serien les noves àrees logístiques a municipis de comarques com l’Alt Camp (Sud), la Selva (Nord), o el Bages (Oest) (Atisreal 2008). El fet estratègic d’aquestes àrees més perifèriques a Barcelona ja s’observa en les pressions que alguns empresaris realitzen a les institucions públiques perquè creïn més centres logístics. Aquest és el cas de la Confederació d’Empresaris de la Província de Tarragona (CEPTA).⁵³

Existeixen altres aspectes que profunditzen la posició estratègica de les capitals comarcals davant la logística. Hi ha un context actual de reacció en contra de les

⁵²“El Pacte industrial insta a alliberar el sòl immobilitzat pels especuladors”, *El Punt, Dossier econòmic de Catalunya*, 8-14 de gener del 2005.

⁵³ Segons una nota de premsa publicada en data 13 de juny del 2007 aquesta entitat privada demana la construcció d’una plataforma logística entre els termes municipals d’Alió, el Pla de Santa Maria i Valls que ocuparia una extensió de 575 hectàrees i representaria una inversió de 866 milions d’euros . La mateixa confederació d’empresaris va emetre un document que defensa la idoneïtat de l’emplaçament d’aquesta planta (Confederació d’Empresaris de la Província de Tarragona 2007).

activitats industrials (i logístiques) en aquelles àrees més poblades del territori que han comportat una conversió imparable d'àrees logístiques i industrials en àrees comercials i de serveis (Bernardos, 2008). Un context al que s'hi haurien d'afegir els impediments d'alguns municipis a impulsar algunes operacions logístiques al centre de la metròpoli per evitar la saturació dels vials de comunicació, tal com ha passat a Montmeló, Santa Perpètua de Mogoda, Polinyà i Mollet del Vallès (Atisreal, 2008).

L'estratègica inversió immobiliària en naus logístiques que presenta aquesta corona més allunyada de Barcelona, fora de les set comarques de l'AMB, ja la deixa entreveure Gonzalo Bernardos (2007a i 2007b) a l'hora de presentar les condicions de localització per a un bon negoci immobiliari. L'economista afirma que les inversions més positives actualment consisteixen en "la compra de sòl industrial a una ubicació poc emblemàtica, poc propera a la gran ciutat, però magníficament comunicada per carretera i bastant bé per ferrocarril" i on el destí, indiscutiblement ha de ser una nau logística. L'economista es remet a la demanda i afirma que, tot i que es redueixi el ritme de creixement de l'economia espanyola, la demanda de naus logístiques continuarà sent relativament important. Pel que fa a la oferta:

"donat el caràcter especulatiu de la inversió, l'adquisició de sòl a un reduït preu serà un aspecte clau, invertint a la vegada en localitats on l'ajuntament respectiu pretengui aconseguir un gran creixement de la població i necessiti, per aconseguir aquest objectiu, l'arribada d'un elevat número d'empreses industrials" (Bernardos, 2008: 57).

Conjuntament amb aquest procés d'acollida d'usos logístics de llarg abast, els polígons industrials de les capitals comarcals han experimentat també un procés de mimetització amb els de les àrees industrials del sector *prime* de la metròpoli. Des d'inicis de la dècada dels 90 s'han difós en aquests polígons noves formes comercials, sobretot centres comercials d'estil francès. Com major sigui la massa de consumidors, més grans són de dimensions d'aquests centres comercials. Fora de l'àmbit barceloní, el Polígon Comercial de les Gavarres obert l'any 1999 que ocupa una posició estratègica a l'autovia Reus-Tarragona probablement sigui el més conegut de tots. Els altres són de més reduïdes dimensions, com el polígon comercial de Calafell format per uns multi cinemes, un supermercat dedicat a l'alimentació de la cadena *Eroski*, i una superfície comercial de la cadena d'electrodomèstics *Miró*. Sense formar conglomerats comercials

d'aquest tipus s'han localitzat naus de marques de distribució alimentària específiques com ara *Lidl*, *Aldi*, *Esclat*, *Sabeco*, *Carrefour* i *Bon Preu* a la perifèria de totes les capitals comarcals, a excepció d'aquelles amb una població inferior als 5.000 habitants, aproximadament.

Mapa 3.3: Les corones del mercat de les naus logístiques a Catalunya. Font: elaboració pròpia a partir de Atisreal (2010).

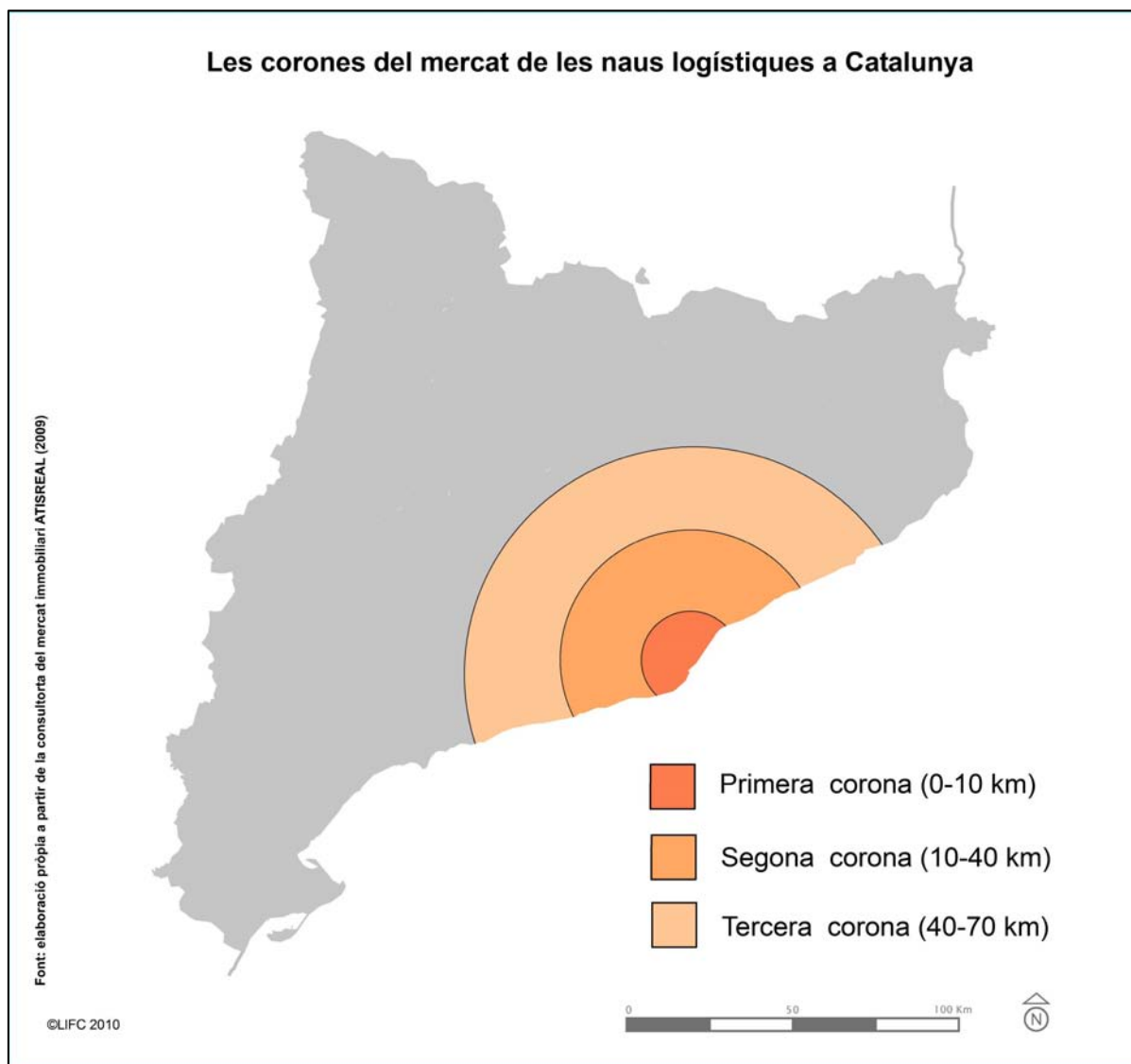

Figura 3.2: Aspecte de les naus logístiques que diverses marques multinacionals i catalanes disposen a la tercera corona que estableix Atisreal. La sueca IKEA, les catalanes Bon Preu i Caprabo en són els exemples. Aquestes plantes d'escala metropolitana suposen un fort impacte visual en aquelles àrees amb usos agrícoles o forestals. Font: elaboració pròpia (2009).

Mapa 3.4: Principals centres logístics promoguts pel Govern català. Font: elaboració pròpia a partir de CIMALSA (2010).

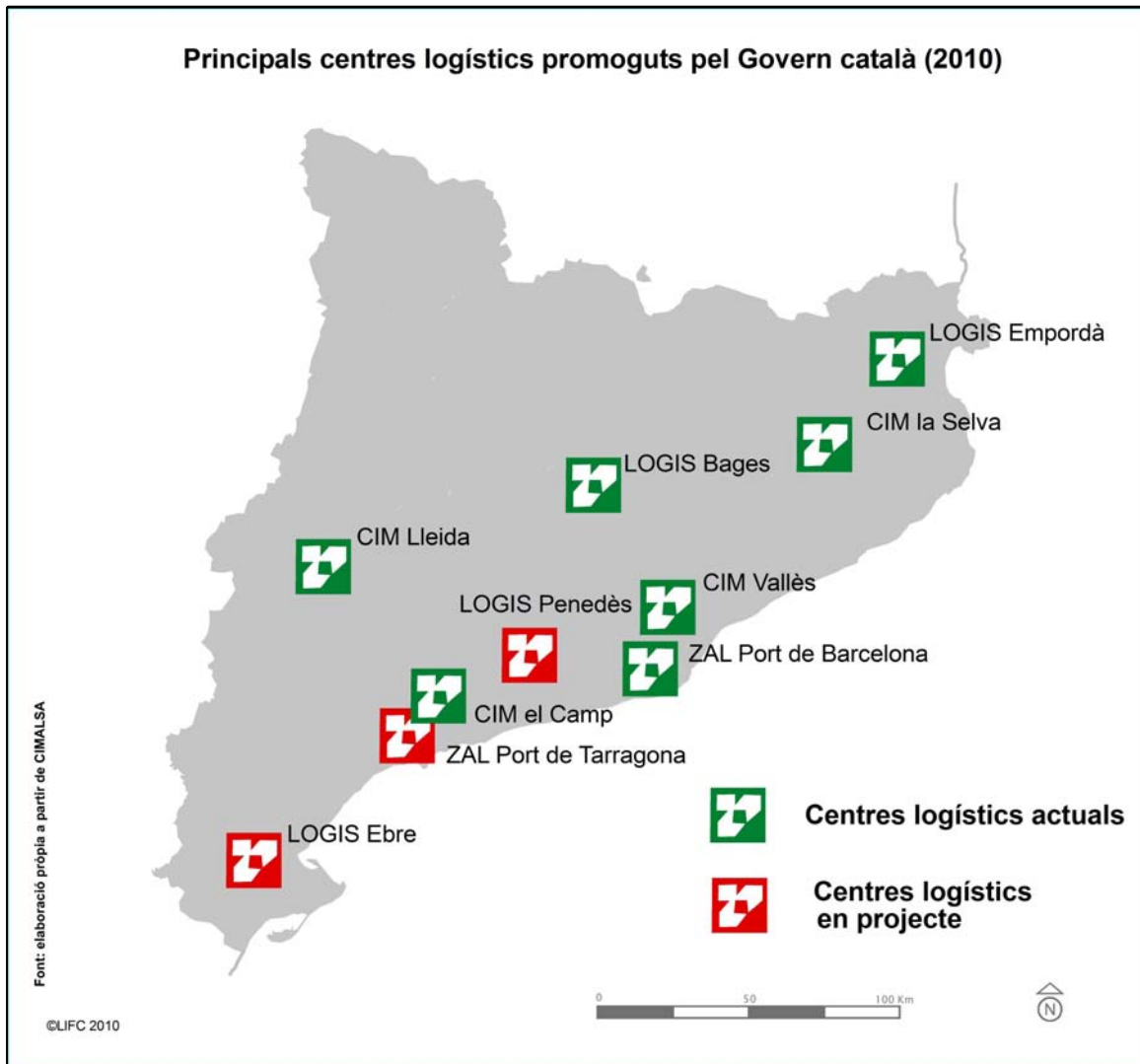

Figura 3.3: Edificis per usos logístics que l'empresa Coperfil promou a la sortida 11 de l'autopista AP-2. Font: elaboració pròpia (2010).

3.3- El paper del govern català en el desenvolupament logístic de Catalunya: l'aposta per una metropolinització en detriment de les ciutats mitjanes?

Segons s'especifica en l'informe tècnic de l'actuació d'INCASOL per a l'any 2007 "l'Institut actua amb una clara vocació d'equilibri territorial promovent actuacions que afavoreixin una utilització del sòl d'acord amb l'interès general i el dret a gaudir d'un habitatge digne." (INCASOL, 2009: 11). S'ha de veure si aquesta cerca d'equilibri territorial significa impulsar la metropolinització.

Un anàlisi de la compra de sòl per a activitats econòmiques a partir de les dades que ofereix INCASOL permet veure diversos aspectes importants. En primer lloc, el tipus d'aposta política per al desenvolupament econòmic territorial que es realitza des de la Generalitat de Catalunya, i en segon lloc, veure si existeixen coincidències entre els llocs on opera l'INCASOL i on es promocionen les àrees logístiques actualment. Aquesta anàlisi permet investigar si existeix un vincle entre aquesta institució adscrita a la Generalitat de Catalunya i el procés de desconcentració metropolitana (o el que és el mateix, comprovar si l'INCASOL impulsa el procés de metropolinització a Catalunya) o si l'aposta de l'INCASOL va destinada a un intent de descentralització de Catalunya.

3.3.1- Anàlisi territorial de les compres i vendes realitzades per l'INCASOL.

De l'anàlisi de les compres realitzades per l'INCASOL entre els anys 2002 i 2007 (INCASOL 2003, 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009) destaquen dos àmbits territorials: el Camp de Tarragona i les Terres de Lleida. Els àmbits territorials on es compra menys sòl són les set comarques metropolitanes i les comarques gironines. Les Terres de l'Ebre i la Catalunya Central són dos àmbits amb nivells mitjans de compres de sòl.

Les terres de Ponent acullen la màxima extensió de sòl comprat per part de l'INCASOL. Algunes operacions de compra són especialment grans com la de l'any 2006 a Alguaire de 232 hectàrees destinades a l'aeroport de Lleida, però són diverses les de més de 50 hectàrees: Lleida (91 hect l'any 2003, 10 hect el 2002, 120 hect el 2005); Tàrrrega (23 hect, l'any 2002, 13 hect el 2003, 65 hect el 2005); Corbins (26 hect l'any 2004); Alamús (10,3 hect l'any 2004); Agramunt (12 hect l'any 2005). Entre

aquestes també destaquen les nombroses operacions de compra que es realitzen a Cervera durant molts anys.

Al Camp de Tarragona bona part del volum total de compres es realitza en dos àmbits: a l'àrea central (al municipi de Constantí) i a la part oriental, a les proximitats de la sortida de l'autopista AP2 (Pla de Santa Maria i Valls). Els municipis de Valls i el Pla de Santa Maria són els que concentren el màxim volum de compres de sòl, Valls: 45 hect (2002), 12 hect (2005); el Pla de Santa Maria: 95 hect (2003). En l'àmbit central del Camp de Tarragona les compres queden circumscrites a una important operació de compra de 232 hectàrees a Constantí l'any 2006 i una altra de 34 hectàrees a la Secuita.

A les Terres de l'Ebre les operacions de compra són poc nombroses, destacant-se les compres que s'han realitzat a Tortosa i la Fatarella (amb la compra de 24 hect i 38 hect respectivament). A les comarques de la Catalunya Central les principals compres es donen a Solsona (22 hect l'any 2002), Roda de Ter (14 hect a l'any 2002), Sant Joan de Vilatorrada (15 hect l'any 2006), Olvan (23 hect l'any 2005), Calaf (15 hect l'any 2005) i Òdena (112 hect l'any 2006). Les operacions de compra a les Terres de Gironines són molt poc nombroses però grans en extensió: Vilafant (22 hect l'any 2005), Aiguaviva (123 hect l'any 2006) i Castelló d'Empúries (115 hect l'any 2006).

En la majoria de les operacions de l'INCASOL que es realitzen al llarg d'aquests sis anys analitzats no s'especifica a què va destinat el sòl, tan sols en algunes ocasions es determina que són per a equipaments públics, especialment en els casos que les compres són de grans extensions. Destaquen les operacions destinades a equipaments aeroportuaris o associats, aquest és el cas d'una operació a Alguaire de 214 hectàrees associada a l'aeroport de Lleida, l'operació d'Aiguaviva vinculada a l'aeroport de Girona, o la del municipi de Montferrer i Castellbó de 168 hectàrees vinculada al futur aeroport de la Seu d'Urgell.

Una primera idea important a tenir en compte és que l'INCASOL compra més terres de les que ven. Les operacions de venda de sòl que realitza INCASOL al llarg d'aquests sis anys però, són nombroses (un total de 222 operacions) però corresponen a parcel·les de dimensions reduïdes. L'àmbit territorial català on INCASOL ven més sòl és el mateix on n'hi compra més: el Camp de Tarragona i les Terres de Lleida. Al Camp de Tarragona, és al municipi de Valls on es dona el màxim nombre d'operacions de venda i on aquestes són de major extensió: 25 hect l'any 2002, 10 hect l'any 2003 i 24

hect l'any 2006. Tarragona (amb tres operacions de 8, 9 i 10 hect) i Reus (amb la venda d'una parcel·la de 9 hect) són els dos altres municipis on es donen les operacions de compra més importants. A les Terres de Lleida les operacions queden circumscrites als municipis de la plana: Lleida (5 hect a l'any 2002), les Borges Blanques (8 hect l'any 2003) i Balaguer (4,3 hect l'any 2005). Fora d'aquests dos àmbits destaquen dues operacions a les Terres de l'Ebre, es venen 5 hect a Ulledecona, 18 hect a Tortosa, 7,5 hect a Camarles i 5,3 hect a Amposta l'any 2007.

L'àmbit metropolità no té tampoc un paper preponderant en les vendes de l'INCASOL, un fet que va relacionat amb l'escassetat de sòl per acollir noves activitats econòmiques i els elevats preus del m². Una condició que ja ha estat comentada anteriorment a partir de les investigacions de Gonzalo Bernardos (2007b, 2007c).

A nivell territorial es comprova com l'acció de compra i venda de l'INCASOL no està relacionada amb les dimensions demogràfiques (com més gran sigui el municipi més compra i venda realitzarà) ni amb la funció politicoadministrativa de capitalitat comarcal. Existeix un paper preponderant dels municipis que no són capital comarcal a la hora d'acollir les seves operacions de compra i venda. Moltes de les operacions es realitzen en municipis de dimensions petites que es coneixen poc, llocs on els preus del m² són més baixos.

De l'anàlisi d'algunes de les operacions més lucratives de l'INCASOL se'n desprèn que les localitzacions més estratègiques són fora de l'àmbit administratiu de l'AMB però properes a aquesta i molt ben connectades per autopista. Unes condicions que segons Bernardos s'adeqüen a les plantejades com estratègiques per la inversió immobiliària.

Per als casos específics d'algunes de les capitals comarcals investigades alguns aspectes importants a destacar són:

Valls ha estat el municipi del Camp de Tarragona on les operacions de compra i venda de sòl han estat més elevades de les cinc ciutats investigades específicament (s'han comprat 61 hectàrees i venut un total de 64), uns valors que ascendeixen si s'hi afegeixen les extensions de sòl comprades al Pla de Santa Maria, municipi que te el polígon industrial al costat del de Valls. A nivell català, aquest sector de la plana de

l'Alt Camp ha estat un dels més dinàmics pel que fa a operacions de compra i venda durant el període investigat.

Tortosa ha estat el municipi més dinàmic de l'àmbit de les Terres de l'Ebre, donant-se la compra i la venda d'un total de 27,8 ha i 30 ha respectivament. Totes aquestes operacions s'han concentrat al sector denominat Polígon Industrial Catalunya Sud que també és compartit amb el municipi veí de l'Aldea. El sector es localitza a les immediacions de l'entrada a l'autopista AP7.

Menys dinàmic ha estat el municipi de Balaguer que ha concentrat la compra i la venda d'un total de 7,37 hect i 8,7 hect respectivament. Les operacions també s'han concentrat en un sector concret, el denominat com a "Polígon de Campllong", àrea adossada just als límits de la carretera que mena cap a Lleida.

A Vic la relació entre les compres i les vendes és molt més reduïda que per als casos anteriors. No se sap si aquest fet és causa de manca d'interès de l'INCASOL per operar-hi o perquè ja hi va actuar en anys anteriors dels que no es disposa dades o si el dinamisme econòmic ja és suficient i no cal que operi l'INCASOL. A Vic per al període 2002-2007 l'INCASOL tan sols comprà 0,14 hect, mentre que durant el mateix període es vengueren 13,07 hect, bona part d'elles al sector denominat com Parc d'Activitats Econòmiques de Vic.

El cas de Vilafranca del Penedès pot assimilar-se al de Vic, les operacions de l'INCASOL al municipi són inexistents i als municipis veïns tan sols destaca la de Sant Pere Molanta, dedicat a la logística i a establiments comercials d'estil francès⁵⁴.

3.3.2- Capital local i desenvolupament econòmic autòcton

Fent referència a les aportacions de Jane Jacobs sobre la concepció del que és ciutat i el que no i la necessitat de que hi hagi un desenvolupament econòmic autòcton per poder parlar de verdaderes funcions urbanes i consegüentment de ciutat també, en aquest apartat s'han escollit algunes variables econòmiques per poder distingir aquelles ciutats amb un desenvolupament econòmic autòcton d'aquelles que no el tenen. Les variables utilitzades són: entitats financeres locals, clústers o sectors econòmics propis amb processos d'internacionalització i agències immobiliàries reconegudes.

⁵⁴ Per a més informació sobre compres i vendes d'INCASOL a Catalunya consultar els annexos.

Entre les ciutats investigades més específicament, Vic i Vilafranca del Penedès són les dues ciutats on el capital local és important, adaptant-se a la condició establerta per Lobato Correa perquè puguin ser considerades ciutats mitjanes. Les dues ciutats destaquen amb entitats financeres de capital local, la Caixa de Manlleu i la Caixa del Penedès, respectivament, destaquen en cada cas un sector econòmic punter que s'ha profunditzat a partir del procés de globalització de la economia (a Vilafranca del Penedès el sector vitivinícola i a Vic el sector vinculat als productes càrnics i l'elaboració de pells adobades).

A l'any 2006 la Caixa Penedès és la tercera entitat financera més important de Catalunya, segons l'informe *Estudi socioeconòmic de la comarca de l'Alt Penedès* (Pons Novell, Ginjoan 2006) publicat per la Cambra de Comerç de Barcelona aquesta entitat financera és singular ja que, amb orígens comarcals, ha aconseguit presència a tot el país, amb oficines gairebé a totes les comarques i un volum d'activitat que la situa per davant d'altres entitats originàries de ciutats molt més grans (Pons Novell, Ginjoan Ferré 2006: 108).⁵⁵ La seva fundació es remet al 1910 a partir d'una iniciativa de l'associació catòlica de Vilafranca del Penedès perquè els seus socis i els assistents a les escoles nocturnes poguessin guardar-hi els seus estalvis. El fort vincle amb el territori del Penedès és evident si es té en compte que pràcticament la meitat de les sucursals bancàries de la comarca són d'aquesta entitat⁵⁶ (Cabana 1976, 1996, Pons Novell, Ginjoan 2006).

Caixa Penedès, igual que moltes altres caixes petites han patit especialment la crisi econòmica iniciada al 2008, fent-se necessària la fusió amb altres entitats per tal de garantir-ne la seva viabilitat. A inicis de juny del 2010 Caixa Penedès es va fusionar amb Sa Nostra, Caja Múrcia y Caja Granada a partir de la fórmula coneguda com "fusió freda" donant lloc a la marca Mare Nostrum. Al maig del 2010 es va aprovar la fusió de Caixa Catalunya, Caixa de Manresa i Caixa Tarragona. El mateix mes la fusió de Caixa Sabadell, Caixa Terrassa i Caixa Manlleu ja tenia nom, Unim que ha començat a ser

⁵⁵ Serveixi per a contrastar la poca implantació territorial de Caixa Tarragona a l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Caldria preguntar-se si aquesta diferència és fruit de la major integració metropolitana de Vilafranca del Penedès.

⁵⁶Segons explica Francesc-Marc Álvaro (columnista de la Vanguardia) a l'Estudi socioeconòmic de la comarca de l'Alt Penedès (2006) en la tradicional dualitat de Vilafranca del Penedès amb Vilanova sempre s'ha esgrimit l'aspecte que la primera disposava d'entitat financera pròpia mentre que la segona no al moment que tampoc disposava de comarca tal com si que tenia Vilafranca del Penedès.

operativa a partir del juny del 2010. Al mateix temps Caixa Girona va aprovar la seva absorció per part de la Caixa. La mateixa fórmula de la fusió freda a inicis del juliol del 2010 també es va difondre en l'àmbit de l'àrea de crèdit de les cooperatives agràries.

A Vilafranca del Penedès el sector econòmic més estratègic de la ciutat és el vitivinícola, i en especial el del cava. El moment de màxim creixement es va donar sobretot a partir dels anys 80, moment que els vins escumosos del Penedès van adquirir prestigi i valor internacional. Les grans empreses del cava del Penedès van trobar una bona oportunitat de negoci en el moment que Espanya es va incorporar a la UE i el capital va poder fluir lliurement. La pujança del sector ha fet que actualment les tres principals empreses del cava del Penedès, amb seu a Vilafranca del Penedès i, sobretot, Sant Sadurní d'Anoia, es situïn entre les primeres 26 empreses d'alimentació de Catalunya. A nivell laboral, segons la informació subministrada per *Fomento de la Construcción* a partir del seu estudi *España 30.000* de l'any 2007 (Fomento de la Producción 2008), les tres empreses més importants pel que fa al número de treballadors són les vinculades al sector vitivinícola: Miguel Torres S.A., Codorniu, S.A. (Grup), Freixenet S.A., amb 859, 516 i 1400 treballadors respectivament. Segons la mateixa font, el volum de vendes d'aquestes empreses de capital local també es situa als nivells superiors del rànquing de les empreses que facturem més a la comarca de l'Alt Penedès: Miguel Torres S.A. (173,23M€de vendes anuals), Grup Codorniu, S.A. (215,39 M€de vendes anuals),⁵⁷ Freixenet S.A. (242,4854 M€de vendes anuals).

Indicador del dinamisme d'aquest sector econòmic és l'important conglomerat d'associacions empresarials i organismes de gestió públics del sector: Consell Regulador de la Denominació d'Origen Penedès, Consell Regulador del Cava, Institut Català de la Vinya del Vi –INCAVI–, Unió Vinícola del Penedès –UVIPE–, Institut del Cava i Pimecava), les cooperatives (Centre Vinícola del Penedès i Cooperativa Vinícola del Penedès) i els representants dels productors (Joves Agricultors i Ramaders de Catalunya, Unió de Pagesos, Associació Agrària de Joves Agricultors –ASAJA–, Associació de Viticultors del Penedès i Institut Agrícola Català de Sant Isidre fundat al segle XVIII a Barcelona).

⁵⁷ Des dels primers anys de la primera dècada del segle XXI aquesta firma té la seva domiciliació a Esplugues de Llobregat.

A Vic les empreses de capital local s'han multiplicat en els últims anys, segons la informació subministrada al Sopar Magnànim⁵⁸ amb una presentació titulada “Reptes per a un model industrial autòcton” (Gabinet d'Estudis Econòmics S.A. 2004) presentada pel Gabinet d'Estudis Econòmics S.A. entre el 1987 i el 2003 s'ha passat del 35 al 16% d'empreses de capital forà, al temps que les empreses de capital autòcton han passat del 49 al 62%. A la vegada, el capital local s'ha internacionalitzat aprofitant les possibilitats de la globalització; el capital local que s'ha vist beneficiat per la globalització és més nombrós que a Vilafranca del Penedès, ampliant-se a tres sectors econòmics: pells adobades, agroindústria, i distribució alimentària. Al ram de les pells adobades destaca l'empresa multinacional de capital vigatà Colomer Leather Group S.L. Segons la font d'informació *Fomento de la Producción* (2008) és l'empresa més important d'aquest ram de l'Estat espanyol. L'any 2006 presentava un volum de vendes de 27,65 M€ (2006). Segons la mateixa font d'informació l'empresa ha consolidat contractes amb noves filials, cinc a l'Estat espanyol i quatre més localitzades a la Gran Bretanya (dues), Grècia i Japó. Les principals empreses del Grup són *Colomer y Munmany*, *Curtidos Melus*, *Colomer Korea*, *Arcol* i la xinesa *Henan Prosper i Curtidos Noguera*.⁵⁹

El vincle del director empresarial del grup Andreu Colomer Montmany amb Vic fou evident en diversos aspectes de la vida de la ciutat. L'empresari, mort el juliol del 2008, va ser mecenes, promotor i activista d'un seguit d'iniciatives vinculades amb el món de l'ensenyament, la dinamització social i la promoció de la ciutat de Vic (El Periódico de Catalunya 2008). Pocs anys abans de la seva mort va regalar a l'ajuntament de Vic la seva col·lecció de pells adobades que havia anat reunint al llarg dels anys, un fet que ha comportat la constitució del Museu de la pell de Vic (Vilaweb 2008). A la vegada, i segons va especificar l'alcalde de Vic en el moment del ple posterior a la seva mort, Andreu Colomer va ser el responsable d'aconseguir diverses donacions d'entitats bancàries per la ciutat.

⁵⁸ Es va celebrar el febrer del 2004 i congregà a bona part de l'empresariat de Vic. La trobada havia de servir per iniciar la consolidació un projecte empresarial conjunt vigatà.

⁵⁹ Actualment aquest grup empresarial està experimentant un procés important de reestructuració de la plantilla. A finals del 2008 el grup tenia la intenció de tancar la planta que disposava a Montmeló i mantenir a Catalunya tan sols la de Vic. Segons *Fomento de la Producción* l'empresa ha passat dels 600 treballadors l'any 2005 als 200 l'any 2006.

Dins el conglomerat industrial vigatà destaca la modernització i internacionalització empresarial del sector tradicional dels embotits. Dins d'aquest sector destaca sobretot l'empresa Casa Tarradellas S.A. Al 2007 el grup alimentari vigatà (tot i que amb seu al municipi veí del Gurb) tenia una plantilla de 607 treballadors i assolia un volum de vendes de 490,86 milions d'euros. Basa el seu èxit en la verticalització del procés productiu. Controla granges de porcs a Osona (Granges Terragrisa), sales de especejament (especialitats Vic Cam), elaboració de pinsos (posseeix el 33% de Esporc) i l'empresa logística Transports Alimentaris i distribució d'Osona. A la vegada posseeix la filial Casa Tarradellas France. Entre els sectors estratègics destaca el lideratge en el mercat espanyol de pizzes fresques amb una quota de mercat del 70% i l'any 2007 va invertir 30 milions per construir una nova fàbrica al Gurb (Fomento de la Producción 2008)⁶⁰.

Referent al sector terciari, la modernització del sector de la distribució, tradicional a Vic, ha donat lloc a la cadena de distribució alimentària com el Grup Bon Preu S.A. propietat de la família Font, mercaders que es movien per les diverses places d'Osona. El Grup es dedica a la distribució al detall a partir de mitjanes i grans superfícies i a la vegada disposa de tota una xarxa de distribució de carburants a gasolineres. Actualment te sota el seu control una xarxa de 115 supermercats i 11 estacions de servei (figura). La seva dinàmica expansiva dels últims anys l'han posat a generar un volum de vendes que ha passat dels 314 milions d'euros (2006) als 441 (2007) (Fomento de la Producción 2008).

A Vic la presència de capital local especialitzat s'ha materialitzat en polígons industrials específics per a cada sector econòmic. De la negociació entre l'ajuntament vigatà i el "Gremi d'adobers" hi ha en projecte un polígon especialitzat de la pell on s'hi ha de desplaçar la quasi totalitat del conjunt de les 22 empreses que es dediquen a la pell petita (xai, conill i cabra).⁶¹ Més important però és la consolidació de la "Illa de la carn" al polígon de les Malloles a principis dels anys 90 constituint-se un microcluster que barreja modernitat i tradició i que ha anat en augment a partir del procés de

⁶⁰ Elabora 145.000 tones de productes i un 55% de la facturació correspon a plats refrigerats i un 45% a elaborats càrnics.

⁶¹ Aquest projecte de Polígon especialitzat conegut com "Triangle de la Pell" no ha acabat de fructificar donades les dificultats que ha passat el sector adober des del 2005, moment en que empreses importants com *Colomer Leather Group S.L.*, van haver de reestructurar la plantilla, tot tancant la planta de Montmeló i la de la Malla.

globalització de la economia. Aquest clúster de la carn d'empreses de capital local ve caracteritzat per la concentració geogràfica d'empreses dedicades a les diverses fases del procés productiu d'elaboració d'embotits. És així que les tres fases del procés: explotació ramadera,⁶² indústria de primera transformació de carn fresca, i indústria de transformació d'embotits comparteixen uns objectius estratègics conjunts, uns proveïdors especialitzats, unes empreses de serveis i unes institucions associades.⁶³

Un impuls important per aquests sectors econòmics de Vic va ser la posada en funcionament de l'Eix Transversal l'any 1997 que va permetre accedir als mercats del centre de la península i d'Europa molt més fàcilment. Tot i que del projecte ja se'n parlava a la dècada dels anys 30 durant la Generalitat republicana, les obres van ser un emblema de les infraestructures de la Generalitat de Catalunya durant el govern de CiU en representar la construcció d'una via de comunicació que no prenia com a centre Barcelona. Actualment, es creu que la obertura del túnel de Bracons entre la Garrotxa i Vic servirà també per enfortir el capital local de la ciutat en unir el sector de cria porcina de Vic amb el sector d'elaboració de productes carnis de la Garrotxa. Aquests grups empresarials vigatans, juntament amb la Delegació que la Cambra de Comerç de Barcelona té a Vic, han reclamat l'adequació a l'ample de via europeu de la línia de Barcelona-la Tour de Querol i la construcció d'un túnel a la base de la collada de Tosses que hauria de servir per afavorir als empresaris vigatans.

⁶² Progressivament aquest sector s'ha anat especialitzant en aquelles fases del procés amb major valor afegit, dedicant-se més a la reproducció dels porcs que no pas a l'engreix, una funció que ha passat a desenvolupar-se a altres comarques catalanes com el Segrià o altres comunitats autònomes com Aragó i Castella i Lleó. Informació extreta de l'Anuari socioeconòmic d'Osona (Casulleras 2007); Pla d'Actuació urbanística Municipal de Vic (Garola, Leonart, Martínez 2004).

⁶³ Per a més informació sobre el clúster de la carn d'Osona consultar el petit informe titulat "El pla d'innovació d'Osona" (Martí Estévez 2007) escrit per Joan Martí Estévez, Cap de Gestió del Canvi Estratègic del CIDEM, i publicat a l'informe territorial d'Osona que edita la Cambra de Comerç, Indústria i Navegació de Barcelona.

3.4- Avançant cap a una classificació de les ciutats

Del desenvolupament econòmic amb racionalitats locals i del de racionalitats metropolitanes se'n pot derivar una primera tipologia de ciutats. A partir de la presència o no de capitals locals, de la integració metropolitana i de l'impacte del turisme de litoral (**Quadre 3.1**).

Podem fer els següents grups de ciutats:

- a.) Ciutats amb capital local metropolitanes. Es tracta de capitals comarcals on el capital local arran del procés de globalització s'ha modernitzat i s'ha internacionalitzat però que a la vegada producte de la localització estratègica dins de la metròpoli també han rebut inversions producte d'aquesta racionalitat, principalment logístiques. Són exemples: Sabadell, Terrassa, Reus, Manresa, Mataró.
- b.) Ciutats no metropolitanes amb capital local. Es tracta de capitals comarcals amb capital local vinculat a sector productius tradicionals que s'han modernitzat amb el procés de globalització i que no reben inversions econòmiques significatives vinculades a la seva localització estratègica respecte la metròpoli. Són Lleida, Guissona i la Seu d'Urgell.
- c.) Ciutats metropolitanes. Es tracta de capitals comarcals on les principals inversions econòmiques són producte de la seva connectivitat amb la metròpoli. Són el Vendrell, Vilanova i la Geltrú, Valls, Cervera.
- d.) Ciutats no metropolitanes poc dinàmiques. Es tracta de capitals comarcals on les inversions, siguin de capital local com de racionalitats externes al territori, són poc importants. En són exemple: Tortosa, Balaguer, Berga, Solsona, Olot, Montblanc, Tremp, Banyoles.
- e.) Altres. Es tracta de "capitals comarcals turístiques" on bona part del seu dinamisme és deu a aquesta funció, sense que això impossibiliti altres funcions que pugui exercir la ciutat. A nivell temporal aquesta funció la pot exercir o bé durant el cap de setmana o durant els mesos d'estiu, exemple d'aquesta tipologia de capitals comarcals podria ser Puigcerdà, la Seu d'Urgell o Figueres. Són Vic, Figueres, Tarragona, Puigcerdà, Girona.

Quadre 3.1: Tipologia del desenvolupament econòmic a partir del procés metropolità, la presència de capital econòmic local i el desenvolupament rural. Font elaboració pròpia a partir de diverses fonts.

Ciutats turístiques				
	Existència de capital local	Inexistència de capital local	Catalanes	Internacionals
Ciutats metropolitanes	Vilafranca del Penedès, Vic, Igualada, Manresa, Mataró, Sabadell, Terrassa, Reus,	Valls, Vilanova i la Geltrú, el Vendrell, Granollers, Sant Feliu de Llobregat	Vic,	Tarragona, Sitges, Cambrils, Salou
Ciutats no metropolitanes	Lleida, Guissona, Mollerussa, Falset	Balaguer, Tortosa, Cervera, Solsona, Berga, Ripoll, Olot, Montblanc, les Borges Blanques, Tremp, Gadesa, Mora d'Ebre, Tàrraga, Santa Coloma de Farners, la Bisbal de l'Empordà, Banyoles	Seu d'Urgell, Puigcerdà, Sort, Vielha,	Girona, Figueres

De la lectura del mapa realitzat a partir de la taula anterior, resum dels indicadors analitzats fins ara, se n'extreu nova informació (**Mapa 3.5.**). D'una primera lectura de la cartografia de les diverses tipologies de centres urbans se n'extreu un àmbit metropolità que arriba fins més enllà de les comarques limítrofes de la RMB, annexionant fins i tot les capitals provincials de Girona i Tarragona. Les dues ciutats es troben a una hora en cotxe i en tren del centre de Barcelona. És en aquest àmbit metropolità on es concentren bona part de les ciutats amb capital local (un total de 7). Sobretot es localitzen a les immediacions del centre de la metròpoli, a excepció de Reus, al Camp de Tarragona. En l'àmbit metropolità s'observa la importància de les ciutats que experimenten un desenvolupament econòmic clarament relacionat amb la desconcentració metropolitana, un total de 9. Aquestes ciutats es localitzen principalment a la perifèria allunyada de la metròpoli. En aquest àmbit metropolità tan sols les dues capitals provincials anteriorment esmentades són les que mostren un desenvolupament econòmic relacionat amb el turisme.

Fora de l'àmbit metropolità el que més destaca són les nombroses ciutats amb inexistència de capital local, un total de 14. Aquestes es disposen formant un arc molt perifèric a Barcelona que va des de les Terres de l'Ebre fins les terres gironines tot passant per les capitals pre-pirinenques. Les ciutats amb capital local tan sols són tres, Lleida i Mollerussa, relacionat amb la fruita dolça a la plana i Falset, relacionat amb la producció de vi. L'àmbit del Pirineu axial queda circumscrit principalment a un desenvolupament econòmic clarament relacionat amb el turisme d'hivern.

Aquesta classificació és important tenir-la en compte ja que permet aplicar els conceptes desenvolupats per Milton Santos de verticalitats i horitzontalitats (Santos, 1996). Les inversions de naturalesa metropolitana comporten una verticalització dels llocs, la seva alienació i la utilització del territori per part de les empreses com a recurs; per altra banda, la presència de capital local comporta la utilització del territori a partir d'una solidaritat horitzontal amb la ciutat. A la vegada, i tornant a remetre's a Jane Jacobs (1969), les capitals comarcals sense capital local no podrien ser considerades veritablement ciutats.

A les capitals comarcals s'hi localitzen alguns dels nodes principals per al funcionament del sistema capitalista globalitzat a Catalunya: les àrees logístiques. Sense les inversions que s'han realitzat a les capitals comarcals i a les seves àrees d'influència

immediata en matèria de naus logístiques i de distribució, el subministrament al sistema urbà no estaria garantit (a les botigues els hi faltaria productes per a vendre, no podrien haver-hi plantes de muntatge, els principals ports quedarien col·lapsats, no hi hauria tant de negoci immobiliari, etcètera). És a les capitals comarcals on s'emmagatzemen els productes que posteriorment han d'alimentar l'economia de les grans ciutats i on ara mateix, en aquest context de crisi s'estan jugant alguns aspectes importants per al funcionament de la metròpoli al localitzar-s'hi part de la demanda més important per a les activitats econòmiques.

El nou paper de les capitals comarcals posa en evidència la pèrdua de vigència del paradigma de la distància com a llei bàsica dels models territorials tradicionals. Les capitals comarcals són nodes situats als nivells inferiors d'una hipotètica xarxa urbana catalana jeràrquica, des d'on es subministren les mercaderies a les metròpolis, tan properes com allunyades.

Si es té en compte que el tipus de desenvolupament econòmic d'aquestes ciutats és fruit dels elevats preus del sòl a les corones més internes i del fet de ser un mercat altament especulatiu tot apunta a que moltes de les capitals comarcals estan sent afectades per un procés de desconcentració metropolitana i no pas de descentralització. Dit d'una altra manera, les capitals comarcals a partir del mercat immobiliari de naus industrials i logístiques s'estan incorporant progressivament a mercats immobiliaris metropolitans, un procés que, en el fons és el mateix que dir que s'està integrant a la metròpoli barcelonina. La integració metropolitana d'aquestes ciutats significa que les racionalitats d'aquest tipus de desenvolupament econòmic són externes, és a dir, no són pròpies al lloc, un fet que porta a parlar de *towns*, aplicant la terminologia de Jane Jacobs (1969).

Tanmateix, tot i que el desenvolupament econòmic d'aquestes ciutats és producte de racionalitats externes al lloc, és a dir de la metròpoli, també es comprova com la connectivitat amb la metròpoli no és pas negativa en oferir-li oportunitats de desenvolupament que potser no existirien. Aquests serien probablement els casos de Tortosa i Balaguer, on el desenvolupament econòmic actualment ha estat i segueix sent força difícils.⁶⁴

⁶⁴ En aquest sentit és important tenir en compte les dificultats que s'estan donant per vendre els parcel·les industrials i logístiques del Polígon de la Catalunya Sud als termes municipals de Tortosa i l'Aldea.

Aquestes proves empíriques coincideixen amb els diversos plantejaments que a nivell teòric s'han presentat al capítol 1. Seria operatiu el concepte de *synekism* emprat per Edward Soja a l'hora de fer referència a l'origen de les ciutats i com aquestes ciutats són les que ofereixen oportunitats de desenvolupament econòmic a les ciutats pròximes. Uns plantejaments que anirien d'acord amb la ja citada obra de Jane Jacobs al seu llibre *La economia de las ciudades* o que també farien referència al plantejat per Milton Santos quan afirma que les possibilitats que ofereix el món globalitzat, avui en dia es tornen més probables a la metròpoli que no pas fora d'ella.

En referència a les relacions entre el paper del Govern català amb institucions com l'INCASOL i el procés de metropolitanització, de desconcentració metropolitana, es pot afirmar que les institucions públiques han impulsat un procés de metropolitanització, de desconcentració metropolitana. Aquest fet és demostrable a partir de la coincidència entre la implantació dels principals nodes logístics i els llocs de les principals operacions de l'INCASOL (Cervera, Tàrraga, Valls, Sant Cugat Sesgarrigues,⁶⁵ Sallent, Alcover, etc.) dels últims anys. Aquest fet trencaria amb la política territorial que inspirà la divisió comarcal, la qual ha buscat tradicionalment la descentralització de la metròpoli barcelonina i no pas la seva desconcentració.

Si s'analitzen les condicions dels llocs on opera l'INCASOL moltes d'elles coincideixen amb les que aconsella Bernardos per a un bon negoci immobiliari. L'INCASOL opera en municipis petits de fora la AMB però molt ben connectats per autopista i ferrocarril. Les implicacions que aquest fet comporta s'haurien d'investigar més. D'aquest fet se'n deriven implicacions importants a tenir en compte ja que aquest fet significa que l'INCASOL esdevé un agent més especulatiu del sòl, al no promoure sòl a l'àrea *prime* i promovent-ne a la perifèria, a vegades ben allunyada.

A partir del mercat de les naus industrials i logístiques es demostra com la metròpoli barcelonina estableix els seus límits molt més enllà de la regionalització administrativa que correspon a la Regió Metropolitana de Barcelona. La regionalització d'aquesta àrea no coincideix amb el marc funcional metropolità, que ja està utilitzant el territori de fora d'aquestes set comarques amb racionalitats metropolitanes. La regionalització d'aquesta entitat probablement respon a altres interessos, probablement responen a estratègies de poder i de control polític

⁶⁵ Municipi situat al costat de Vilafranca del Penedès.

En aquest sentit s'ha de plantejar quins són els límits de la metròpoli de Barcelona i quins són els criteris que s'han de seguir per delimitar-la. De ben segur que l'estudi del mercat immobiliari vinculat als diversos sectors de la economia, tal com s'ha fet amb el de les naus industrials i logístiques en seria un camí.

També s'ha esmentat l'existència de ciutats que presenten un desenvolupament econòmic vinculat a racionalitats d'ordre local, és a dir ciutats que mostren verdaderes funcions de ciutat, unes característiques que s'adaptarien a la *city* de la que parla Jane Jacobs. Aquests són els casos de Vilafranca del Penedès o Vic.

En aquest capítol s'ha investigat la integració metropolitana a partir de les dinàmiques estrictament econòmiques, tanmateix, sembla evident que amb aquest anàlisi que ha derivat en una classificació no ens aproximem a la realitat actual de les ciutats investigades. S'ha parlat de la integració metropolitana d'aquestes ciutats a partir del mercat del sòl. Tanmateix hi ha molts altres aspectes que s'han d'investigar per aproximar-se a les ciutats mitjanes com per exemple la integració d'aquestes ciutats als valors socials i culturals metropolitans, els temps del quotidià.

Mapa 3.5: Les capitals comarcals segons el tipus de desenvolupament econòmic. Font: elaboració pròpia (2010).

